

Jesús Carrasco

TOKA QË SHKELIM

Përktheu: Krenar Hajdëri

SHTËPIA BOTUESE “FAN NOLI”
TIRANË, 2017

Jesús Carrasco
La tierra que pisamos

© Jesus Carrasco, 2016

© Editorial Planeta, S. A., 2016

Seix Barral, un sello editorial de Editorial Planeta, S. A.

Avda. Diagonal, 662-664, 08034 Barcelona (España)

www.seix-barral.es

www.planetadelibros.com

© i botimit shqip “Fan Noli”

Co-funded by the
Creative Europe Programme
of the European Union

“This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.”

Ky projekt u mundësua me mbështetjen e Komisionit Europian. Ky publikim reflekton vetëm pikëpamjet e autorit dhe Komisioni nuk mban përgjegjësi për përdorimin që mund t'i bëhet informacionit që përmban publikimi.

Redaktor Rexhep Hida

Art grafik Aida Kumi

ISBN 978-9928-251-00-8

Për Rakelën

Më zgjon një zhurmë në mes të natës. Jo ndonjë gërhimë e Josifit, pasi gjë e rrallë për të në këtë orë të natës, ai po flinte i qetë krah meje, gjysmë i humbur nën jorganin e tij. Për një çast mbeta e shastisur, me vështrimin ngulur drejt trarëve të dushkut që mbajnë çatinë, e kapur fort pas çarçafëve, si të doja të mbahesha diku, gjë që pëlhura e hollë nuk ma siguronte. Qëndrova kështu një copë herë të mirë pa lëvizur, me supet e mbledhur dhe duart e shtrënguara fort. Dëshiroja të ridëgjoja sërish zhurmën më qartë, për të pasur mundësinë t'ia fajësoja atë ndonjë prej kafshëve tona shtëpiake e që pastaj, e qetësuar, t'i kthehesha sërish gjumit. Por, veç erës që lëkundte degët e lisit të madh, nuk arrita të dëgjoja gjë, dhe atëherë, si prej ndonjë magjepsjeje, miti i lashtë i hajdutit me sytë e zbrazët nga lakmia, nisi të pushtonte dhe të brente zorrët e mia.

Është gusht, gjethet e zverdhura kanë pushtuar gjithçka dhe një fllad i parfumuar dhe i ngrohtë lëkund perdet. I bën të vallëzojnë aq bukur, saqë, në këtë periudhë të vitit, sa herë që gjumi nuk më zë, qëndroj e mbështetur pas kokës së krevatit dhe ashtu e mrekulluar, i shoh teksa lëkunden si flamuj të varur. Thith aromat e sjella nga era, të cilat në momente të caktuara, dëbojnë aromat e ndenjura e të lodhura të dhomës. Vijnë valë-valë, ashtu sikurse deti nxjerr në breg mbeturinat e një anijeje të mbytur. Në pranverë, aroma e luleve të çelura të portokalleve pushton krejtësisht dhomën, veçanërisht me afrimin e mbrëmjes. Disa ditë përpara se kjo të

ndodhë, pema e portokallit dërgon gjithnjë një lajmëtar. Ditë gjithsesi të freskëta, në të cilat, krejt befas, një fill i shpejtë, ikaman, njofton se diku në rrethina, jeta është thirrur të rilindë.

Me grushtet e kapura fort pas çarçafit dhe sytë e mbyllur, përpiqem të përqendrohem në errësirën e jashtme. Dhe ashtu, përfytyroj sikur shoh verandën e lartë që bie mbi lëndinën e barit që rrethon shtëpinë, e pastaj, prej aty, e drejtoj vëmendjen drejt pjesës së përparme, në vendin ku fusha çapitet drejt luginës. Së largu shihet xixëllima e shtyllave ndriçuese me gaz të qytezës, e tulatur si një breshkë e madhe në ijet e kështjellës. Gjithnjë me mendim, zbres shkallët e drunjtja dhe bëj disa hapa mbi barin e lagësht deri në grilën që rrethon kopshtin e tarracës së poshtme. Asgjë nuk pipëtin, madje as fëshfërima kërcitëse e gjetheve tashmë të thara të misrit.

Kthehem sërish drejt shtëpisë, për të hedhur një vështrim në pjesën e prapme të fermës. Në vazot e vendosura mbi parmakët e verandës luhaten forma të pështjella. Zilja e varur pas një filli, në tendën sipër tyre, zgjatet mbi to dhe gati i prek. Në të majtë të ndërtesës lartësohet lisi i madh, një qenie e fuqishme, e rrumbullakët, kurora e të cilit mbulon thujt krejtësisht një pjesë të tendës. Në krahun tjetër, midis shtëpisë dhe rrugicës, stalla e vogël me dritarëzat e saj me rretë dhe tjegullat e vendosura njëra mbi tjetrën. Brenda nuk dëgjohet as pela që mund të rrëmihte dheun e fortë me patkonjtë e saj. Nuk dëgjohet as *Kaiseri*, qeni tonë; kjo është e kuptueshme, pasi ai ishte kafsha më përtace që mund të përfytyrohej. “Më mirë të vini një pulë t’ju ruajë fermën - më kish thënë një ditë postieri-. Madje edhe ajo me qafën e rrjepur do të

trembte më shumë.” Ndoshta, në këtë rast, unë do të vija buzën në gaz, duke i dhënë postierit edhe të drejtë, në mënyrë që ai të ikte sa më shpejt.

Me sa duket do të jetë ndonjë riqebull ose ndonjë ujk që kishte javë që vërtitej rrotull nëpër rrethinat e qytezës dhe që thuhej se kishte ngrënë edhe disa pata dhe një qengj. Këtë ma kish thënë doktori Sneint, në ambulancën e garnizonit, herën e fundit që kisha qenë në kështjellë për ilaçet e Josifit. Tek vendosja shishkat në çantën time, ai u ngrit, dhe pasi u hodhi një sy rafteve të bibliotekës së tij, tërhoqi prej aty një atlas të faunës iberike, duke ma treguar. Nga figura më tërhoqën vëmendjen qimet që i vareshin kësaj kafshe në të dy anët e gojës dhe pamja e mprehtë e veshëve. “Shihi – më tha mjeku, ndërsa kalonte gishtin në atë pjesë të faqes-. Mund të jetë fare mirë një ujk ose një dhelpër -shtoi-. Duhet të kërkosh jashtëqitjet e tij, me fort të ngjarë pranë shtegut që shpie në shtëpinë tuaj. Kur t’i gjesh, hapi dhe shihi nëse në to ka shumë qime.” Vetëm ideja se do të kërkoja jashtëqitjet dhe do t’i hapja ato, në atë çast do të më dukej e pështirë, por shpejt, teksa kthehesha në shtëpi, gjeta jashtëqitjet dhe nuk munda t’i rezistojta tundimit për t’u kthyer tek ato me një shkop në dorë. Ndërsa bëja një gjë të tillë, ky veprim nuk m’u duk edhe aq i pakëndshëm. Kishin erën e lepurit dhe, për nga pamja e tyre, mund të thuhej se këto kafshë ushqeheshin vetëm me qime.

U ngrita dhe mora llambën që e mbaj mbi tryezën e vogël. U avita mbi parvazin e dritares, zhvendosa dritën sa nga njëra anë në tjetrën në kërkim të shenjës së kafshës, por menjëherë konstatova se hëna e plotë ndriçonte më shumë sesa feneri im, ndaj e fika. Sado që u

përpoqa, nuk munda të gjeja asgjë të çuditshme. Ndoshta drita ime e kishte frikësuar. Kafshët në stallë vijonin të ishin të qeta. Tani nisa të shijoj flladin e butë që zbriste nga lugina dhe po më ledhatonte fytyrën. Hëna e plotë hidhte një verdhame të çuditshme mbi retë e varura mbi fushën e largët. Mbylla grilat dhe u riktheva në shtrat. Ndërsa gjumi po më kaplonte qepallat, me sytë e ngulur drejt çatisë, vura re se në këtë pjesë të vendit nuk kishte ahishte.

E pashë për herë të parë kur mëngjesi kish hyrë mirë, teksa po rregulloja gjeraniumet. Rrudhat e xhakëtës së tij dukeshin përmes telave të bardhë të grilës që bie mbi kopsht, tamam përballë meje. Josifi po prehej në shezlongun krah meje, ndonëse të thuash se po prehej, në një farë mënyre është e tepërt, pasi ai e kalon ditën shtrirë: në krevat, në divanin e sallonit dhe, kur bën kohë e mirë, këtu, në verandë. E ngre çdo mëngjes, e vesh dhe e ul aty ku duhet, në funksion të periudhës së vitit. E mbaj nga bërryli dhe, ai, me hapa të vegjël, të le ta shpiesh sa në një rënë anë në tjetrën, si ndonjë qenush i bindur. Sëmundja e ka kthyer në hijen e asaj që kish qenë dikur. Një burrë që kish komanduar divizione të tërë, që kish vendosur mbi fatin dhe jetën e njerëzve të tjerë, që kish rrethuar qytete dhe kish kaluar në tehun e shpatës armiqte dhe kryengritësit. Pyes veten nëse kundërshtarët e tij të vjetër, ata që ai i kishte nënshtruar deri sa t'i shndërronte në nënshtetas të Madhërisë së Tij, e ruanin ende tërbimin e vjetër, me të cilin, ata i kishin dorëzuar armët këtij njeriu, dhe që nën hijen e të cilit kam jetuar dhe që është ende sot gjithçka që thith. Truri i tij punon me ndërprerje, shpesh i heshtur, me kokën e varur mbi zverk, i paaftë qoftë edhe të ngrihet për kryerjen e nevojave personale, por që ndodh të reagojë në mënyrë të befasishme. Në këto raste, të një kohëzgjatje të papërcaktuar, ai kapet pas jetës së përditshme aq shumë, sa që duket se nuk do e lëshojë më kurrë. Ngandonjëherë kthehet dhe sillet njëlloj si ndonjë

pacient tekanjoz. Nëse jemi në kuzhinë dhe ai rri e më vështron teksa qëroj zarzavatet, më kërkon t'i pres ato me copa të mëdha, duke më thënë për të njëmijtën herë se atij i pëlqen ta shohë atë që ha. "Nuk dua pure, grua. Ajo është për fëmijë dhe unë nuk jam fëmijë."

Herë-herë, truri i tij shkon drejt së kaluarës dhe atëherë ai më drejtohet si të isha pjesë e një kujtimi; më thërret "komandanti Shulc" ose "lulja ime", me ton të rreptë ose të ëmbël, sipas rastit. Dhe e çuditshmja është se kurrë në jetë, edhe kur kemi qenë të fejuar, nuk më ka thirrur kurrë "lulja ime". Duket sikur në kthinat e trurit të tij rigjelibërojnë ankthet e vjetra ose kujtimi i ndonjë gruaje tjetër, të cilën padyshim, ai e kishte dashur gjatë largimeve të tij të gjata, në ato kohëra kur fushatat ushtarake ndiqnin njëra-tjetrën dhe dukej sikur Perandoria do të arrinte të pushtonte botën mbarë.

Për fat, ai që nuk vjen për të më vizituar më qysh prej shumë vitesh, është njeriu që bënte të dridheshin themelet e botës sime. Mënyra se si ai turfullonte kur Tomasi i vogël nuk arrinte të zgjedhonte si duhej ose kur kthehej i llangosur nga kopshti. E mbërthente nga veshi, e tërhiqte aq fort, sa që dukej sikur donte ta ngrinte të gjorin fëmijë në ajër. E tundte aq shumë dhe nuk ishin të rralla edhe herët kur e godiste me pëllëmbë apo edhe rrihte me ndonjë vizore të drunjtë mbi majat e gishtërinjve. I lutesha ta lëshonte, duke i thënë se ai ishte thjesht fëmijë, por atëherë ai kthehej drejt meje dhe më zhbironte me atë shikim të shprishur; shikimin e njeriut që do t'i ngrinte gjakun edhe njeriut më të guximshëm. Një shikim që ende sot më bën të më kalojnë mornica nëpër trup dhe prej të cilit mbeten ende shenja në thellësi të syve të tij.

“Ky morr i mallkuar”, thashë me vete ndërsa shihja kërcëjtë vrima-vrima të bimëve. E pamundur të eliminoheshin dhe çdo vit më duhej të shkulja shumë nga bimët e mia, duke i djegur pas shtëpisë, pasi kjo ishte e vetmja mënyrë që kjo plagë të mos prekte bimët e shëndosha. I kap nga kërcelli dhe i përmbys për t’i nxjerrë nga vazot. Dheu i zi bie mbi dysheme, gjithnjë i freskët dhe i mirëlidhur, me atë ngjeshje të sfungjertë që kur e afrojmë pranë hundës më deh me aromën e tij.

Ngre kokën në kërkim të horizontit të gjerë të Tierra de Barros dhe ja tek është xhaketa e tij e errët, e dukshme pas hojeve të bardha të grilës, që depërton e pisët në pronën tonë. Nga ana tjetër e grilës, *Kaiseri* i është afruar dhe po i merr erë, kureshtar.

Pa ia ndarë vështrimin të huajit, ngrihem në këmbë, eci ngadalë drejt portës së hapur dhe marr çiften që e mbajmë të varur në korridor. Më duhet të ngrihem në majë të gishtërinjve, për të kapur çantën e fishekëve. Në rast se kërcënimi do të kish qenë i menjëhershëm, në rast se në vend të këtij endacaku do të kish qenë një kusar që përpiqej të hynte në shtëpi, unë nuk do të kisha pasur kohë ta largoja. Por nuk mund të lejoja që Josifi të kishte pranë dorës së tij çiften e mbushur. Jo më.

Ndërsa fus fishekun me saçme në fytyrën e armës, gishtërinjtë më dridhen. Mbyll armën, duke zbritur shkallët dhe eci drejt tij. Në një farë largësie, mbaj këmbët, mbështes fort qytën mbi sup dhe nuk pres tjetër veç të gjendem përpara një pijaneci të dehur e të çorientuar, përballë të cilit dëshiroj që një qitje e vetme të jetë e mjaftueshme.

“Nuk mund të rrih këtu -i them-. Kjo është pronë

private. As nuk përgjigjet, as nuk lëviz. Nuk kthen as kokën për të më hedhur sytë. Nga kjo anë e stivës së druve mund të dallohet vetëm pjesa e sipërme e kokës së palarë, e kthyer në drejtimin tjetër. Pres. *Kaiseri* fut turinjtë e tij përmes grilës dhe nis ta lëpijë si të ishte një version i dashur i gishtërinjve të mi, gjithnjë e më të paduruar. Afrohem paksa, i jap nja dy goditje me qytën e çiftes dhe tërhiqem. Vazhdon të qëndrojë pa lëvizur dhe për një çast më duket se është i vdekur. Zhvendosem në krahun anësor, deri te deriçka e pasme, e cila të nxjerr në kopsht. Dua të dal në anën tjetër pa humbur distancën. Është një burrë thatim, i veshur me një xhakëtë të errët, të cilën tashmë e kisha parë, dhe me një palë pantallona të zeza. Qëndron mbështetur pas grilës, me këmbët e tendosura, me kokën ulur dhe duart e vendosura mbi kërcinjtë e këmbëve dhe pëllëmbët e duarve të kthyera drejt qiellit. Në krah të tij shihet një boçe dhe mbi të një sombrero ngjyrë kafe. Nuk duket si lypsar dhe as si i dehur dhe po të mos kish qenë i llangosur me pluhur kur kish qenë i ulur përdhe, i veshur kësisoj ai mund të kishte hyrë në çfarëdo lloj vendi.

“Duhet të largohesh”, ngulmoj, me armën gjithnjë në krah dhe atëherë po, ai kthen kokën në drejtimin tim, por pa e ngritur atë. Nofullën e ka të veshur me një mjekër me qime të bardhë e të rrallë. Këmishë e zverdhur në jakë dhe një xhakëtë që i rri shollokop.

“Nuk kam ndërmend të të jap para.” *Kaiseri* tashmë është kapur pas tij, i ngjitur fort pas ijeve të burrit, më i padobishëm se kurrë.

Asnjë përgjigje.

Pavarësisht nga të nxehtit, ne hamë në verandë, gjë që nuk e kemi bërë kurrë. Çiftja e mbështetur mbi parmakë, gjithnjë pranë dorës, me një grusht të mirë fishekësh në vezme. Përgjithësisht, në këtë periudhë të vitit, mëngjesin e hamë në kuzhinë, në pjesën e prapme të shtëpisë. Atje, dritaret janë gjithnjë të hijezuara nga degët e lisit.

E ul në krye të tavolinës dhe i shërbej mëngjesin. Gjithnjë e përkorë, me ndikime të pakta të gastronomisë lokale, ndonëse ngandonjëherë kur kopshtari më sjell mish gjahu, përgatit një nga ato pak pjata që kam mësuar të gatuj: oriz me bajame. E preferuara e Josifit kish qenë gjithnjë pjata e bërë me mëllenja, por qëkur ai ishte sëmurur, ai nuk ishte më në gjendje të pastronte mishin që ndodhet midis kockëzave dhe unë, në këtë moshë që jam, nuk kam ndërmend të rri e t'i qëroj ushqimin.

Kur mbarojmë së ngrëni, Josifin e zë gjumi, i tulatur në shpinoren e lakuar të shezlongut. Nga goja i dalin fije jargësh, që ashtu si edhe shumë gjëra të tjera, nuk nxitoj t'ia pastroj. Pa ia hequr sytë njeriut, zbres shkallët dhe hedh mbeturinat e ushqimit në pjatën e qenit, që teksa më sheh të afrohem, ngrihet, shtriqet dhe vjen duke u tundur, i lumtur drejt ushqimit të tij. Njeriu nuk ka lëvizur gjithë ditën, pa hequr as xhaketën dhe unë e përfytyroj të dgersitur, të përvëlur nga dielli i gushtit.

E ndalur aty, me *Kaiserin* që shqyen kockat në këmbët e mia me dhëmballët e tij, pyes veten se përse nuk jap alarmin. Se përse nuk njoftoj garnizonin. Sa të hapja e të

mbyllja sytë do të mbërrinte një skuadër ushtarësh dhe do e merrnin me vete. Do të zhdukeshin bashkë me të dhe nuk do e shihnim më kurrë. Në rast se ai i përkiste ndonjëres prej shtëpive të qytezës, të zotit të saj do t'i kërkohej të vinte ta merrte në vend të rojeve. Përpara se t'ia jepnin, ai do të fshikullohej nga xhelati ushtarak dhe pastaj, kur të shkonte në shtëpi, i zoti i saj do të vendoste se ç'do të bënte me shërbëtorin që kish humbur rrugën. Kështu kish qenë gjithmonë, të paktën në këtë koloni.

Po të ishte e nevojshme, atë mund ta vrisja edhe unë. Me veprimin e tij më të vogël, meqë koka e tij dukej nga të çarat e rrjetës së grilës, mund të kapja çiften dhe t'ia hidhja trutë në erë. Atëherë, të alarmuar nga krismat, do të vinin ushtarët që do të më pyesnin për atë që kishte ndodhur. Mjaft t'u thoja se ky njeri ishte përpjekur të hynte brenda pronës, duke më kërcënuar mua dhe Josifin dhe këtu gjithçka merrte fund. Do e lidhnin pas vitheve të kalit dhe do e merrnin me vete. Kaq thjesht. Por, në një rast të këtillë, unë do të humbisja ditë, ndoshta javë, për të rigjetur sërish gjumin. Janë ushtarakët tanë ata që duhet të merren me këta lloj njerëzish. Ata që dinë se kur duhet të qëllonjë dhe përse. Ne gratë, thjesht, i kemi ndjekur ata atje ku kanë shkuar, deri këtu. Me mijëra kilometra larg atdheut, në këtë qoshe të humbur të Jugut ekzotik, që ne e kemi shndërruar në vendin tonë të qetë e piktoresk për të kaluar pensionin.

E shkoj krejt pasditen ulur, herë duke qepur, e herë duke hedhur vështrimin drejt grilës. Çiftja vijon të qëndrojë aty ku është, si të dojë të më kujtojë se qetësia e atij njeriu nuk e bën atë më pak të padëmshëm. Përbri meje, Josifi mërmërit nëpër dhëmbë një melodi. Një

version i paformë i një polke të vjetër, shumë në modë në rininë tonë. Nën interpretimin e tij prej të ikuri, as vetë autori i saj nuk do e njihte më.

Mund të vazhdojë të qëndrojë aty ku është, por jo përjetësisht. Nëse nuk e ka zgjedhur këtë vend për të vdekur aty, në një çast të caktuar, ai do të ngrihet për të pirë, për të ngrënë, për të kryer nevojat e tij. Nëse tregohem e duruar, do të shoh se si do të ngrihet në këmbë. Ndoshta, pastaj, do të nisë të ecë, ose, përkundrazi, do të nisë të vrapojë drejt nesh me dhëmbët shtrënguar dhe venat e kërcyera në tëmthat e kokës. Atëherë do t' i jap fund kësaj pune, do të kap pushkën ndërsa ngrihem në këmbë. Do të kem kohën e mjaftueshme të ngre armën mbi sup dhe të tërheq këmbëzën me sytë e mbyllur. Menjëherë, fare pak sekonda hutimi dhe errësire, derisa të rrahurat në veshët e mi të heshtin ose që unë të kem guximin të hap sytë për të parë skenën e fundit.

Aty rreth fundit të mesditës, i shpie një tabaka me një pjatë supë me mish, bukë dhe një kanë me ujë. Nuk i vendos mbulesë. Ia le në një farë distance, mbi shkallën që zbret drejt kopshtit, ku zarzavatet e mia kapin dritën e diellit të rrethuara nga drunjtë e ullinjve dhe të fiqve.

“Ha ç’ të duash dhe largohu - i them-. Por të mos të të shkojë ndërmend se mund të kalosh grilën, ndryshe të qëllova.”

Mishi lëshon ende avull mbi shkallë. Heshtja është një mjet i përshtatshëm për enigmat, dhe ky njeri, me heshtjen e tij më acaron, madje në një farë mënyre më provokon. Pakëson mundësitë e mia, më zhvleftëson. Ndoshta, thjesht, nuk dëgjon atë që i them. Po të kish qenë ndonjë hajdut, tashmë ai do e kishte zbratur shtëpinë dhe as Josifi e as unë, nuk do të kishim qenë në gjendje t’i bënim ballë. E po kështu as *Kaiseri*, aq i bindur, aq i etur për duar njerëzore. Nëse do të kishte ardhur për të ngrënë, do kish kërkuar. Që në çastin që do të më tërhiqte vëmendjen, ai do kish ngritur gishtërinjtë drejt gojës, duke i tundur ato. Për më tepër, nëse ai kishte ardhur nga qyteza, duke kaluar nga Parra, ishte praktikisht e pamundur që ai të vinte deri këtu pa ndeshur në ndonjë patrullë.

“Nuk mund të qëndrosh këtu. Keni zënë tokën tonë.” Atëherë njeriu kthehet dhe më vështron për herë të parë, por sytë e tij nuk ngjiten më lart sesa kërthiza ime. Bëj disa hapa prapa dhe kryqëzoj krahët. Mbrohem.

Në këtë orë dhe në distancën në të cilën ndodhem, nuk arrij të dalloj tiparet e tij. Edhe sikur të kishte pasur dritë, do e kisha të pamundur të interpretoja një vështrim me sytë aq poshtë. Qëndron në këtë pozicion deri sa, ndoshta, i mërzhitur, rikthehet sërish në qëndrimin në të cilin kishte qëndruar gjatë gjithë ditës. Për një çast, mendoj se do të rikthehet sërish në pozicionin e tij mbi gjunjë, por, befas, duart e tij mbështeten përdhe, mbi pluhur, dhe nis të ngrihet ngadalë në këmbë. Tërhiqem sërish. Çiftja ndodhet larg, te parmakët, me tytën që shihte drejt yjeve të para.

Por ai nuk kërcënon, nuk shtiret dhe as më drejton ndonjë veprim armiqësor. Përkundrazi, duket thjesht sikur kërkon të shfaqet, asgjë më shumë. Trup mesatar, flokë të zinj, i kërrusur, dreqi e di nëse për shkak të moshës apo për shkak të orëve që ka qëndruar mbështetur pas grilës rrethuese. Një prej anëve të këmishës i ka dalë jashtë pantallonave. Vështron drejt meje, por jo mua. Fytyrën e ka të mbuluar nga vrangat. Duket sikur ndonjë fëmijë e ka gërvishtur me ndonjë send me majë. Sy të errët e të përhumur, që përqendrohen mbi format e shtëpisë, pas kurrizit tim, që e vështrojnë atë kryq e tërthor.

Shkund pluhurin nga pantallonat, rifut këmishën në to, drejton xhaketën, mbërthen kopsat dhe kthehet. E habitur, e shoh të ecë përgjatë grilës së bardhë, por jo në drejtim të deriçkës që bie mbi rrugë, por drejt shkallëve që zbresin mbi kopsht. Kalon ngjitur me tabakanë e ushqimit, ecën disi sikur i merren këmbët dhe zbret përmes murit të poshtëm deri sa humbet midis ullishtave, në drejtim të luginës. Qëndroj e palëvizur

për një copë herë të mirë, e rrethuar nga zhukatja e bulkthit dhe e gjinkallave, duke u përpjekur të heq nga mendja këtë figurë të palarë, që kish kaluar gjithë ditën mbështetur pas grilave të gardhit, pa mundur ta shqisja prej tyre.

Tre ditë më vonë, teksa kthehesha nga shëtitja me kalë, e gjeta deriçkën e gardhit gjysmë të hapur. Përpiqem të shoh se çfarë ka përtej murit, por drurët e bajameve që ndodhen buzë udhës më pengojnë të kem një pamje të plotë mbi terrenin e shtëpisë. Arrij të dalloj tendën e verandës, lëndinën që e rrethon dhe disa pjesë të kopshtit të perimeve. Zgjas një vesh në drejtim të shtëpisë, por nuk jam në gjendje të dëgjoj zhurmat që mund të vijnë nga brenda saj.

Nuk kam mundësi t'i bie ziles pa mbërritur deri te shkallët. Kthehem, dhe ndonëse pamja e rrumbullakët e kullës së kështjellës nuk më qetëson, gjithsesi ajo më propozon një rrugëdalje. Tërheq frerin nga njëra anë dhe *Birdi*, me urdhrin e marrë nëpërmjet gojës, kthehet përgjysmë. E fshikulloj me kamxhik, në mënyrë që ai të përshpejtojë hapin, por patkonjtë e tij rrëshqasin mbi plloçat e shtegut që zbrit, dhe kafsha, e kujdesshme, i mat hapat e saj për të mos u rrëzuar. Kjo bën që ajo të përparojë akoma më ngadalë, krahasuar me atë që mund të bëja po të isha më këmbë. Hidhem përdhe, e kap kalin nga krifa dhe nis ta tërheq, pa arritur gjithsesi ndonjë shpejtësi më të madhe. Nis të gulçoj me një ankth gjithnjë e më të madh. Gjithkush që mund të kishte hyrë në brendësi të pronës, në këtë çast do të ishte duke sulmuar Josifin, duke kontrolluar kutitë, kujtimet, duke futur duart e tij të ndotura në shkrimet e mia.

Ndalem. Garnizoni është ende tepër larg. Për një

çast nis t'i bëj pyetjen vetes se për ç'dreq arsyeje na ishte dashur të ndërtonim vatrën tonë këtu, kaq larg nga qyteza dhe kështjella. Se përse më ishte dashur ta zvarrisja Josifin deri në këtë shpat të malit, në vend që të ndiqnim këshillat e Guvernatorit, kur ai na pat informuar se mund të merrnim ndonjë nga vilat që ndodheshin në fundin e Rrugës së Re. Na kishte dërguar një letër, që unë e ruaj ende mbi tryezën time të shkrimit dhe që, ndoshta, në këtë çast po shkelet me këmbë nga kusari. "Shtatmadhoria ka vendosur që oficerët që kanë dhënë një kontribut të shquar në luftërat pushtuese të Spanjës, këtej e tutje do të kenë privilegjin të zgjedhin atë shtëpi të qytetit që duan." Në vijim, një listë emrash përcaktonte radhën e përparësive dhe Josifi radhitej ndër të parët.

E lidha *Birdin* pas trungut të një bajameje dhe u ngjita me kujdes nëpër shtegun që shpinte drejt murit, ku u mbështeta për të vrojtuar pronën. Teksa ngjisja barkun pas murit për të parë më mirë, ndjeva fishekët e çiftes që i kisha ende në xhepin e fundit. Me përjashtim të llokoçitjes së ujit dhe përkundjes së degëve të fiqve, nuk munda të dëgjoja asgjë tjetër të çuditshme. Vazhdova të ngjitesha, e mbrojtur nga parapeti i murit, deri sa arrita të kisha një pamje mbi një pjesë të rrugës që ndodhej pas shtëpisë. Dritaret janë të mbyllura dhe nuk shihet asnjë gjurmë e *Kaiserit* apo e pulave. Rikthej sërish sytë drejt portës së hyrjes, me shpresën se ai që mund ta ketë lënë të hapur mund të ishte i marri që kisha parë ditë më parë. Prej të gjithë agresorëve të mundshëm, do të më pëlqente ai që dukej më pak agresiv. Befas shoh qenin që shfaqet në një qoshe dhe përshkon lëndinën në drejtim të kopshtit të perimeve. E ndjek me vështrim deri sa ai

mban këmbët dhe tulatet pas njeriut. Ai po qëndron i gjunjëzuar përpara parcelës së domateve. I qetë, me duart e mbështetura përdhe.

Hyj përmes deriçkës gjysmë të hapur të murit rrethues dhe nis të zbres rrëpirën, pa pritur të kaloj nga pjesa e mbuluar me zhavorr, duke rrezikuar madje edhe të rrëshqas; tashmë mendja ime ka nisur të kërkojë fishekët, ndërsa kap çiften.

Në verandë, dhogat kërcasin në këmbët e mia nervoze. Që aty, pa humbur nga vështrimi vendin ku qëndron njeriu, prek kuturu murin e brendshëm, dhe kur prek armën e kap atë nga rripi. Nxjerr një fishek nga vezmja, përthyej tytën dhe ndonëse isha betuar të mos e mbaja të mbushur në shtëpi, shoh aty një fishek të mbetur, i cili kish bllokuar tubin. Vetëm atëherë kujtohem për Josifin, i cili po më vështronte ngulazi që nga shezlongu i tij, i qetë. Me dhëmbët e shtrënguara; tëmthat e tendosur. E quan njeriun krimb, bir kurve. Në thellësinë e syve të tij shoh të grumbulluar turbullirën, por në bebet e tij ndrit etja gjakësore e gjuetarit. Hedh vështrimin drejt kopshtit dhe shtrëngoj çiften. Ndjej në duart e mia kërcitjen e siguresës së armës. Një tingull i qartë dhe i vendosur, që ushqen tek unë pikërisht atë besim që më mungon. Çeliku i vijëzuar i pushkës më shtrëngon gojën dhe gati për të qëlluar, klith:

“Nuk do t’jua përsëris më që keni hyrë në një pronë private. Por nuk ike tani shpejt, do të të qëlloj.”

Njeriu nuk lëviz. Shtrëngoj me forcë qytën e pushkës, me gishtin gati në këmbëz. E di më së miri, se në rast se ai nuk më sulmon, unë nuk do e qëlloj. Megjithatë, indiferenca e tij më acaron. Nuk më vështron, nuk lëviz

asnjë muskul, nuk jep shenja se ka frikë, jo nga një grua e moshuar dhe e gjorë si unë, por nga një armë e mbushur dhe tekanjoze. Një pushkë në duart e dikujt që ka vrarë me të vetëm zogj dhe fazanë që nuk kishin mundur të largoheshin nga sheshi i rekrutëve të zhurmshëm. Ç' dreqin pinë këta njerëz? Pse tregohen kaq përbuzës? Ku është dinjiteti i tyre? - pyes veten.

Bëhem gati të flas sërish. Do ta paralajmëroj për imunitetin që gëzoj, sepse ndodhem brenda pronës time, se Josifi është një prej kolonelëve që i ka fituar këto toka për Perandorinë, për pozicionin që unë vetë zë në koloni. Bëhem gati t'ia them, por befas kuptoj se qëndrimi i këtij njeriu nuk përbën kurrfarë kërcënimi. Qëndron me duart e zhytura në dhe. Krahët e tij, me mëngët e këmishës përveshur, duken si kërcinj të thatë dhe qafa e tij, si trung i vjetër dhe i rrudhur i një hardhie. Me kokën krenare. Sytë i ka të hapur dhe të përhumbur. Veshja e kaltër që i mbulon, duket jo vetëm se e pengon të shohë sendet, por edhe vetë botën e tij. Një qenie e tjetërsuar, e përhumbur në një zot e di se çfarë kujtimesh.

I gjunjësuar përdhe, ka nisur të gërmojë dheun me duar, të nxjerrë lagështinë e tij, thesarin mbi të cilin lartësohen frytet e shëndetshëm. Mjekrën e ka të njollosur me dheun e lagësht, si të kish bërë me të ndonjë banket. Qëndron aty, në heshtje, përkarshi meje, me duart e zhytura në dhe.

Ato pak ditë që kanë kaluar që nga çasti që e lejova të qëndronte, janë kopje të njëra tjetrës : ai vijon të qëndrojë i shtrirë përdhe dhe në mesditë, kur as bimët e larta dhe as fiqtë nuk arrijnë ta mbrojnë nga dielli, ngrihet dhe shkon të ulet poshtë lisit të madh. Pastaj, kur nata bie, kthehet sërish drejt tokës dhe bie në gjunjë, si të dojë të rimarrë veten nga një lodhje mijëravjeçare.

Kaiseri ka vendosur të këmbejë freskinë e shtëpisë dhe shoqërinë tonë, për atë të atij njeriu. Qëndron gjithë kohën pas tij dhe duket sikur gjallërohet vetëm kur më dëgjon të hedh mbeturinat në enën e tij. Duket se në këtë çast, i vetmi ndryshim i vogël në jetën e këtij njeriu është qëndrim i qenit. Ditë vere, në një qëndrim gjunjëzimi të pafund.

Mëngjeset i kalojmë brenda shtëpisë dhe pasditet në verandë, duke u shtirë sikur asgjë nuk ka ndryshuar, sikur në kopshtin tonë nuk ka kurrfarë të huaji. Qep ose lexoj, ose të paktën përpiqem, ndonëse në të vërtetë, kohën e harxhoj duke menduar për të, për atë njeri që njëherazi më turbullon dhe më intrigon. Herë pas here afrohem drejt grilës për të parë nëse është ende aty, njëlloj sikurse më parë, herë pas here, i hidhja një vështrim kraharorit të Josifit. Dhe kur e shoh, me atë mënyrë të çuditshme të pushtimit të hapësirës sonë, pyes veten se përse e kisha lejuar të qëndronte, edhe pse nga ana ime ai nuk kishte pasur kurrsesi një miratim të shprehur.

Sidoqoftë, kjo nuk kish qenë hera e parë që një

vendas i dehur të arrinte deri në pronën tonë. Deheshin në pijetoren e rrugës së Badahozit, dhe me raste, kur nuk arrinin të gjenin rrugën e shtëpisë së tyre, humbitnin rrethinave. Pinë si e si që të dehen. Në takimet e tyre nuk ka shoqëri, vetëm alkool të llojit më të keq, që ata e gëlltisnin si të jetë ujë. Ç’lloj jete bëjnë që nuk arrijnë të përmbajnë orekset e tyre? Ç’mund të thuhet për zotërinjtë e tyre, kur ndodh një gjë e tillë? Që ata nuk janë në gjendje të kontrollojnë shërbëtorët e tyre? Mendoj për gruan që i kishte dhënë sisë Tomasit dhe e përfytyroj sikur po e infekton birin tonë me qumështin e saj të shprishur nga melasa e alkoolit. Gjithashtu, ç’mund të thoja sa herë që shihja tasin e monedhave, të përmbysur nga gruaja që rregullisht vinte nga qyteti për të më pastruar shtëpinë ose për të më larë rrobat? Afërsia e saj më ishte e pakëndshme, sikurse edhe pjesa më e madhe e vendasve me të cilët kryqëzohesha: parazitë, njerëz që rrinin në kope, që askush nuk i njihte. Po kopshtarit, sa herë më ishte dashur t’i jepja para për të blerë vegla të reja” Çdo të ngjiste me këta njerëz po të mos ishim ne?

Përgjithësisht, mëngjesin ia shpie herët, kur është ende errësirë. Zbres me kujdes shkallët, kaloj lëndinën duke vështruar përdhe nga sipër tabakasë, duke u përpjekur të mos pengohem. Hap deriçkën, e le tabakanë mbi shkallën e fundit dhe vetëm pasi kam parë se ku ndodhet, largohem. Kur ai zgjohet, shumë më vonë, kafeja i është ftohur e po kështu edhe buka që i thek çdo ditë. Në ndonjë rast përpiqem t'i përshtatem orareve të tij. Nuk kam detyrime që të më pengojnë, por parapëlqej të mos gjendem përpara vështrimit të tij të zbrazët. Edhe pse tashmë e di se prania e tij është praktikisht e padëmshme, thjesht fakti që unë e di që ai është aty, është një gumëzhimë e vazhdueshme në kokën time që nga dita e shfaqjes së tij të parë.

Megjithatë, sot, kur mbërrij, nuk e shoh mes tarracave. Përshkoj të gjitha shtigjet e kopshtit, deri në caqet e tij më të largëta, hapësirat midis pemëve frutore dhe deri edhe ferrat, por pa mundur ta gjej. Marr frymë e çliruar kur mendoj se gjithçka ka marrë fund. Se më në fund ai është lodhur së qëndruari këtu dhe ka marrë udhën e kësioj situata është zgjidhur pa qenë nevoja që unë të detyrohesh të merrja një vendim. Kthehem drejt shtëpisë, duke ndjerë tashmë se bari kish nisur të kërciste nën këmbët e mia për shkak të thatësisë, aq më tepër që me të nuk isha marrë fare qëkur ky njeri kish mbërritur. Ka ditë që as e ujis dhe as e shkurtoj dhe pyes veten se çdo t'i them kopshtarit herën e ardhshme që ai do të vijë

ta presë dhe të merret me kopshtin. Në momentin që përgatitem të hyj në shtëpi, e shoh të ulur, të mbështetur pas trungut të lisit, ku mesa duket sot ka kaluar natën. Dua të besoj se po fle. Marr drejt pemës dhe rreth dy hapa larg njeriut, le ushqimin mbi bar dhe tërhiqem me të njëjtin kujdes që tregoja edhe me Tomasin, kur atë e zinte gjumi çdo natë. Por në momentin që po largohesha, njeriu ngre kokën dhe nis ta lëvizë atë në të gjitha drejtimet si të kërkonte një mushkonjë që i sillej rreth flokëve. Më ndajnë prej tij vetëm pak hapa dhe mbulohem me shall. Atëherë ai ngrihet në këmbë dhe nis të ecë ngadalë drejt kopshtit. Qëndroj pa lëvizur, e heshtur, në pritje, teksa e shoh të largohet. Në mes të rrugës, njeriu ndalet dhe kthen gjoksin drejt meje, duke qëndruar në atë pozicion derisa më në fund unë duhej të kuptoja që t'i veja pas.

Aty, buzë parcelave të bimëve të mia, do të kuptoja se për të jeta kish nisur të kthehej prapa. Merr një grusht dhe', e ngre deri te hunda e tij, i merr erë thellë dhe mbyll përgjysmë sytë si të degustonte një verë. Dalloj se në këtë shprehje ka diçka mes përqendrimit dhe mahnitjes. Edhe unë kërkoj në vazot e luleve të mia aroma të thella, gjurmë druri të kalbëzuar, përmbajtje minerale. Rrathë të një melodie të fshehtë, që më flasin për lagështinë, për dendësinë apo për strukturën e dheut.

Fjalitë e tij janë të ngatërruara dhe e folura e pakuptueshme. Herë pas here thotë ndonjë fjalë në gjuhën tonë, gjë që e shton akoma më shumë hutimin tim. Tregon me dorë drejt fundit të luginës, përmend vende të qytezës, shqipton emra. Thotë "Korredera" dhe "Gindas" dhe një gjë të tillë e bën duke belbëzuar, duke kafshuar buzën, duke tundur kokën si i mbërthyer nga

spazmat. Befas hesht dhe koka e tij bie sërish mbi gjoks, si dikush i mposhtur nga turpi.

Kështu kalon gjysma e mëngjesit, duke çliruar fjalë që fluturojnë në të gjitha drejtimet, pa lidhje me njëra-tjetrën. Ngandonjëherë arrin të lidhë ndonjë frazë, por, përgjithësisht, shqipton vetëm fjalë njerrokëshe dhe më duhen orë të tëra dëgjimi që të arrij të puq fjalët e ngatërruara të njeriut me dyshimet e mia. Kuptoj se në to ka diçka që ai kërkon të më thotë, ngrihem dhe drejtohem për nga shtëpia. Kthehem prej saj me një fletore dhe një laps. Duke nisur nga ky çast nis të kaloj orë të tëra ulur pranë tij, e vëmendshme ndaj buzëve të këtij njeriu që duket se jeton vetëm, larg pranisë së kësaj gruaje që e vështron e shushatur.

Natën, pasi kam vënë Josifin në shtrat, nis të rishoh shënimet e marra gjatë ditës: fjalë pa lidhje, fraza në të cilat përzihet gjuha e tij me timen, shënime rreth një gjesti e për më tepër edhe ndonjë prej vizatimeve të mia të këqija. Ndjej se çdo shënim është një grumbull gurësh i një ure të rrënuar dhe pa pasur kurrfarë intuite rreth qëllimit të veprimit tim, marr penën, në përpjekje për të rindërtuar këtë urë dhe shkruaj se e zgjon një motor që vrumbullin si një tigër metalik dhe kokëfortë, aq sa dheu mbi të cilin ai qëndron shtrirë nis të vibrojë. Se ai e ndjen trupin të vrarë e të lodhur dhe kokën e trullësuar dhe se në një anë të kokës ka kore gjaku të mpiksuar, që i ngjiten pas flokëve. Fasha të pluhurosura drite depërtojnë përmes të çarave të grilës drejt vendit ku ai ndodhet, por ai mezi dallon sendet e shpërndara rreth tij dhe as lëvizjet e tij të lodhura. Atje tej, në anën tjetër të grilave, disa ushtarë bisedojnë me njëri-tjetrin. Mbi kokën e tij, jo fort larg

vendit ku ai qëndron, bien kambanat. Tinguj të fortë,
pa ritëm, të cilat nuk grishin as për meshë as për varrim
e madje as për ndonjë kushtim. Sikur disa murgjër
argëtohen, duke u varur nëpër litarët e kambanores.

Më zgjojnë disa goditje metalike. Tashmë, drita që depërton nga dritarja e hapur ndriçon krejt shtëpinë. Josifi po fle krah meje. Mbi skrivani qëndrojnë të përhapura rrëmujshëm letrat e një nate më parë. Janë të çrregullta, me shishen e bojës mbi to dhe me tharësin jashtë vendit të tij të zakonshëm. Ngrihem, mbështillem me shall dhe nxitoj të dal. Te dera e rrugës, ndeshem ballë për ballë me kopshtarin, i cili është i ngarkuar me veglat që do t'i duheshin gjatë ditës. E përshëndes me një mirësjellje të pazakontë për marrëdhënien tonë dhe ndonëse shtirem sikur jam krejt normale, vetë prania ime aty, duke i uruar mirëseardhjen, është në vetvete një gjë e pazakontë, të cilën asnjë prej nesh nuk di se si ta shpjegojë.

Pas disa fjalësh pa shumë lidhje - zagushia që paralajmërohej për atë ditë, lulet e gjineshtrës-, më në fund i them se kam vendosur të mos kem më nevojë për shërbimet e tij për tre javët e ardhshme. Se dëshiroj të jem unë vetë ajo që pas shumë vitesh mbikëqyrjeje të vëmendshme nga ana e tij, të marr përgjegjësinë për përkujdesjen e kopshtit. Ndërsa them këto fjalë, kopshtari ngre një vetull dhe zhvendos kokën lehtëazi prapa, si të dojë të largohet disi prej meje. Kur mbaroj së foluri, ai nis të më flasë për punën e madhe që kërkon në vetvete kopshti dhe më vështron nga koka te këmbët, si të dojë të më kujtojë se unë jam një zonjë e moshuar dhe se, në pozicionin tim, nuk është me vend të kryej kësi lloj punësh. Do të më duhet të rrëmih tokën me shat të

rëndë për të mundësuar rrjedhën e ujit nëpër ugaret e kopshtit, të lidh kërcëjtë në një mënyrë të atillë sa të më çahet lëkura e duarve, të tërheq degë, të sjell kova me ujë e të ngjis gjithë lëndinën që rrethon banesën.

I them të më presë pak aty ku është dhe futem në shtëpi për të kërkuar kuletën time. Kur kthehem, nxjerr pagesën që i detyrohem edhe për ato ditë që nuk do të punojë, duke shtuar edhe diçka më shumë. I ofroj paratë dhe ai i merr.

Përpara se të largohet, ai i hedh një vështrim melankolik kopshtit, si ta kishin privuar nga ndonjë ëmbëlsirë aq shumë e pritur, por në të vërtetë ajo që ai po bën tani është t'i gjejë një kuptim vendimit tim. Nuk sheh asgjë të çuditshme. Sigurisht, jo burrin e fshehur pas tendave të larta të bimëve pas të cilave kacavirreshin bishtajat ose gjethet e fryra të tufave të kungujve. Menjëherë, ngre paksa beretën që ka mbi kokë në shenjë respekti, ngjit rrëpirën dhe pasi mbyll deriçkën e gardhit, merr sërish rrugën e qytezës me shumë më tepër para se ç'kish pasur ndonjëherë në xhepin e tij.

Ngjis të përpjetën dhe qëndroj aty, e kapur pas hunjve të gardhit, deri sa e shoh të zhduket pas kthesës së fikut të madh. Atëherë, kur ai nuk ka më mundësi të më shohë, zbres poshtë në kopsht për të parë nëse burri është i fshehur mirë. Dhe vetëm atëherë arrij të kuptoj që unë vetë po e fsheh atë. Gjë për të cilën, edhe pse ende nuk jam në gjendje t'i jap një emër se përse i dhashë mundësinë të qëndronte, jam tërësisht e vetëdijshme se duke e mbajtur këtu po shkel ligjin. Një normë që ndalon mbajtjen e lidhjeve të qëndrueshme me vendasit, pa njoftuar paraprakisht për këtë autoritetet, që këtu do

të thotë guvernatorin. Kish pasur raste edhe kur vetë kolonët kishin përfunduar në burg, kur atyre u ishin zbuluar lidhje të paautorizuara me ta. Rasti më i njohur kish ndodhur disa vite më parë, në disa vende të kolonive afrikane, ku, sipas gazetave, një familje fermerësh kish pranuar në gjirin e saj një prej shërbëtorëve dhe ky kish përdhunuar një prej vajzave të tyre. Vetë shërbëtori kish përfunduar në litar dhe kryetari i familjes në burg, si rrjedhojë e faktit që kishte lejuar një familjaritet të tillë. *El Semanario Imperial* ishte ngarkuar të përhapte lajmin në krejt hollësitë e tij. Më kujtohet se gjatë asaj kohe, Josifi dhe unë kishim pasur disa diskutime lidhur me këtë çështje. Ishte ai që më tërhoqi vëmendjen rreth çudisë që rezultonte nga fakti që *el Semanario* po informonte për një lajm të tillë kaq me lëng. "E pavend", thoshte ai teksa i referohej asaj që mund të dëmtonte shoqërinë e mirë.

Në mesditë, kur po shkoja t'i shpija ushqimin, e gjeta në këmbë, me krahët e kthyera drejt meje, duke lëkundur trupin si të donte të godiste trungun e lisit me ballin e tij. Dukej sikur po fliste me vete, me lirin, apo ndoshta me vetë kujtimet e tij. E lashë tabakanë në vendin e saj, por kësaj radhe prita të sigurohesha se ai e kishte dëgjuar tringëllimën e enëve. Pushoi së foluri, por vazhdoi të qëndronte i kthyer nga unë.

Ia bëj me gisht drejt vetes, them emrin tim dhe në çast qëndroj si e shushatur: "Zonja Holman. Më quajnë Eva Holman". *Kaiseri* është afruar dhe nis t'i marrë erë pjatës së orizit që ndodhet mbi tabaka. E shoh rreptë deri sa ai tërhiqet, me jargë në gojë, drejt vendit ku burri vazhdon të qëndrojë i heshtur. "Zonja Holman", mërmërit ai, si të dojë të dorëzohet. Nuk do të kthehem më kurrë të them

emrin tim pas shpatullave të dikujt tjetër. Ishte një gabim. E gjitha kjo është një marrëzi. Qëllimi im i çmendur për të kuptuar. Dhe atëherë ai flet. Në fillim nuk kuptoj atë që thotë. Duket sikur trangu i lisit gëlltit fjalët e tij. “Leva”, thotë, dhe vijon ta përsërisë, ndërsa unë hyj në shtëpi në kërkim të fletores.

Natën, e shpie Josifin në krevat përpara orës së tij të zakonshme. Më pyet për “lypsarin”. Bëj sikur nuk kuptoj, e ulur mbi dyshek, ndërsa i ngre krahët për t’ia futur në këmishën e tij të natës. Poshtë krahëve i varen dy trasta xhelatinoze. Duket sikur krejt trupi i tij varet drejt dheut.

Kur ulem të shkruaj, gërhimat e tij duken si valë të thata që përplasen mbi një molo. Me penë në dorë, e shoh dhe ndjej çuditërisht veten në mesin e një fushëbeteje, midis ushtrish që presin të asgjësojnë njëra-tjetrën.

Duhet të kujdesem për Josifin dhe në të njëjtën kohë të kuptoj atë që njeriu i kopshtit duket se kërkon të më thotë.

Pena gërvisht letrën, një tingull i butë pranë flakës dredharake të qiririt. Rifilloj punën aty ku e kisha lënë një ditë më parë dhe shkruaj se për të nuk është e mundur të dijë se sa ditë kanë kaluar në kamion dhe as se ku kishin qenë më parë. As drejtimin që do të marrin kur nis udhëtimi. Fillimisht mendon se po shkojnë në Portugali, por pastaj kishin marrë drejt Badahozit. “Tereza”, mërmërit, duke ia përshtatur zërin e tij lëkundjeve të kamionit.

Gropat e rrugës bëjnë që t’i zërë gjumi.

Nuk arrin të zgjohet plotësisht, as kur më në fund, kamioni ndalet dhe motori i tij pushon së vrumbullituri. Zhurma e tij ia le vendin zhurmës së klithjeve dhe

shtyrjeve nën tendat e kamionëve. Njerëz që shkojnë e vijnë, ushtarë që ulërasin dhe shajnë, disa të shtëna prej së largu, lebetitje fëmijësh dhe lehje qensh. Që nga jashtë godasin dyert me forcë. Leva, që qëndron i kërrusur përdhe, ngrihet i trembur dhe përpiqet të shkojë në fund të kamionit, duke menduar se atje mund të gjejë strehim. Teksa bën kështu, pengohet dhe bie mbi trupa që rënkojnë. Tërhiqet zvarrë dhe sa më shumë që përpiqet, nuk arrin të kapë objektivin e tij, sepse tashmë fundin e kamionit e ka zënë një grup tjetër njerëzish.

Në një farë mënyre, trupi im qëndron i sinkronizuar me diellin dhe i njëjti bosht që e ve atë në lëvizje, duhet të zgjatet dhe të verë në lëvizje edhe diçka tek unë, kur ai ngjitet ritmikiisht drejt Lindjes. Si kur është dimër, ashtu edhe në behar, qoftë kur flemë me dritaret e hapura apo të mbyllura, sepse, përgjithësisht, unë ngrihem njësoj qysh përpara se dielli të lindë. Madje edhe sot, kur gjumi, edhe pse i shkurtër, kish qenë një trazim i vazhduar. Edhe kështu, në orën e caktuar, zgjohem, mbështillem mirë dhe dal në verandë, ku e mbështetur mbi parmakë ndjej aromat e thella të agimit, në një orë kur Josifi vazhdon të flejë dhe unë, edhe pse e pazgjuar mirë, duhet të përballem me hidhërimin e ditëve.

Do të kisha dashur të vazhdonte kështu, të rrija në praninë e kësaj arome, jashtë, në ballkonin tim të drunjtë, dikur një vend vrojtimi dhe tani gati-gati një vend që shërbente për lutjen ndaj Zotit. Por nuk mund të vazhdoj kështu, të jetoj vetëm këtë çast, kur nga nata e kaluar më sulmojnë, pa mundur që t'i shmang, copëza të tmerrit të saj. Ndjej kërcitjen e çengelëve të kamionit, sikurse ndjej edhe prekjën e qartë të parmakëve mbi të cilët tani jam mbështetur. Dhe mund të shoh portat që hapen dhe diellin verbues që hyn vrullshëm dhe i detyron të mbyllin sytë. Në mes të shtyrjeve, zërave dhe klithmave të ushtarëve, ai arrin të dallojë rreth gjysmë duzine trupash që kanë udhëtuar bashkë me të, si edhe forma të tjera vezulluese që janë ngjitur tani në karrocerinë e kamionit. Dhe kur

bebet e tij janë mësuar me dritën e re, portat mbyllen sërish pa mundur që ai të arrijë të njohë vendin se ku janë ndalur. Me vështrimin ende të shushatur, ndjen afrimin e trupave të tjerë, pëshpërimat dhe rifillimin e udhëtimit. Pastaj, përtej gumëzhimës së motorit dhe kërcitjes së balestrave të keqgrasatuara, këto pëshpërima shtohen edhe më, deri sa Leva arrin të kuptojë atë që thonë.

“Ku po na shpien?”, pyesin njëri-tjetrin. E gjithashtu: “Ç’ushtarë janë këta?”. Hamendësimet përzihen me dëshmitë rreth mizorive që kanë pësuar apo kanë parë me sytë e tyre. Tashmë disa duken sikur e kanë kaluar çastin e hutimit dhe përpiqen të gjejnë informacion rreth njerëzve të familjeve të tyre. Përmendin rrugë të qytetit të Badahozit, për të cilin Leva ka dëgjuar të flitet shumë herë, por ku ai nuk kish qenë kurrë. Dikush thotë se është nga Olivenza dhe se qyteti i tij është bombarduar. Rrëfen se e kishin kapur ndërsa përpiquej të largohej drejt Portugalisë, bashkë me disa fqinj të tjerë. I kishin kapur në befasi, në çastin që po kalonin Puente Ahudan dhe i kishin kthyer sërish në qytet, për t’i sjellë me makinë deri në Badahoz. Atje i kishin shpënë në Sheshin e Demave, ku tashmë kishin grumbulluar edhe shumë njerëz të tjerë. Herë pas here, ushtarakët vinin dhe merrnin grupe njerëzish dhe ata që ndodheshin aty mund të dëgjonin të shtënat e skuadrave të pushkatimit në anën tjetër të mureve të sheshit. Kur e kishin marrë, tregon ai, për një çast kishte menduar se do të vrisnin dhe thotë se kish ulëritur emrat e prindërve dhe vëllezërve të tij dhe se ishte larguar pa e ditur nëse ata ndodheshin aty ose jo. Fjalët e tij lundrojnë në errësirën e karrocërisë. Falënderon Zotin që e kishte shpëtuar, duke i alternuar lutjet me dënosa të befta dhe

përzierje fjalësh prej të marri. Përpara se të mbyllte gojën, ndoshta duke dashur t'u jepte zemër shokëve të tij të udhëtimit, tregon se ishte i sigurt që mësuesi i qytetit bashkë me gruan e tij shtatzënë dhe dy fëmijët e tyre kishin shpëtuar. "Dhe kishin shpëtuar sepse ata kishin pasur një motor të vjetër". Pastaj, me kalimin e kohës dhe të kilometrave, zërat nisin e shuhen, deri sa atje nuk dëgjohet tjetër veç gumëzhimës së kamionit.

Nga ky makth më zgjon pamja e xhakëtës së tij, e varur në një degëz të lisit. E pisët dhe e rrudhosur, aq sa e pata të vështirë ta dalloja nga trangu. Pa menduar, zbres shkallët dhe afrohem me kujdes drejt grilës për të hedhur një vështrim drejt kopshtit. Mes kërcejve shoh këmbët e tij, këpucët e vendosura në një anë dhe takat e tyre të pista pranë çorapeve të grisura.

Eci drejt pemës pa humbur nga shikimi grilën, duke e ditur se nëse më kap në befasi duke prekur xhaketën e tij, do të qe tepër vonë për të kërkuar ndjesë. Dhe ndërsa afrohem, e mbështjellë ende nga aromat e ripërtëritura të agimit dhe flladi që vijon të përkundë lehtazi shkurrishtat, ndjej erën e xhakëtës që nga disa hapa larg.

Një pjesë e astarit të saj është e shqepur dhe del lehtazi nga pala. Me gjithë pisllekun që ajo ka dhe pavarësisht prej ndonjë të mete të vogël, ajo është e një cilësie të mirë. Pranë saj, më duhet të kthej fytyrën nga ana tjetër. Mendoj se në rast se do të më duhej të rikthehesha me një shkop, duke ndjekur gjurmët e erës së saj, mund të rindërtoja, ndoshta, rrugën që e kishte sjellë deri këtu: zjarre nëpër hendeqe, një qen që e ka ndjekur pas këllqeve në një baltovinë, djersitja që bluante trupin e tij gjithnjë të nxehtë, i zhvendosur bashkë me kalbëzimin

e tij deri në këtë vend.

Marr xhaketën duke e kapur nga jaka me dy gishta, si të qe një peshk i qelbur. Peshonte më shumë se ç'mund të përfytyroja. Prek xhepat e jashtëm dhe dalloj disa forma të forta që më duken si gurë. Për të kontrolluar pjesën e brendshme, shtrij xhaketën përdhe dhe e hap me një shkop. Një etiketë e kapur mbi astar tregon se ajo është qepur në Meulenhoff, rrobaqepësia më e mirë e kryeqytetit.

Gjëja e parë që më vjen ndërmend është e vërteta: se kjo xhaketë nuk është e tija dhe se sigurisht, ai e ka vjedhur atë. E këqyr më me kujdes dhe zbuloj inicialet e pronarit, të qëndisura mbi astar. Një "a" dhe një "b". Adolf Brauer, Andras Bohr, Arnold Blume.

Lëshoj shkopin përdhe, prek xhepat e brendshëm dhe mendja ime pushon së kryeri kombinime, kur prej njërit prej tyre nxjerr një zarf letre të vjetruar e të zverdhur. Cepat e tij janë të ngrënë dhe fleta palosëse e pa ngjitur. E marr dhe nxjerr prej aty diçka që duket si një letër. Më bëhet sikur do të më kapin në befasi në çdo çast. Sikur sot njeriu i kopshtit do të zgjohej më herët se kurrë. Turpi është një ndjesi e neveritshme, që mua më shpie gjithnjë drejt fëmijërisë, ditën kur im atë më kishte zënë me disa foto pornografike në duar. Përpara se të palosja sërish letrën dhe ta ktheja në vendin e vet, lexoj firmën: "Adrian Bum, toger. Arma e Inxhinierisë". Një tekst i thjeshtë në një kaligrafi të thjeshtë dhe pastaj një adresë postare që nuk kam kohë ta lexoj.

Ndërsa përgatis mëngjesin, nuk ndalem së përsërituri mendërisht emrin dhe rangun e nënshkruesit dhe pashmangshmërisht, rindërtoj me mend gjithçka që

mund të ketë ndodhur.

Togeri Bum, një prej ushtarakëve të shumtë të caktuar në koloni, po ha mëngjes në një tryezë të Korrederas. Me të nxehtin që ka bërë ato ditë, ka varur xhaketën në shpinoren e karriges ku është ulur. Garsoni nuk po i sjell ende pjatën e dytë, kështu që ai hyn në tavernë për ta kujtuar dhe hajdutit, që tani po fle në kopshtin tim, nuk i duhet shumë t'i avitet karriges dhe të marrë xhaketën.

Apo ndoshta është vetë togeri Adrian Bum, ai që tani qëndron i shtrirë mes parcelës së domateve të mia? Automobili i tij ka dalë nga rruga e La Parras, në çastin kur ai po hynte në qytet duke ardhur nga prefektura e Olivenzas. Automobili kishte rënë në një prej monopateve të përroit dhe togeri ishte përplasur mbi xhamat e makinës, duke pësuar të prera në fytyrë. I tronditur, ai kish mundur të dilte nga makina dhe kish nisur të ecte i çorientuar deri sa ishte ndeshur me grilën tonë. Por e sigurt është se ato nuk janë të prera; janë vraga.

Kur e shoh që del nga kopshti, shkoj t'i dal përballë. E pyes drejtpërdrejt për letrën. Shqiptoj emrin e togerit Bum e madje ia bëj me gisht edhe nga xhaketa. Aty ku kanë ardhur punët, aq më bën nëse tregohem e pasjellshme, duke kërkuar nëpër xhepat e personit tjetër, duke e nxjerrë veten në këtë dritë. Në shtëpinë time bëj ç'të dua, justifikoj veten. Ai vazhdon të ecë, i përhumbur, duke injoruar fjalët e mia. I zë rrugën dhe më në fund ai ndalet. Nuk më vështron. Sytë e tij lundrojnë të lirë rreth e përçark. Lëvizin sa nga njëra anë në tjetrën, pa kuptim, sikur gjithçka meritonte një çast vëmendjeje ose, përkundrazi, sikur asgjë nga ajo që e rrethon, përfshi edhe mua vetë, ishte jashtë interesit të tij. Dielli, në pikën e tij

më të lartë, bën që vragat e fytyrës të bëhen akoma edhe më të dukshme. Ato nuk ishin shëruar kurrë plotësisht. Rripëza të zeshkëta e të tendosura lëkure, nëpër të cilët tani po lëvizte një insekt. Është një njeri pa gjykim, pa vullnet. Vijon të qëndrojë i ndalur përpara meje, deri sa unë i hap rrugë. Fytyra e tij e vragosur e shndërron atë në një qenie të pështirë. Mendoj se ç' do të kisha bërë nëse, në këtë situatë të çuditshme, do e kisha ndeshur gjatë natës në Wipplingstrasse.

Që nga pamja e tmerrshme e fytyrës së tij, u përpoqa tu kthehesha sërish punëve të mia. Por kush mund t'i kushtohet punëve të veta, duke e ditur se një i marrë i shpërfytyruar sillej vërdallë vetëm pak metra më tutje? Përpyekjet e mia janë të kota. Imagjinata ime, më e fortë se vullneti im, më zbraz trurin prej mendimeve normale. Më shkëput nga e tanishmja dhe unë nuk jam në gjendje ta pengoj. Shoh ushtarët që i ruajnë, por nuk arrij të formësoj fytyrat e tyre. Janë të veshur me uniformën e këmbësorisë sonë. Kanë trupin e Tomasit, janë figura të riprodhuara të tim biri, ai djalë i ëmbël dhe kureshtar sa nuk mund të thuhet më. Pafajësia e tij e brishtë është një gjemb që nuk do të arrij ta nxjerr kurrë prej mishit tim.

Në stallë, përpiqem të largoj mendjen duke krehur *Bird-in*. I kaloj furçën mbi vithe, prek qafën e tij të tendosur, përkëdhel nofullat e tij. Me dorën e hapur i jap tërshërën. Sytë e tij janë toptha të mëdhenj e të errët, po aq të padeshifrueshëm sa edhe sytë e të panjohurit. Atëherë lëshoj furçën, dal nga stalla dhe marr në drejtim të lisit.

Është i shtrirë me fytyrën drejt meje, me sytë e hapur. Përkulem, i hap xhakëtën, fus dorën në xhepin e saj dhe nxjerr letrën. Prek letrën e zverdhur, buzët e së cilës janë të lëmuara nga kontakti me stofin. E vendos zarfin në xhepin e përparësës dhe largohem.

Një letër rekomanduese. Ja se ç'ka ky njeri në xhepin e tij. Një dokument që mban një datë të njëzetë viteve më parë, në të cilën togeri Bum i shkruan një farë Swartzi se

prurësi i kësaj letre është njeri i gjendur, mjaft punëtor, i matur dhe i aftë me duart e tij. Se një mjaftueshëm *gjuhën tonë*, për të kuptuar atë që i urdhërohet. “Gjatë kohë që ka qenë në shërbimin tim - thotë Bumi-, ai ka përmbushur në mënyrë të përkryer të gjitha detyrat e tij, -dhe shton:- jam i sigurt se do t’ju ndihmojë mjaft edhe në fermën tuaj. Lus Zotin që ju të keni mirësinë ta pranoni.”

Çdo ditë rikujtoj Tomasin. Nuk mund ta perceptoj ditën pa fytyrën e tij. Është e sigurt se kishte kohë që nuk e mendoja në këtë mënyrë: si ushtar. E kisha shoqëruar në Zafra, ku, së bashku me disa të rinj të tjerë, kish marrë trenin në drejtim të frontit lindor. Në atë kohë Josifi ishte në Afrikë, duke luftuar kundër maurëve apo negërve, pak rëndësi ka. Rastisi të isha unë ajo që, e vetme, do të valëvisja shaminë e lamtumirës midis hamejve, shërbëtorëve dhe gomarëve të ngarkuar. E rrethuar nga një turmë njerëzish, por vetëm. Kurrë nuk kisha ndjerë aq shumë dhimbje si ajo që përjetova gjatë rrugës së kthimit nga Zafra. Karroca, shoqëria e padurueshme e udhëtarëve të tjerë, ndjesia e ankthshme se nuk do e shihja më kurrë tim bir.

Gjatë kohës që zgjat udhëtimi bëjnë ndalesa të shpeshta. Furnizohen me benzinë, ndërrojnë shoferët ose zëvendësojnë rojet shoqëruese, por, mbi të gjitha, zbresin dhe hipin njerëz të tjerë. Hapin dyert, shfaqet një oficer, ngandonjëherë edhe një ushtar i thjeshtë, të cilët ua bëjnë me shenjë të burgosurve se janë të detyruar të zbresin.

Një prej këtyre ditëve ndalen në një rrugë anësore gjatë së cilës ngrihen mështekna të larta me trungje të zbardhur. Fikin motorin, dhe robërit, sikurse e kanë zakon, rreken të struken gjithnjë e më larg, drejt fundit të kamionit. Në këtë orë, dielli është thjesht një njollë tej horizontit të largët, duke zverdhur qiellin si një guash kadmiumi. Kërcasin çengelët e karrocerisë, hapen portat dhe aroma e bimësisë së ujitur përhapet mbi fushat që ndodhen përfaq, e paaftë të depërtojë në dendësinë e atmosferës së brendshme. Robërit që vendosin të hedhin vështrimin jashtë mund të shohin kamionët e tjerë që ndodhen të parkuar aty, si dhe harkun e ushtarëve të rreshtuar përkarshi karrocerisë së hapur. Nuk arrijnë të dallojnë pemët gjigande që lartësohen larg. Edhe nëse i shohin, nuk kanë rrugëdalje tjetër veç shtrembërimit të fytyrës së oficerit, i cili që nga jashtë, nuhat me një farë bezdie karrocerinë me erën e qelbur të saj. Urdhëron të vijnë shoferët dhe eskorta e shoqërimit që do të marrë stafetën, i vendos përpara karrocerisë së hapur, u tregon me krahun e tendosur atë masë njerëzish të ngjeshur në fund të kamionit dhe duke iu drejtuar eskortës së mëparshme

e qorton atë për pamjen e dhimbshme të ngarkesës. Të burgosurit vështrojnë pa kuptuar këtë zemërim. Pa e ditur se shkaku për të cilin ai qorton kësisoj ushtarët është pikërisht gjendja e tyre e vajtueshme. Ndonjë syresh që arrin të kuptojë gjuhën e oficerit, nën dritën e asaj që ka ndodhur deri në atë moment, sheh se më në fund, edhe tek ata paska diçka me vlerë të mjaftueshme që bën që ushtarët t'i nënshtrohen një poshtërimi të tillë.

Oficeri u bën shenjë të ngrihen në këmbë dhe ata, ashtu të mpirë siç janë, ngrihen, duke u mbajtur te njëri-tjetri. Ata që janë në rreshtin e parë përpiqen të futen midis trupave që ndodhen pas tyre, por dendësia njerëzore i pengon. Ata që janë të fundit, rënkojnë, të përzier me ata që tashmë kanë vdekur, duke u fshehur për të mos rënë në sy të këtij njeriu, që për disa pak minuta ka ndryshuar kuptimin e dhunës.

Mbi dhogat e liruara nga tërheqja e njerëzve ka rroba të pista, mbeturina kashte, baltë dhe ndonjë boçe gjysmë të hapur. Aty, midis papastërtisë dhe me urdhër të oficerit, ushtarët vendosin disa bukë, si edhe një bidon qumështi prej alumini dhe mbyllin sërish dyert e karrocerisë, duke e goditur atë pastaj me forcë, në mënyrë që kamioni të niset sërish. Atëherë, të burgosurit, me pluhurin që u është ngjitur kudo nëpër trup, shkojnë sërish drejt pjesës fundore të karrocerisë. Dikush klith, në përpyetje për të rivendosur rregullin ose për të shmangur që të mos e shtypin me këmbë, por zëri i tij humbet në një zhurmë të egër, ku ai që nuk klith, kafshon.

Fillimisht, Leva do të mendonte se tani ishte rastësia ajo që do të komandonte jetën e tij të re. Kush hipën dhe kush zbret, përgjithësisht përcaktohej me një gisht

që drejtohej pa ndonjë kuptim të dukshëm. Pak rëndësi ka nëse i përzgjedhuri është i moshuar apo i ri, rruga vazhdon nga një qytezë në tjetrën. Ndalen, ia bëjnë me gisht dhe njerëzit tërhiqen zvarrë mbi dhoga dhe nga ndonjëherë, kur i përzgjedhuri nuk pranon, ai nxirret jashtë me shkelma nga vetë shokët e tij të burgut, ashtu sikurse organizmi i shëndoshë vepron kur ai nxjerr jashtë vetes një trup të huaj.

Me kalimin e ditëve, ai do të kuptojë se nuk është rastësia, por dhuna ajo që merr përsipër fatin e tij. Mbijetojnë ata që janë të aftë të godasin tjetrin, për t'i rrëmbyer ushqimin, duke ia marrë atë nga duart e madje edhe nga goja. Mbijetojnë ata që arrijnë të durojnë në këmbë dhe nuk i epen lodhjes që i detyron të shtrihen përdhe, ku tashmë është grumbulluar një shtresë e tërë trupash. Mbi ta qëndrojnë të tjerët dhe për orë të tëra këta të fundit ngrenë mjekrat për të kapur qoftë edhe sado pak nga ajri që gjendet në pjesën e sipërme të karrocisë, atje ku disa vrimëza mundësojnë disi futjen e ajrit të jashtëm. Mbijetojnë ata që janë të aftë të durojnë ngjeshjen që krijohet sa herë që kamioni ndalet dhe dyert hapen. Dhe Leva është i gjallë.

Shumë i nderuari togeri Bum:

Qnhem Eva Holman dhe po ju drejtohem ju për t'u vënë në dijeni, se në një mënyrë krejt të çuditshme, në duart e mia ka mbërritur një rrobë, që besoj, se është tuaja. Fjala është për një xhaketë prej stofi të zi, me kopsa bronzi.

E mban veshur një njeri, identitetin e të cilit nuk kam mundur ta saktësoj, por që ndoshta për nga përshkrimi, ju duhet ta njihni: për afërsisht një metër e gjashtëdhjetë i gjatë, flokë të zinj të valëzuar, hundë shqiptonjë dhe gjëja më e veçantë, me shumë vraga në fytyrë.

Në një prej xhepave kam gjetur një letër rekomanduese të firmosur prej jush, përfituesi i së cilës nuk e di nëse është ky njeri apo dikush tjetër.

Ju lutem të viheni në kontakt me mua, për të më thënë si të veprojmë, sepse mundet që emri tuaj të jetë përdorur në një mënyrë të padenjë.

Me mirënjohje,

Eva Holman,

Zonja e kolonelit Josif Holman, i Regjimentit VI të Pushkatarëve të Madhërisë së Tij

Pavarësisht faktit se isha përpjekur thjesht t'i afrohesha me synimin për ta kuptuar, tani e shoh shpesh dhe nuk kam se si të mos ndjej neveri. Është një burrë i madh në moshë, plotësisht i aftë për punë. Është paraqitur këtu, në shtëpinë tonë, i mbështjellë në atë hermetizmin e tij dhe ka mundur të arrijë atë që endacakët e tjerë, po ta kishin gjetur do të kishin hequr dorë prej çdo lloj dinjiteti: ushqimin nga një dorë e huaj. Dhe kjo dorë është imja, unë e shoh dhe nuk arrij të kuptoj se në ç'mënyrë ish bërë e mundur të ndodhte një gjë e tillë. Që unë, deri atëherë e vendosur, të jem ajo që çdo ditë t'i ve përpara një pjatë me gjëra të shijshme. Po ajo që, gjatë natës, përpriqet të thurë historinë e tij. Që jo vetëm e ushqej, por edhe e mbroj. Unë, që gjithnjë kam besuar në idenë se midis nesh nuk duhet të ketë vend për dembelët e rrugës, për njerëzit e vegjël dhe frikacakët. Nëse ne kemi arritur të zëmë një vend hegjemonik në histori, kjo ka ndodhur se ne kemi ditur të dëbojmë të dobëtit. Një flamur aq i madh sa të përfshijë pothuajse krejt popujt e botës. Një Zot i vetëm i vërtetë. Një mbret i vetëm.

Dhe këtë e ndjej pavarësisht prej asaj që di, ose që më duket se di, rreth këtij burri dhe rreth kësaj qyteze. Ku është zemërgjerësia ime, ajo që kisha pasur kur isha e re? A mundet që ajo që atdheu ynë kërkon prej nesh, të pajtohet me atë që na mëson feja tonë? A nuk thotë Ungjilli që ne të duam njëri-tjetrin? A nuk i lau Jezusi këmbët një gruaje të përdalë? Ndoshta me përkujdesjet e

mia po bëj pikërisht një gjë të tillë. Ndjek Fjalën. Por nëse është e vërtetë se kjo është edhe arsyeja ime, në ç' mënyrë duhet të veprojmë për të mos rënë ndesh me ligjin? E vendos veten në rrezik dhe nuk e di përse, si dikush që ndihet i tërhequr nga një humnerë dhe luan për të kapërcyer vijën që ndan jetën nga vdekja. Dhe e gjitha kjo, ta bëj apo të mos e bëj, të hesht, të mirëpres, të fsheh, jo vetëm që më shkakton një gjendje të keqe, por edhe më dëshpëron.

Nëse e mendoj atë njeri si dikush që punon këtë tokë, e përfytyroj si një njeri të drejtë e të përkorë, të lidhur me familjen e tij dhe plot druajtje nga Zoti, i cili ndoshta është edhe Zoti im. E di që po i jap tiparet e një modeli: fisnikërinë, ndjeshmërinë, mirësinë, vetëmohimin, aftësinë e sakrificës, madje edhe patriotizmin. Përfundimisht, shoh tek ai një prej fshatarëve tanë. Një prej atyre njerëzve, që me punën e tyre, na ushqejnë dhe që ne u kemi gjetur një vend të përshtatshëm. Kuptohet, të përzier vetëm me njerëzit e klasës së tyre, por ku prodhimi i tyre mbrohet prej ligjeve tona. Të ngritur në qiell në gazetatat e provincave, meritues të shpërblimeve dhe të dekoratave gjatë festave bujqësore, ku qetë e tyre shpërblehen me shirita trengjyrëshe mëndafshi, pronarë të tokave të tyre, prej ku nuk duhen të largohen për të mirën e tyre dhe atë të Perandorisë.

Megjithatë, ja tek është, i shtrirë tamam si një qen, njëlloj si të kish hequr dorë nga dinjiteti njerëzor që i ish dhënë, për më tepër këtu, në këtë humbëtirë. Kishte ardhur, edhe pse i shpërfytyruar, i veshur mirë, por që nuk kishte vonuar shumë dhe ishte zhgërryer përdhe, i zhgjyer me pluhur, me flokët e përzier me kashtë. Vallë, mos është kjo shenja e dekadencës? Ajo që dorëzohet

përpara forcave të natyrës dhe nuk i kundërvihet, por që e le veten të përfshihet nga impulset dhe nga mishi? I vërtetë është ai njeri që di të heqë dorë prej tyre.

Shumë e nderuara zonja Holman:

Ju falënderoj që keni hyrë në kontakt me mua si dhe për mirësjelljen tuaj. Nuk e di se në “çmënyrë të çuditshme” ka mbërritur kjo rrobë deri te ju, e cila për nga përshkrimi tuaj i hollësishëm, nuk ka dyshim, ka qenë imja. Ose të paktën ishte.

Shoh nga vulat e postës që ju më shkruani që nga kolonitë spanjolle. Nëse aty ku hamendësoj, ka mbërritur në duart tuaja xhaketa ime, jam i detyruar të shpreh habinë time, pasi, në rast se nuk gabohem, hera e fundit që këtë xhaketë e kam veshur ka qenë në një prej stacioneve pyjore të territoreve të veriut, ku kam shërbyer përgjatë disa vitesh.

Po kështu edhe përshkrimi i atij që e ka veshur, nuk më le vend për keqkuptim. Tiparet e tij të përgjithshme mund t’i përkojnë shumë njerëzve, por shenjat në fytyrë dhe fakti që ai që mban një xhaketë me inicialet e mia, e reduktojnë mundësinë vetëm te një njeri.

As unë vetë nuk jam në gjendje të saktësoj identitetin e tij, nisur nga fakti që në kohën kur ai ishte nën urdhrat e mia, nuk e shqiptoi as edhe një herë të vetme emrin e tij. Faktikisht, zërin e tij kam mundur ta dëgjoj vetëm një herë. Sidoqoftë, ky njeri, me të cilin ju jeni takuar, kish lënë tek unë një lloj përshtypjeje. Aq e vërtetë është kjo, saqë më kujtohet të kem përpiluar edhe një letër rekomanduese, që kam ndjesinë, për

shkak të viteve të shkuara, se pat dhënë rezultat.

Juaji,

Adrian Bum,

Toger, inxhinier në pension

Nëse është e sigurt që togeri dhe unë flasim për të njëjtin njeri, nëse unë e konsideroj si të saktë këtë identifikim në distancë, njeriu i kopshtit duhet të ketë bërë një rrugë të gjatë për të mbërritur deri këtu. Ai e kishte njohur qartazi, pavarësisht nga përshkrimi që i kisha bërë, që mes të tjerash, mund të korrespondonte me shumicën e njerëzve të këtij vendi. Faktikisht, në fillim të gjithë më dukeshin të njëjtë: syzinj, lëkurë në ngjyrën e dyllit, qëndrim i përqendruar. Ajo që nuk le vend për kurrfarë dyshimi janë vrugat e fytyrës. Me këto lloj shenjash nuk duhet të ketë shumë njerëz.

Por, çfarë bën ai këtu? Pse nuk kish ikur kur e kisha kërcënuar me çiftin time, herën e parë që e kisha parë? Pse nuk kish shfaqur në vështrimin e tij asnjë shenjë frike apo ligështie? Është një i marrë, një i pavetëdijshëm. Ajo lloj sjelljeje që ka një fëmijë që nuk di, madje, as se ç'është një armë zjarri.

Nëse Josifi do të kishte qenë me gjykim të shëndoshë, ai patjetër që do e kishte pyetur lidhur me ato ferma pyjore për të cilat bënte fjalë togeri në letrën e tij. "Një prej stacioneve", thotë. Një prej shumë? Sa? Kush e di.

Në zyrën e postës ushtarake, ushtari më përshëndet me një mirësjellje të tepruar. Është i ri, ndoshta i sapoardhur, të paktën unë nuk e kisha parë kurrë. Mundet që ndoshta ai nuk kishte dëgjuar ende historitë që tregoheshin rreth meje. Rreth karakterit tim “rebel”. Rishikon formularin e telegramit që i kam dorëzuar, duke mbushur kutiçkat me lapsin e tij. “Togeri Bum. Boulevard Sweitz...”, lexon ai.

-Mungon shifra e rajonit postar të marrësit.

Më kthen letrën dhe më tregon me majën e lapsit vendin se ku duhet ta vendos. E plotësoj, e rilexoj dhe më në fund ai e vulos dhe e hedh në shportën mbi të cilën shkruhet “për nisje”.

-Do të kini mirësinë ta nisni me urgjencë?

-Merret vesh, zonjë. Do të dërgohet sot brenda ditës.

Zyra është e zbrazët. Mbi mbështetëset e drunjtja ka kallamarë boje. Jashtë, në oborrin e rreshtimit, dëgjohen patkonjtë e kuajve dhe ndonjë makinë që hyn ose del.

-A mundeni ta nisni tani?

Djaloshi më vështron.

-Më vjen keq, zonjë, por kjo nuk më lejohet. I vetmi që mund të përdorë telegrafin është oficeri i ndërlidhjes.

Është një djalosh i miredukuar, i aftë t'i drejtohet plot respekt një zonje në një moshë të nderuar, por në të njëjtën kohë edhe të përmbushë mirë detyrimet e tij administrative. Më erdhi të përpiqesha t'i mbushja mendjen. “Jemi vetëm -dua t'i them-. Bëje për këtë zonjë

të moshuar. Askush nuk do e marrë vesh dhe unë do t'u jem shumë mirënjohëse." Sërish tejet e detyruar, sikur njeriu i kopshtit do të vdiste nesër në mëngjes.

-Mirë, pa tjetër -u dorëzua ai-. Ditën e mirë.

Dëgjohet zilja e hyrjes. Përmes dritares së kuzhinës arrij të shoh postierin pas derës së oborrit të jashtëm. E le të presë. Ai lëviz kokën sa nga njëra anë në tjetrën dhe shpejt vendos dorën në formë sprethi mbi ballë dhe vështron drejt shtëpisë. Nuk më dallon. I bie sërish ziles dhe pret. Kërkon brenda çantës dhe nxjerr prej saj një zarf. E vendos në një prej vrimave të grilës dhe largohet. Shoh se si ngre kokën që nga sipër murit të vogël, pikërisht aty ku nis kopshti. Kërkon me sy njeriun, prania e të cilit këtu, me sa duket, është tashmë në gojën e të gjithëve.

Ndërsa fshij duart për të shkuar dhe marrë zarfin, mendoj se ç'mund të jetë duke u thënë rreth meje në qytezë. Përfytyroj gratë e mbledhura në ndonjë prej vilave të Rrugës së Re, duke pirë çaj të ftohtë, duke numëruar të gjitha mungesat e mia ose duke kritikuar rrekjen time për të jetuar vetëm, e veçuar nga të tjerat, gjë që, pa dyshim, ma atribuojnë vetëm mua. Tani të gjitha këto thashetheme konfirmohen nga skandali i shkaktuar nga mbajtja e një njeriu që jeton në tokën tonë. "I fshehur", thonë ato, dhe me arsyë.

Nisur nga pesha e zarfit, togeri është treguar bujar lidhur me informacionin që i kisha kërkuar. "Kërkoj ndihmën tuaj. Stop. Dëshiroj të më dërgoni informacion lidhur me njeriun e xhaketës. Stop. Ndonjë lidhje e mundshme me vdekjen e tim biri në frontin e veriut. Stop. Mirënjohëse përjetë. Stop. Eva Holman."

Pyes veten se cili nga ngacmimet që i bëja ishte ai që e

kishte ngacmuar më shumë, nëse ishte ai i tim biri ushtar, misteri sesi xhaketa e tij kishte përfunduar në duart e mia apo thjesht fundi i fryrë i letrës sime: zonja e kolonelit Josif Holman, i Regjimentit VI të Pushkatarëve të Madhërisë së Tij. Në terma të përgjithshme, rangu ushtron një efekt qetësues në radhët e ushtarakëve. Sa burra të argasur dhe zakonisht autoritarë kisha parë të zbuteshin në prani të një eprori, sidomos përpara Josifit, historiku i të cilit, këtë e di mirë, kishte shkaktuar aq shumë tmerr si midis armiqve ashtu edhe vartësve të tij.

Që kur mora letrën e gjatë të togerit Bum, nuk arrija të mendoja për gjë tjetër. Gjithçka që deri atëherë, te njeriu i kopshtit, më dukej arbitrare dhe pa lidhje, në mendjen time kishte nisur të radhitej. Ai nuk ishte më njeriu që rrinte shtrirë, me kraharorin dhe fytyrën e ngjitur pas dheut. Në të gjithë këtë skemë ka një kuptim, i cili bën që ai të kalojë ditën nën hijen e lisit ose midis fushës. Del nga ferma, hamendësoj, vetëm për të bërë nevojat e tij, pasi aty nuk ka shenjë pislleku, me përjashtim të atij të trupit të tij dhe të rrobave që ai mban.

Sigurisht, askush më shumë se unë nuk kërkon një lloj kuptimi në krejt rutinën e tij. Nga ana e tij, Josifi nuk më le rehat me urdhrat e tij. “Vrite -më tha sot-. Po të arrija të mbaja çiften, do t’ia kisha hedhur trutë në erë këtij bir kurve.” Munda të qëndroja në distancë aq sa munda. “Do të të përdhunojë”, më tha.

Atëherë lashë të më binte mbi dërrasat e verandës enën e ujit që po i shpija dhe vrapova të strukesha në pjesën e prapme të shtëpisë, larg prej tij.

Do të kalonte një farë kohe përpara se ta pyesja. Gjysmë pasditeje në kërkim të formës si do e bëja. Në kushte normale, mirësjellja më minimale do të më kish penguar t'i drejtohesha dikujt, për më tepër një të panjohuri, në një mënyrë kaq të drejtpërdrejtë. Dhe nuk është se tashmë nuk i isha drejtuar atij në një mënyrë për më tepër agresive. Ajo që kish ndryshuar ishte se tani unë dija rreth tij gjëra që ai nuk dinte se unë i dija. Gjëra aq mizore, saqë edhe atij vetë, për të cilin mund të thuhet se ishte krejtësisht i përhumbur, mund t'i shkaktonin dëm.

Shpura një prej karrigeve të verandës te lisi. E vendosa një hap larg trupit të shtrirë dhe u ula. Kësaj radhe kisha nevojë për kurrizin e tij, jo për fytyrën e vragosur. Qëndron shtrirë mbi ije, duke i përdorur të dy duart si jastëk. Merr frymë rregullisht nën degët e pemës, që, njëjloj si edhe xhaketa e tij, duket sikur fryhen nga puhia e mbrëmjes.

I flas për stacionin e sharrave, për turbën dhe për vendin e rrethuar, ku mbaheshin të burgosurit. I flas për bredhat, sëpatat dhe shtëpinë e oficerëve. Për kampin e avancuar, për kazermat. Shqiptoj emrin Bum, duke e përsëritur atë dhe rangun e tij disa herë radhazi, por ai nuk lëviz. Kjo gjë vazhdon për orë të tëra. Herë pas here i lexoj faqe të tëra të letrës së togerit. Ndoshta, mendoj, po t'i kujtoj mënyrën se si kish prerë fytyrën, mund ta bëja të reagonte, por nuk jam e gatshme të arrij deri në këtë pikë.

Atëherë, pasi nata kish rënë mirë, i flas për dëborën.

Jo sepse desha të shkaktoj ndonjë farë reagimi tek ai. Por vetëm për faktin se tashmë bëhen disa orë që qëndroj e ulur pas shpinës së tij, duke lexuar, duke menduar me zë të lartë, duke përzier mangësitë e mia me të tijat. Duke dashur të ndjej se, për herë të parë, qysh prej shumë vitesh në jetë, dikush po më dëgjonte. I them se përfytyroj sesa habitëse duhet të ketë qenë për të, një njeri në gjendje të kalonte krejt ditën nën diellin përvëlues të Estremadurës, të shihte tek binin flokët e parë të dëborës. Do t'i flisja për dimrat në rrëzë të Daubenhornit dhe për skitë e lëmuara prej druri, kur befasi, ai nisi të kthehej drejt meje.

Faktikisht, nuk mund të thuhet se folëm. Në rastin më të mirë ai pohon ose përgënjeshton hollësi të versionit tim, atë që unë kisha qenë në gjendje të ndërtoja falë rrëfimit të togerit Bum dhe prurjeve të tij të pakta.

Më jep të kuptoj se ai nuk e di se sa kohë kishte qëndruar në kamion. "Mund ta përllogarimisim", i them. Shkoj në shtëpi dhe kthehem me një vëllim enciklopedik. I tregoj një hartë të palosshme të Europës. "Këtu? - e pyes duke i treguar me gisht një zonë të veriut-. A mund të thuash se ndodhej në këtë zonë?" Por ai nuk vështron gishtin, as hartën, por librin. Të gjithë librin, si të qe hera e parë që shihte diçka të tillë. Sikur ai të qe njeriu i vetëm, dhe ky, libri i vetëm. Një fëmijë.

Kish qenë im atë ai që më kish dhuruar këtë stilograf kur unë u martova. Kurrë nuk kisha mundur të thoja që, prej prikës së tij, më shumë se librat, pikturat e madje edhe pronat, ky stilograf kish qenë për mua dhurata më e dashur. Ai më kishte shpëtuar prej Josifit dhe prej të gjithë demonëve të mi. Me të, kisha mundur të plotësoja jetën e dështuar të Tomasit. Me të në dorë, tani shkruaj se kamioni ndalet përfundimisht në mes të një lëndine, që një lumë me pragje e ndan më dysh. E përfytyroj në skaj të një lugine të gjerë, rreth së cilës ngjiten shpate të butë, të mbuluar nga pyje që valëzojnë në krejt rrethinat e saj. Përtej pyjeve, shumë larg, toka përfundon në male të mprehtë, të lartësuar me maja të shterpëta gëlqerore. Shtylla që mbajnë kupën qiellore. Grumbuj resh të bardha që lëvizin ngadalë, në mënyrë ritmike, në qiell, duke hedhur hijen e tyre përgjatë luginës, pyjeve, kullotave dhe punëve të njeriut.

Gjatë njëzetë e katër orëve të fundit të udhëtimit,

kamioni është ndalur vetëm për t'u furnizuar me karburant dhe për të ndryshuar shoferët. Ushtarët, as nuk e kanë hapur karrocerinë dhe as nuk kanë hedhur brenda saj ndonjë ushqim apo ujë, sikur befasi të kishin marrë urdhrin për të mbërritur sa më shpejt të qe e mundur në fatin e tyre.

Një toger, i cili komandonte rreth gjysmë duzine njerëzish, ka dalë të presë makinën dhe pasi përshëndet shoferët dhe eskortat shoqëruese, urdhëron hapjen e dymëve të karrocerisë. Ushtarët që përpiqen t'i hapin nuk dëgjojnë kurrfarë zhurme brenda saj. Dukej sikur po përgatiteshin të inspektonin një kamion të ngarkuar me lopë, të gatshme për t'u shitur në treg. Ushtarët mezi arrijnë të hapin çengelët e karrocerisë, të shtrënguar akoma edhe më shumë si rrjedhojë e lëkundjeve të rrugës, ndaj duhet të vijë dikush prej shoqëruesve, i cili, pasi i jep disa goditje atje ku duhet me qytën e pushkës, ia del të zhblllojë çengelët. Kur më në fund ato hapen, një dritë verbuese, si një masë uji çliruar furishëm, depërton me forcë në karroceri. Një dritë e ndryshme prej asaj që kishte çarë retinën e të burgosurve gjatë ditëve të mëparshme. Ndoshta më transparente, më e shndritshme, më e pastër.

Togeri dhe njerëzit e tij ngadalësojnë lëvizjet, gradualisht që ata zbulojnë se çfarë ka në pjesën e brendshme të karrocerisë. Disa syresh llahtarisen. Të tjerë, më të regjur, janë indiferentë, por togeri, jo më pak i tronditur. Duke menduar: "Kjo nuk është ajo që kam kërkuar. Nuk është gjëja e përshtatshme. Nuk më duhet". Oficeri picërron sytë e pastaj ngre gishtërinjtë drejt gojës.

Kërkon një rrugëdalje për një tmerr të tillë. Mendon të qortojë ushtarët e eskortës, që vështrojnë nga një farë

distance, me supet e përkulur dhe mjekrat që nxijnë fytyrat e tyre pas një udhëtimi të pandërprerë prej shumë orësh. Sytë e tyre janë të turbullt, sikur lundrojnë mbi xhepa lëkure, ku lodhja akumulohet. Në bebet e tyre nuk ka tmerr. Vetëm neveri.

Oficeri vlerëson mundësinë për të urdhëruar dikë që të shkojë e të lajmërojë komandantin e kampit, që nëse do e marrë ai situatën në ngarkim, të vijë vetë e të shohë me sytë e tij gjendjen në të cilën kanë mbërritur këta njerëz. Por, me hamendësimin se në këtë orë komandanti humbiste pyjeve, për të nuhatur aromën e luleve dhe të barishteve, duke mbajtur edhe shënime, vendos që problemin ta zgjidhë vetë.

“Copa mishi.” E ka thënë qartë, nën hijen e dendur të lisit. Këto kishin qenë fjalët e tij. Nën urdhrin e togerit, i cili u bërtet të burgosurve duke lëvizur krahët dhe duke u thënë të zbresin, prej aty arrijnë të dalin vetëm gjashtë vetë, të cilët, mirë ose keq, janë në gjendje të lëvizin. Dalin ngadalë, duke e marrë disi veten nga topitja e jashtëzakonshme, duke ruajtur vështirësisht ekuilibrin midis njerëzve që dergjeshin aty, duke u tërhequr zvarrë mes tyre. Dhe kur askush tjetër nuk reagon më ndaj klithmave të oficerit, ushtarët hipin në karroceri dhe nisin t’i shpojnë ata lehtëzi me bajonetat e tyre. Ata të paktë që arrijnë të thonë diçka, nxirren prej aty dhe të rrëzuar mbi bar, nisin të përpëliten, groteskë si banorët e Pompeut.

Që nga fundi i karrocërisë, mbuluar prej krahësh dhe kraharorësh të pajetë, Leva dëgjon zërin e togerit. Me retinën e tij të plagosur, sheh ushtarët që ngjiten. Siluetat e tyre sillen e përsillen nën vezullimin e dritës që hyn nga jashtë. Edhe pse i dobësuar nga etja dhe lodhja shteruese, ai nuk arrin të kuptojë se cilët janë ata dhe as se çfarë kërkojnë. Po të kish qenë në gjendje, do të kish thënë se këto figura të shndritshme që luhateshin ishin shpirtra të purgatorit, ai territor i ndërmjetëm dhe i pështjellë ku gjithçka është e mundur.

Po kështu, ai nuk është në gjendje të kuptojë atë që po ndodh edhe kur ndjen majën e bajonetës mbi kofshën e tij. Thjesht rënkon dhe nxirret prej aty me forcë, i tërhequr zvarrë, i hedhur bashkë me të tjerët mbi një

qilim të gjelbër e të butë, të cilin ai e percepton si një vend të shndritshëm dhe të freskët. Ndjen vetëm trupin e tij që çlirohet papritmas nga kontakti me të tjerët, nga tronditjet dhe plogështia. Një Eden.

Qëndrojnë aty, të padëmshëm dhe të lirë, deri sa dikush vjen tu sjellë ujë. Teksa ndjen ujin që derdhet mbi këmishën e tij, Leva arrin të fitojë një pjesë të vetëdijes së tij dhe kapet pas brokes, duke e ngjitur atë fort pas buzëve, deri sa prej saj nuk mbetet më asnjë pikë. Pastaj sheh fytyrën e atij që po e mbante: një fytyrë që i rezulton krejtësisht e huaj, së cilës nuk i pëlqen kurrsesi që i ka dhënë ujë për të pirë.

Hanë nga një kovë, ku ushtarët kanë njomur copëra buke. Shtyjnë njëri-tjetrin që të arrijnë të fusin dorën në atë enë, dhe kur arrijnë të shtien diçka në dorë, largohen për ta ngrënë atë si macet në një thertore.

Të burgosurit, mbi rreth dymbëdhjetë mjeranë, do të qëndrojnë aty një kohë të mjaftueshme për të mundur të vrojtojnë vendin ku kanë mbërritur. Lëndinën, bredhat e lartë, lumin llokoçitës dhe përkarshi tyre, rrugën që i ka sjellë deri aty dhe që vazhdon akoma më tej, e spërdredhur nëpër skarpate, deri në bregun tjetër të lumit, ku humbet midis pemëve. Mbi skarpatin e thepisur shihen kullëzat e rojeve, gjithçka e rrethuar me tela me gjemba dhe çatitë e dy ndërtesave: një ndërtesë e madhe dhe e shtrirë, prej së cilës ngrihet një oxhak i lartë me tulla. Tymi që villet prej gojës së tij është një vijë e zezë, e cila, gradualisht që lartësohet drejt qiellit, bëhet më e ngadaltë deri sa humbet plotësisht në ajrin e kthjellët.

Këtë çast qetësie mund ta kishin shfrytëzuar gjithashtu edhe për të parë njëri-tjetrin, por që të gjithë

ata që ndodheshin aty, pa përjashtim, e dinë se si kanë përfunduar aty dhe jo në kamion, i cili vazhdon të jetë i hapur dhe i ngarkuar fare pak metra larg tyre. Leva, njëlloj si edhe të tjerët, ndjen turpin në vështrimet rrëshqitëse të të tjerëve dhe po kështu fsheh vështrimin e vet në fund të gjoksit të tij. Asnjë nga këta njerëz nuk dyshon se ky turp, i pakuptimtë për një njeri të ndershëm, do të jetë me kalimin e javëve dhe të muajve, i pavend. Nëse aty do të kishte ndokënd që do të qe i destinuar të mbijetonte, kjo do të bëhej e mundur vetëm nëpërmjet shpërfytyrimit të tij.

Tashmë e lodhur, le penën mbi tryezë dhe vështroj dritëhijen që shihet që përtej xhamave. Jashtë, gjithçka është e qetë. Mendoj për riqebullin që më ishte fanepsur natën e parë, ose më mirë, për njeriun e paftuar që përbënte edhe frikën e parë që kisha pasur. Më vjen në kujtesë ai ëndërrim i pështjellë, ai lloj *Golemi* që krijojnë frikërat. Ç'formë merrte tek unë ky kërcënim? Në ç'mënyrë e përfytyroja atëherë atë që më kishte zënë pritë? Sigurisht, një gjë e tillë nuk kishte formën e njeriut të mjerë, historia e të cilit sot më turbullon. Përveç përmasave të trupit dhe ngjyrës së lëkurës së riqebullit, ajo që më tmerronte vërtet ishte vështrimi që unë hamendësoja tek ai: sy të verdhë e të thatë, si fildish i vjetruar. Sidoqoftë, jo fort të ndryshëm prej atyre që do të gjeja te burri që tani po fle në kopshtin tim.

Josifi kish qenë ai që më kish zvarritur deri këtu, por tani jam unë ajo që dua të rri. Pas daljes së tij në pension dhe përkeqësimit të tij të mëvonshëm, ne mund të ishim kthyer fare mirë në atdhe, në jetën e salloneve. Në shkëlqimet e kristalta që nxjerrin akoma më në pah fisnikërinë e mobilieve prej dru trëndafili. Në tingujt e fuqishëm dhe jehonëplotë të violave të Kremonës. Në qendrat e luleve të shegës, jaseminit dhe kallinjve të thatë. Në burimet e mishrave të ngrohtë, të ëmbëlsirave të lehta, të verërave të vjetruara në fuçitë më të mira të kontinentit. Në bukurinë dhe stërhollimin e mendjeve më të larta e më të rafinuara. Por ja tek jam, përballë këtij njeriu të mjerë. Përballë kësaj hijeje shqetësuese, praninë e së cilës e kam lejuar unë vetë.

Kujtoj ditën kur u nisa drejt fatit, në portin e Sevilles. Kujtoj lagështinë e puhisë detare, freskinë dhe aromën e frutave të detit. Kujtoj ëndrrën time të asaj kohe. Po nishesha me flakën e dashurisë, drejt kolonive të reja spanjolle. Në territoret, ku i fejuari im kish shërbyer me nder dhe trimëri. Drejt një qosheje të kontinentit që jehonte brenda meje njëlloj si Simla, Zanzibari ose Suez. Madhështia e kulturës sonë, e njomur këtu me dritën rrëzëlluese të Jugut, e zbutur prej klimës së tij të butë, ishte aq e largët prej dimrit tonë të ashpër. Në këtë vend gjithçka ishte rregulluar për të na strehuar. Vajza të reja të arsimuara, vajza të dashuruara të atdheut, që nxitonim të bashkoheshim me të fejuarit tanë. Kjo qytezë ishte

dhurata, çmimi për një rini të konsumuar në betejën që Perandoria kishte pasur nevojë.

Anija tonë ishte ndalur në portin e Kadizit dhe prej aty, të orientuara nga kadetët, kishim zbritur për të marrë një anije tjetër, drejt Guadalkivirit deri në Sevilje. Më kujtohet Josifi, në këmbë, në molin e Salit, duke më pritur. Kisha dy vjet pa e parë. Do të martoheshim në Spanjë. Do të nisnim një jetë të lumtur në një tokë të bekuar. Vendi ynë në botë.

Atëherë, kurrë nuk kisha menduar se do të jetoja një moment si ky i tanishmi. Se do të shihja fundin e sigurive të mia, të cilat nuk ishin shumë, por aq të forta! Me vdekjen e Tomasit, do të binte edhe Zoti. Në ato çaste ai nuk më kish shërbyer aspak dhe ky kish qenë çasti më i trishtuar i jetës sime. As nuk më erdhi në ndihmë, as më qetësoi. Thjesht, nuk arrita ta gjeja në fishekzjarrët që pasonin betejën. E madje as tek atdheu, ajo mbështetje me mitet dhe personazhet e tij heroikë. Morfinë e pastër për të na ndarë nga njerëzit e tjerë, fundja edhe ata njerëz, nënshtrimi të cilëve tani më trondit. Përfundimisht u rrëzova kur kuptova se vëlla kemi dhimbjen. Pësia e ndërgjegjes sime, njerëzia ime, më ftojnë të përpëlitem edhe mua, bashkë me të tjerët, mbi barin e freskët. Dhe atje, si edhe një njeri tjetër më shumë, të shihja teksa afrohej gjatë rrugës, njeriun që do t'i nxirrte prej atij vendi, pikërisht atë togër që pak më parë kishte urdhëruar nxjerrjen e tyre nga kamioni. Në çastin e mbërritjes së tij, ushtarët rreshtohen dhe oficeri i thotë diçka tetarit të tyre. Ky i fundit bërtet dhe ushtarët rrethojnë të burgosurit, duke i shtyrë lehtëzi me tytat e pushkëve, në mënyrë që ata të ngrihen dhe të ecin drejt

skarpatit.

Gradualisht që ngjiten, gjithçka që ndodhet në anën tjetër dhe që deri atëherë kishin mundur vetëm ta parandjenin, shpaloset përpara tyre. Në radhë të parë ndërtesa e madhe me oxhak; me dy uzinat dhe me çatinë me dy pjerrësi, e harkuar në një skaj, me një portë të madhe druri në ijë të saj, e cila hapej në rrugën ku ata po ecnin tani. Në krah të saj, një vilë dhe pas saj një rrethim me tela të elektrizuar, me kullëza survejimi në çdo qoshe, brenda të cilit vijinë njëra pas tjetrës baraka aq të ulëta, saqë Levës i duken si të kredhura nën dhe. Të burgosurit e tjerë i vështrojnë që nga tjetër e rrethimit me tela. Në pjesën e prapme të rrethimit, lëndina zgjatet në drejtim të lumit dhe akoma më tej në shpatet e parë të maleve.

Vijojnë të ecin në drejtim të urës. Era e freskët rreh rrobat e tyre të grisura. Një erë e mbarsur me aromat e barit, që Leva fillon t'i çmojë tani që del nga atmosfera e mbytur dhe nga topitja që i kishin shkaktuar ditët e gjata të udhëtimit, mes jashtëqitjeve dhe kufomave.

Njerëz bagëti, të mbyllur mes telave me gjemba dhe të ruajtur nga ushtarët. Kjo ishte ajo që ata mundën të shihnin në anën tjetër të ndërtesave.

E kam vënë re edhe te të tjerët dhe ndoshta do të më ndodhë edhe mua: gradualisht që më afrohet fundi i jetës, fle gjithnjë e më shumë. Kaloj nga shtatë në nëntë, pastaj, shpejt, në katërmbëdhjetë orë dhe kështu deri sa sytë e mi të mos hapen më. Do të hyj në vdekje duke fjetur dhe do të zgjohem diku tjetër, e freskët, përfundimisht e çlodhur. E mbështjellë nga një lëkurë e re, e lëmuar dhe e shndritshme. Tomasi do të më presë duke buzëqeshur, gjysmë fëmijë, gjysmë djalosh. Gjithçka do të jetë dritë dhe fisnikëri. Pa frikë.

Ky është rrëfimi i dëshiruar, por jo i vetmi që kam. Do të vdes vetëm, larg prej të tjerëve, sidoqoftë në të njëjtin shtrat që ndaj me Josifin. Do të duhen disa ditë derisa të më gjejnë. Im bir, plot ankth, do të përpiqet të largojë prej meje insektet, por duart e tij të tejdukshme nuk mund ta bëjnë dot një gjë të tillë. Një Tomas i vezullues, i paaftë për të më ndihmuar.

Të jetë si të jetë, unë nuk kam ndërmend të vdes përpara se të kem zgjidhur zinxhirët që tani jeta ka vendosur në duart e mia. Dhe nuk është aspak njeriu i kopshtit, as miratimi im kundër natyrës, as qetësia ime, as pyetjet apo qortimet që nuhas në dergjien e tij. Por jo vetëm kaq. Jam unë ajo që, tani, pikërisht atëherë kur nuk duhej, kam nisur të kuptoj se deri tani kam jetuar jetën e dikujt tjetër. Diçka që më tepër sesa ta provoj si një zbulim, thjesht e pohoj. Rrjedha e ngjarjeve është dhunuar dhe mua më përket të pakësoj këtë frakturë. Të

vazhdoj të tranzitoj deri në fund nëpërmjet një rruge, që tani e shoh se është e gabuar si një mundësi. Tjetra, ajo që të përballoj me sinqeritet atë pjesë tjetër të jetës që më mbetet, më tmerron.

Ndjej se ky shqetësim, ndoshta, është po ai që Josifi i referohet në mënyrë atërore si “nervat”. “Punë grash”, më thotë dhe vijon të lexojë gazetën e tij. Punë grash, përsëris edhe unë tani. Madje pyes veten. Në fillim edhe unë vetë e merrja përsipër një gjë të tillë me natyrshmëri. Një ndjeshmëri, që pa ndonjë paralajmërim fillestar, na trondit, duke e shndërruar natyrshmërinë tonë në diçka të papajtueshme me rendin e sendeve. Një lloj sëmundjeje, simptomat e së cilës na bëjnë befaz të brishta e të cenueshme. Marrëzi kalimtare, lëshim demash, ujëra termale, rrjedhje gjaku, jod, temjan. Pastaj, gradualisht që Josifi kish nisur të ligështohet dhe zëri i tij nuk buçiste më, unë kisha nisur të ngrija krye kundër kësaj ideje. Këto nuk ishin nerva, por ekspozim dhe deri-deri një dorëzim ndaj një realiteti më të thellë dhe më të dhimbshëm, të asaj që gjendet te çdo njeri. Tani, në fund, ndoshta më duhet t’i jap të drejtë Josifit dhe të pranoj se ky dyshim që më bren, është thjesht një punë grash. Pa dyshim, ai do e kish flakur tej të paftuarin me grushte që ditën e parë. Për më tepër, mundet që edhe ta kish qëlluar me armë dhe pastaj të rrinte e të priste ardhjen e patrullës, me një gotë verë të kuqe në dorë. Josifi nuk do të kish arritur deri te dyshimet e mia, sepse si ushtarak i mirë, do e kish shtypur armikun përpara se ky të arrinte të mblidhte ushtrinë e të pafajshmëve, që tani po më sulmon mua.

Tund një gisht përpara fytyrës sime, teksa më rrëfen se një prej tyre ishte ende i gjallë kur i dogjën. Ngre një dorë drejt syve, si të dojë t' i mbyllë. Një dorë që i dridhet.

Më jep të kuptoj se po ecnin në një shteg, pas kamionit, të ndjekur nga ushtarët që i ruanin. Ngjisin luginën ngadalë, si salmonë prehistorikë, dhe gradualisht malin nis t' u shfaqë zona të tëra të prera. "Tullac", ka thënë. Kamioni përparon me karrocerinë e hapur. Krahu i një prej të burgosurve varet si i ngrirë në pjesën e prapme duke u lëkundur sipas ritmit të gropave të rrugës.

Kur lenë rrugën, për t' u futur në lëndinë, oxhaku vijon të duket ende drejt Jugut. Nxjerr tym pa reshtur, duke ndërprerë vijimësinë e qiellit. Shtresat e trasha e të hekurta që veshin muret e tij, tashmë nuk janë tjetër veç vija të holla e të zeza që mbulojnë kullën kuadratike. Kamioni, gjatë lëvizjes së tij, le prapa vetes dy hulli bari të shtypura, që rojet dhe të burgosurit shkelin pas tij. Për një copë here të mirë përparojnë kështu, në dy kolona, drejt fundit të luginës, e cila, e detyruar nga përroi, lakohet drejt lindjes si një hënë e gjelbër. Mbërrijnë në një pikë ku lëndina nis e ngushtohet, e pushtuar prej një kreshte. E anashkalojnë dhe dalin sërish në një lëndinë tjetër të gjerë, ku, për herë të parë, dëgjojnë goditjen e sëpatave, atje ku kullota përfundon, për t' ia lënë vendin shpateve të thepisura. Të gjitha brigadat punojnë në frontin e prerjes së pemëve.

Ndryshe prej tetarit, të burgosurit nuk shprehin

neveri për erën e fortë të kalbësirës që buron nga kamioni, pasi një pjesë e këtij kutërbimi u përket. Trupi i parë që nxjerrin është ai i njeriut flokëzi. Po ai njeri, dorën e të cilit e kishin parë të lëkundej gjatë udhëtimit deri në këtë vend. Kufoma bën fare pak zhurmë në çastin që përplasat pas barit të lëndinës erëplotë, dhe edhe ai pak pluhur që ngrihet është ai i që kanë rrobat e tij. Ata që hidhen pas saj janë trupat e dy djemve dhe të një burri të madh në moshë. Në kokë ka një beretë të rrasur pas koke, që gati i zë sytë, si dhe një rruzare të argjendtë të mbështjellë pas një dore. Në çastin që bie mbi dy djemtë, zhvendoset në një anë dhe krahu që mban rruzaret shtrihet në drejtim të ushtarëve. Një prej tyre afrohet, largon ata që punojnë dhe duke zënë gojën dhe hundën me dorë, i merr rruzaret. Rikthehet sërish në vendin e tij me to në dorë dhe ua tregon shokëve të tij, të cilët i këqyrin tamam si fëmijë kureshtarë.

Pak nga pak nis të krijohet një piring me trupa, i cili tani arrin lartësinë e karrocerisë dhe më në fund kufomat nisin të rrëshqasin mbi njëra-tjetrën. Nga fundi i pllajës vijon të vijë deri tek ata zhurma e sëpatave që përplasen pas trunqeve të pemëve. Midis njerëzve dhe qiellit të pafund, asgjë. Shumë-shumë, flokët aromëshumë të pyjeve, të rritura mbi mantelin pjellor të tokës.

Pasi kanë përfunduar zbrazjen e gjysmës së kamionit, u japin disa minuta pushim. Secili prej tyre bie përdhe aty ku ndodhet. Levës i takon të bjerë pranë trupit të një burri, i cili dikur duhej të kish qenë i fuqishëm, por që tani dergjej aty, kockë e lëkurë, i pajetë, në krah të tij. Gishtërinjtë i ka të hollë dhe nga veshët i dalin qime të rralla e të brishta. I vdekuri vështron qiellin me bebet

e veshura nga sklera xhelatinoze. Leva nuk e mendon atë që bën. Zgjat thjesht një dorë dhe i mbyll qepallat që rrëshqasin mbi sy. Ushtarët tymosin, larg prej malit kutërbues, të vendosur midis flladit dhe vdekjes. Të burgosurit rrinë të kërrusur, të mposhtur prej lodhjes, disa të shtrirë mbi bar. Askush nuk sheh se si Leva i mbyll sytë këtij të panjohuri, por, nëse atij do t'i duhej të shpjegohej, asnjë prej atyre ushtarësh nuk do e kish kuptuar nevojën për nderimin e një çasti të tillë. Të rrije të bëje, trup pas trupi, një liturgji, për tu hapur këtyre mjeranëve portat e një vdekjeje më të ndershme, nuk kishte kuptim. Burra dhe djem, të rrëmbyer me forcë nga shtëpitë e tyre dhe të sjellë deri në këtë vend të largët. Të vdekur në errësirën e një kamioni të mbushur dingas me njerëz e që tani i vendosnin nën qiellin që mungonte, për t'u kalbur mes të panjohurish. Larg prej të parëve të tyre.

Trupi i një fëmije është një prej të fundit që do të nxirrej. Ndodhet në skaj të karrocërisë, i ngjeshur pas një qosheje të saj, i vockël mes të rriturve, i mbështjellë në një mushama të zezë prej së cilës dalin vetëm dy gishtërinj të zbehtë. Mund të kish kaluar për ndonjë jashtëqitje, i ngatërruar midis rrobave të hedhura aty-këtu dhe sendeve të tjera të lëna nga të burgosurit. E nxjerr prej aty një njeri i vetëm, duke e mbajtur në krah deri në dalje të karrocërisë. E zbret me kujdes dhe e vendos mbi bar. Kishte veshur vetëm një palë pantallona të shkurtra. Krahët si tel i hollë dhe gjunjët si nyjet e një pjergulle. Trupin e ka të mbushur kudo me gërvishtje dhe të prera, barkun e fryrë, dhe në një pulpë të këmbës i mungon një pjesë e mishit.

Kish qenë ai që kishte vendosur tjegullat e plevicës së veglave, që ne kishim kthyer në dhomë? Apo, ç'ka është më keq, kish qenë babai i tij? Cili prej të dyve kish gërmuar, për të vendosur trarët mbajtës të grilave? Sa breza njerëzish kemi njolllosur? Tani, ndërsa shoh errësimin e siluetës së tij që zgjatet mbi dhe, i bëj pyetjen vetes se përse nuk kisha dashur ta shoh. Ne po i jepnim formë një kopshti, mbillnim trëndafila, krizantema e madje edhe orkide, në një vend ku deri atëherë nuk kish pasur veç gurishte. Këtij vendi të djerrë i mungonin aromat tona. Nuk kishte bar dhe as nuk ka, tokë kokëfortë, por ne ndreqëm fatin e saj të keq, barbarinë e saj të lashtë, prej shkurrishtave të dendura, duke i prerë mirë, duke i rreshtuar mirë, duke i bërë më kompakte. U sollëm atyre qilimat tanë të trashë e të butë, që krahasuar me hasrat e tyre, duken si skoriet e një fonderie. Dhe ç' mund të thuhet për punimet e drurit, që tani, në formën e çatave të rreme, fshehin çatitë e këqija të lyera me gëlqere të shtëpive të qytezës.

Nga një farë largësie, shohin se si ka filluar të digjet turra e druve, pa e ditur se kjo erë do të mbetet e ngulitur përgjithmonë në mendjet e tyre. Gjuhët e flakës që kërcet mbështjellin masën e shpërbërë, duke karamelizuar lëkurë dhe rroba, deri sa t'i shkrijnë ato plotësisht. Leva largon vështrimin e tij, por në tru tashmë i lundrojnë, si copëra hiri, këmbët e kafshuara të fëmijës. Një fëmijë, që në një farë mënyre, është e edhe i biri i tij.

Pirgu vijonte të digjej, kur u dhanë urdhrin të pastronin karrocerinë me fshesa me qime të forta dhe kova me ujë. Binden, në gjunjë, shumë prej tyre duke tërhequr qurret, të paaftë për të rrokur me mendjet e

tyre përmasat e kësaj mizorie të tejskajshme. Ajo që i pengon të çmenden, është lodhja e jashtëzakonshme, e po kështu, edhe ashpërsia me të cilën ngjarjet po ndjekin njëra-tjetrën.

Kthehen drejt kampit, duke lënë pas vetes atë pìrg qymyri të zi njerëzor, që nxjerr ende tym. Në karrocërinë e hapur të kamionit kanë hipur rojet, disa në këmbë dhe të tjerët ulur, me gjymtyrët që u varen jashtë tij. Prapa, në vijë të drejtë, të burgosurit, gjysmë me hap, gjysmë me vrap, sipas trilleve të shoferit, që sa herë që terreni e lejonte, i jepte pak më tepër gaz makinës.

Kur dalin në rrugën kryesore, mbeten ende edhe pak orë dritë. Aty shihen disa brigada pune, që tani po kthehen drejt kampit pas ditës së punës të sharrat. Edhe ato i bashkëngjiten kolonës dhe pak përpara se të arrijnë në destinacionin përfundimtar, numri i njerëzve të kolonës shtohet gjithnjë e më shumë, duke u derdhur aty prej shpateve më të afërta të maleve.

Është ende natë e thellë, kur një tringëllimë enësh që duket sikur po i tërheq zvarrë dikush, më zgjon. Josifi po fle në një krah, duke më kthyer shpinën, me frymëmarrjen e një kaceku të keqmbërthyer farkëtari.

Zhurmat vijnë nga kuzhina. Tiganë, kërkëllima dhe hapa të zvarritur. Zgjas veshin, përpiqem të dëgjoj deri sa kap frymëmarrjen e atij që vjen nga errësira. Vetëm ai mund të jetë. Kush mund të guxojë të hyjë kështu në shtëpi, në mes të natës? E përfytyroj teksa kërkon mes rafteve, thikat, dhe ndjej se ka ardhur çasti të paguaj pamaturinë time. Do të masakrohemi nga ky kriminel i maskuar si endacak. Rikthehen mitet koloniale, ato që na kishin rrëfyer që kur ishim fëmijë.

Shkojmë nëpër ato vende të largëta të planetit dhe vendosemi atje, në shkretëtira apo edhe në xhungla, njëlloj si të vendoseshim nëpër fushat tona. Në fillim i zbukurojmë vendasit me gjera të pavlera e shumëgjyreshe dhe ata na sjellin jukën ose kafënë. Paskëtaj, u kërkojmë të na shpien përdore deri te shkëmbi ku ata nxjerrin atë metal, me të cilin shpojnë veshët e tyre. Pastaj çojmë atje makina, mbikëqyrës me kamxhikë dhe vendasit nuk vijnë më të përkëdhelin lëkurët tona të bardha. Atëherë, ndonjë trim apo magjistar hyn në ndonjë shtëpi me elementë neo-gotikë, tërheq zvarrë kryefamiljarin, duke e bërë atë copë-copë me hanxhar. Të gjithëve ne na ka rastisur të përfytyrojmë ndonjëherë ndonjë negër, i cili ha zorrët e babait tonë. Bashkë me trupin, me zorrët jashtë, ky njeri

ngre drejt gojës edhe një masë që rrjedh gjak dhe ndërsa e kafshon atë me dhëmbët e tij, arrin të presë një copë fare pranë buzëve. Kështu e kam menduar edhe unë dhe tani më duket se ka ardhur radha jonë. Miti është mishëruar në këtë shtëpi, ai po konspiron në vetë kuzhinën tonë. Tani, ai po zgjedh një thikë, e cila nuk është as më e mprehta, as më e madhja, por më e përshtatshme për dorën që do të na therë.

Ngrihem në këmbë me kujdes dhe mbështes shpatullat në kokën e krevatit. Kap çiftin që ndodhet midis dyshekut dhe komodinës së natës. Është e ftohtë dhe zymtësia e grykës së saj mezi arrin të dallohet në errësirën rrethuese. E kap me forcë, por në të vërtetë nuk jam unë ajo që e bën një gjë të tillë. Unë nuk di si vritet një njeri, madje as barbarin që vjen tani për të marrë hakun e tij. Dhe kjo nuk është diçka për të cilën unë nuk mund të gjej arsye, pasi në fund të fundit, edhe unë kam jetuar duke e përbuzur këtë popull. Janë mjeranë, të pisët dhe meskinë dhe nuk meritojnë as ajrin që thithin. Ulem mbi shtrat, me armën në krahët e mi dhe përpiqem të përfytyroj. Ecën zbathur, duke shkelur në ato pjesë të dyshemesë ku e di se parketi është i vendosur mirë dhe nuk kërcet. Do të dal në korridor dhe atje do të vendos se ç' do të bëj. Ndërkaq, për mungesë guximi, rikrijoj çastin kur do e shoh të shfaqet përpara derës me thikën në dorë, i etur për gjak. Dhe atje, në këtë kazan të dhunshëm, ku instinktët ziejnë, ku fjalët nuk janë të nevojshme dhe aq më pak arsyet, do të gjej forcën për të tërhequr këmbëzën, duke i dhënë një herë e mirë fund llogarive me të.

Në kuzhinë, heshtje. Vetëm Josifi dhe ndonjë kërcitje e thatë e dhogave të shtëpisë, të tkurrura nga i ftohti i

natës. Dal nga krevati dhe më këmbë, marr në drejtim të derës së dhomës. Eci duke tërhequr çorapet nëpër dysheme, duke shmangur sa më shumë të jetë e mundur zhurmën tradhtare dhe kur pothuajse kam mbërritur te dera, shoh figurën e tij që shfaqet nga errësira, duke u avitur drejt meje. Mbyll sytë dhe qëlloj.

Shaloi pelën përpara se të agojë dhe vihem menjëherë në rrugë. Do të më pëlqente që kafsha të kishte ritmin me të cilin rrihte zemra ime, por në këtë orë ishte e kotë ta nxisja. Ajo e njeh mirë shtegun, pragjet e tij të thellë, gurët e rrëshqitshëm, degët e bajameve dhe të fiqve që e pushtojnë.

Në kështjellë, një tetar i rojeve më shoqëron deri në ambulancë, në anën tjetër të oborrit të grumbullimit të ushtarëve. Troket në derë, fillimisht me butësi dhe pastaj me forcë. Ngre vështrimin drejt kullës së betimit, imponuese dhe e rreptë, e cila ngrihet në një skaj të oborrit. Grilat e dritareve janë të mbyllura. Gjëja e fundit që dua të ndodhë është që guvernatori të mos më shohë këtu në këtë orë.

Doktori Sneint hap derën, në pizhame. E kemi zgjuar dhe ai mezi më njeh.

-Është shumë herët, zonja Holman. Mos është gjë për kolonelin?

-Po. Ka kaluar një natë të tmerrshme.

I thotë shoqëruesit tim të largohet dhe më thotë të hyj brenda. Është një burrë barkmadh, me lëkurë të bardhë, mjekra e të cilit duket sikur rritet vazhdimisht.

-Më jep pak kohë.

-Nxitoni, ju lutem.

Ndalet, më vështron dhe me një gjest të dorës së tij më kujton se është ende i veshur me pizhame. Ulem, mezi më mban vendi.

Ndërsa e dëgjoj të lëvizë me nxitim në dhomën ngjitur, vështroj raftet e ambulancës. Raftet që i kam parë të mbushen gjatë viteve. Rikaloj shpinat e librave: *Hermes Trismegjisti*, *Teogonia*, *Antologjia e Këngëve të Upsalas*, *Lufta e Spartakut*. Aty librat përzihen me një numër të madh sendesh të tjera. Ka figurina njerëzore, mbi disa prej të cilave janë ngjitur lloj-lloj arnash shumëngjyrëshe. Një Venus pa krahë prej terrakote. Totemë të vegjël, përfaqësime rituale përfshi këtu edhe kafkën e vogël të një qenieje njerëzore. Ka jo pak enë të fshatrave vendase: një kapëse e gdhendur me të cilën kafsharët lidhin ngarkesën në kurrizin e mushkave, enë të prodhuara me lëvore drurësh, një lloj feneri dhe mbi të gjitha kocka kafshësh. Kokë të vogla kunadhesh dhe brejtësish, me arkitektura delikate si edhe turiri i përparmë ekzotik dhe i shtrenjtë i një peshku-sharrë.

Një vijëz gjaku, e tërhequr zvarrë, përshkon krejt korridorin. Shkoj drejt krevatit, ku era e urinës është shumë e fortë. Josifi vijon të jetë në krevat. Doktorin Sneint, që vinte pas meje kish mbajtur këmbët te pragu i derës, duke u përpjekur të kuptonte njollat e gjakut. I lutem të më presë aty. Nuk dua që ai të ndjejë erën e dhomës. Hyj

në banesë, hap grilat dhe më pas bëj të njëjtën gjë edhe me derën e kuzhinës për të krijuar një rrymë ajri. Teksa kthehem sërish në korridor ndeshem me vështrimin e hutuar të mjekut. “Tani të shpjegoj. Më ndiqni.”

Në kopsht, me njeriun e shtrirë përpara tij, ai bën një vlerësim të shpejtë të gjendjes. Më thotë t’i sjell gërshërët, ujë dhe garza. Fluturoj me një legen, i cili më dridhet në duar dhe ku uji llokoçitet, pa mundur që unë të jem në gjendje ta ndal. Në rrugë e sipër kujtohem që nuk kisha verifikuar nëse njeriu vijonte të ishte ende i gjallë. Uji që kisha sjellë mund të shërbente edhe për të larë një kufomë.

Mjeku i pret pantallonat që nga poshtë deri në mes, duke zbuluar një këmbë me lëkurë të bardhë. I pastron gjakun. “Ka pasur fat -më thotë-. Ai që e ka qëlluar mund edhe ta kishte vrarë, por vetëm disa saçme kanë mundur të depërtojnë në një anë të kofshës. -Më vështron-. Për fat, nuk bëhet fjalë për ndonjë nishantar të mirë.” Unë, ul kokën.

Më ishte dashur ta gënjeja doktorin Sneint në mënyrë që ai të vinte për të ndihmuar njeriun e kopshtit. E di se do të kishte ardhur edhe po t'i kisha thënë të vërtetën, sepse përveç betimit të tij si mjek, ai është edhe njeri i mirë. Por atje, në këshjtjellë, aq pranë guvernatorit, nuk kisha guxuar. Çfarëdolloj reagimi i çuditshëm nga ana e doktorit do të ishte diktuar nga tetari dhe lajmi e pranisë sime atje, që herët në agim, do të kishte mbërritur menjëherë deri te guvernatori.

“Guxim i madh ta mbash këtu këtë njeri”, më thotë pasi ka përfunduar punën e tij. Unë ul kokën, e turpëruar dhe i kërkoj të më shoqërojë në verandë, ku e ftoj të ulet. I shërbej verë, bajame dhe fiq të thatë, që i përtypim të dy si të përhumur, secili prej nesh në botën e vet, si të rinj në fillim të një historie dashurie.

Bëj çmos që t'i përcjell një rrëfim të vërtetë, e vetëdijshme se ajo që them rreth tij është, pjesërisht, një ëndërr. Një territor i krijuar prej meje dhe pastaj i vendosur si një shtresë xhelatine, e epshme por edhe e deformueshme, mbi këtë tokë që shkelim. Ai më dëgjon, duke pirë me gllënjka të vogla nga gota e tij, duke hedhur vazhdimisht verë, aq sa kur mbaron, në enë nuk mbeten më as bajame, as fiq.

Ai i quan drejtpërsëdrejti “kampe pune”. Jo ferma apo stacione, por “kampe pune”. Më tregon se edhe ai kish qenë në një prej tyre në ishullin e Milos-it, gjatë viteve të para të shërbimit. “Atje punonim për nxjerrjen

e kaolinës”, më thotë. Kujton rrugët e zbardhura nga minerali i pulverizuar. Merr një prej vazove të zbrazëta, e kthen përmbys dhe lexon mbishkrimin që ndodhet në fund të saj. “Shihe, -ma tregon-. Fabrika Kombëtare e Porcelanës. Është shumë e mundur që edhe kjo enë të jetë prodhuar pikërisht me të njëjtin pluhur.” Më flet për ata rreth njëqind vetë që kish parë të vdisnin si pasojë e thithjes së mineralit të copëzuar. “Atje gjithçka ishte e bardhë: bimët, gurët dhe mushkëritë e njerëzve.”

Rrëfimi i tij përputhet frikshëm me atë që tregon togeri Bum në letrën e tij. Me mijëra qenie të nënshtruara dhe të transportuara njëllon si kafshët nga një pikë e kontinentit në tjetrën. Të vërvitur njëri mbi tjetrin midis telave me gjemba dhe të ruajtur që nga kullat e vëzhgimit, të ndërtuara prej druri të papërpunuar. Ngjitur me një prej tyre, përpara se të hynte për herë të parë në to, për të kaluar pastaj vite të tëra, Leva sodit sheshin ku janë shpërndarë të burgosurit e ndryshëm. Shpirtra indiferentë përpara mbërritjes së atij numri të madh njerëzish, që kthehen të shkatërruar nga puna. Në anën tjetër dallohet një korridor që ndan rrethimin më dysh dhe shpie drejt barakave të shpërndara në mënyrë të rregullt në të dy krahët. Ndërtesa përdhese, çatitë e të cilave duket sikur bien drejtpërdrejt mbi dhe. Nën traversën diagonale të secilës prej tyre ka një deriçkë përmes së cilës, pasi zbriten disa shkallë, hyhet brenda.

Leva dhe grupi i tij hyjnë të parët në atë vathë njerëzore. Ecin disa metra në heshtje dhe teksa mbërrijnë në qendër, përkarshi atyre ndërtesash të rrënuara, ngadalësojnë hapin, më tepër të pavendosur sesa të frikësuar, njëllon sikur befasi ajri të ishte shndërruar në

një lëndë më të dendur. Dhe në një farë mënyre kështu ishte. Kësaj radhe, ajo që shohin para tyre nuk i detyrohet pakujdesisë së disa ushtarëve të keqduhëzuar. Është diçka që i tjetëron kategoritë ndryshe nga ajo që bëjnë pirgjet e kufomave, gropat apo ndëshkimet arbitrare. Duket se fatet e tyre nuk po i përcaktonte vetëm rastësia. Ekzistonte një mendje që e kishte skicuar atë vend. Që kish përcaktuar disa përmasa dhe jo të tjera. Që kish vendosur që barakat e të burgosurve të jenë të pajisura me një oxhak për ruajtjen e hirit në qendër të tyre dhe që gjysma e tyre të ishte e varrosur nën dhe.

Vështirë të kuptohet një vend i tillë. Mbeten si të shtangur, pa e ditur se ku po shkojnë. Shumica e atyre që vijnë pas, i anashkalojnë dhe vijoje rrugën drejt barakave. Por disa syresh ndalen ngjitur me ta dhe i shohin nga lart poshtë. Dy nga dy heqin rrobat që i mbrojnë nga i ftohti dhe askush nuk i shpëton dot kontrolleve në kërkim të duhanit dhe të sendeve me vlerë.

Flenë përdhe, të grumbulluar të gjithë bashkë në një prej barakave, ndoshta në kërkim të një mbrojtjeje të ndërsjellë ose, thjesht të bashkuar nga lidhja e vetme që i lidh me të tjerët: udhëtimi me kamion për të gjithë ata që kanë mundur të mbijetojnë, puna e vështirë pas shkarkimit dhe djegies së shokëve të tyre të rrugës.

I zgjon një zile e fuqishme ende pa gdhirë. Rrobat i kanë të lagura dhe dridhen si purteka. Nata ka kaluar mes dhimbjesh dhe shpërthimesh të pavetëdijshe të asaj që kanë përjetuar gjatë ditëve të fundit: kamioni, këmbët e djaloshit, turra e druve. Në gjumin e tyre gjysmë të zgjuar, përzihen gjithashtu aromat e dyllit të koshereve, cipa në pjekje e sipër e rrushit, lëkundjet e dërrasave të kamionit.

I pastroj plagët me kujdesin më të madh, njëlloj si ç' do të bëja edhe me tim bir. Rregullisht, i heq fashat për t'i pastruar plagët, shpesh të ashpëruara nga qelbëzimi dhe laj me ujë të pastër secilën prej atyre që saçmet kanë lënë mbi këmbë. "Kjo është pothuajse e shëruar", e gënjej. Dhe ai më ngul sytë, por pa arritur të më shohë. Të paktën, në sytë e tij nuk ka qortim, një gjendje që tek ai duket po aq e largët nga dhimbja sa edhe nga fyerja. Për herë të parë mendoj se tjetërsimi i tij nuk është gjë tjetër, veç rezultat i vuajtjeve që ka hequr. Një lloj rrugëtimi i shpirtit, për të arritur kthjelltësinë e merituar. Edhe pse ka marrë fshikullime dhe ndëshkime. Ka pranuar vuajtjen njëlloj sikur origjina e saj të qe spontane, pjesë e mjedisit rrethues. Por nuk ka qenë kështu, pasi në natyrë nuk ka asgjë aq poshtëruese. Ajo që ky burrë mban mbi shpatullat e tij, i është shkaktuar nga të tjerët. Pa shkuar më larg, isha unë ajo që isha zgjuar natën dhe kisha qëlluar me sy mbyllur dikë që ishte i armatosur vetëm me një thikë, me të cilën, me fort të ngjarë, kërkonte të priste një pjepër. Megjithatë, ai nuk më qorton. Më lejon të kujdesem për të, nuk kundërshton, edhe kur për ta mjekuar, jam e detyruar të kruaj gjakun e tharë. Në lëvizjen e gishtërinjve të mi zbuloj dhembshuri. Në mënyrën se si mbaj këmbën e tij dhe e fashoj me garza, duke u përpjekur të bëj dëmin më të vogël të mundshëm, sikurse do të bënte një infermiere në front. Ajo që, duke u përkujdesur për një njeri të vetëm, kujdeset për të gjithë.

Përfytyroj gratë e klasës sime shoqërore që më vëzhgojnë. Ato do e quanin bamirësi dhe do të dëshironin të dallonin tek unë vezullimet qumështore të *La Pieta'*-së. Fytyrën e lagësht, që derdh lot të mermerta mbi

trupin e të birit të sapozbritur nga Kryqi. Por ajo që më përshkon nuk është një ndjenjë bamirësie. Shumë-shumë një shkëmbim në të cilën ai më dorëzon lëkurën e tij, në mënyrë që unë t'ia riparoj. Ku është ajo grua që një ditë do të bëhej strehë e vërtetë e të gjitha këtyre ndjenjave? Sa larg ishin kohërat në të cilat krejt përsiatja ime do të orientohej për mbushjen e siluetës që për mua kishin skicuar! Duhej të isha e dashur, e gjindshme, e matur, e shoqërueshme. Duhej të isha një bashkëshorte e mirë, një nënë e mirë, dhe në thelb një patriote e mirë. T'ia dorëzoja jetën time qetësisë së burrit tim dhe formimit të fëmijëve, në mënyrë që këta, nga ana e tyre, të vijonin të zgjasnin zinxhirin e jetës sonë gjatë njëmijë viteve që do të vinin. Si të ishte qengj, Tomasin ia blatuam një altari që edhe sot e kësaj dite ngrihet madhështor. Im bir prehet në një tokë të largët, me trupin e shndërruar në atë që e rrethon, me plumbin, ashtu sikurse e goditi, ende të paprishur në trup.

Në përrua, pak më tutje, dëgjohej llokoçitja e ujit që rrjedh drejt pellgut, dhe unë e përfytyroj edhe atë njeri që ndodhet atje si një fëmijë. Është ngjitur deri aty për t'i shpënë ushqimin të atit të tij. Përpiqet të sajojë një barkëz të vogël me shkopinjë që i bashkon mes tyre, duke i lidhur me rripat e lëvoreve të drurëve, e cila do të jetë gati kur ai të shkojë për tu takuar me atë fëmijë tjetër. E lëshon anijen e tij në ujë, duke e orientuar me një degëz të hollë drejt një katarakti të vogël, ku barkëza do të përmbysset. I bekuari ai, nuk e dinte se një ditë do të dilte nga rrethina e shkurrishtave gjëmbaçe, për të marrë rrugën e pyjeve, atë që shpie në zemër të maleve. Dhe një gjë të tillë do e bënte duke iu ngjitur fundit të thellë të një lugine të errët.

Një lumë i panjohur për të, dhe që në të njëjtën kohë është një shumëfish i përroit të vogël që ushqen kopshtin e të atit të tij; këtu një përrua për të lëshuar barkëza druri dhe atje një përrua i furishëm i aftë të zbrazë male të tërë. Dhe gradualisht që i ngjisin dhe që drita nis të ndriçojë gjithçka përreth, brigadat e punës do t'i largohen gjithnjë e më shumë shtegut, për të rimarrë shpatet e thepitura të malit, ku i kishin lënë një ditë më parë. Brigada e Levës, bashkë me të tjerët, del nga shtegu në të njëjtën vend ku kish dalë edhe kamioni një ditë më parë. Në lartësinë e turrës së druve, tashmë përparojnë nëpër lëndinë vetëm tre ekipe punëtorësh. Shumica e tyre shohin me kureshtje mbeturinat, më tepër si një gjë të re, sesa të llahtarshme. Leva preferon të ecë i kujdesshëm në gjurmët e atij që e paraprin, por nuk mund të rrijë pa thithur ajrin e çuditshëm që vijon të vërtitet në këtë vend.

Për një kohë të gjatë ecin midis trungjeve të prerë të pemëve, fillimisht gjysmë të fshehur midis shkurrishtave dhe pastaj, gradualisht që i afrohen shpateve të thepitur, gjithnjë e më të ftohtë e më të mundimshëm. Maja të ashpra që dalin nga dheu si lapse të keqmprehur. Mbeturinat e degëve të prera gëlojnë deri në fund të luginës. Rreth trungjeve të fundit shihen pirqjet e ashklave të drurëve. Mbi kurorën e pemëve drejt të cilave po shkojnë, shihet një zog grabitqar. Harkon krahët e tij, duke përqaftuar sythet më të larta dhe më të buta, atje ku dielli duket më i kursyer.

I mbajnë këmbët atje ku lëndina mbaron dhe fillon masa e dendur e pyllit. Leva ngre sytë dhe ndoshta ndihet i mrekulluar nga ata kolosë, që ai nuk kishte mundur kurrë t'i shihte më parë. Pemë shtatlarta, tejet

të drejta, aq pranë njëra-tjetrës, saqë duket sikur degët e tyre, luspa lundruese, përzihen me njëra-tjetrën. Në sipërfaqe të dheut, drita që ndriçon anën që ndodhet më pranë lëndinës ka nisur të zhduket drejt pyllit, deri sa arrin në një pikë, jo fort të largët, ku errësira është thuajse e plotë. Atje, trungjet, si në një lojë pasqyrash, duken sikur shumëfishohen sa më shumë që hedh shikimin në thellësi, për të përfunduar të tretur në dritëhije.

Çdo dy ose tri javë mbërrijnë kamionë me të burgosur të rinj. Hyjnë në kampin e rrethuar, të buhavitur nga udhëtimi dhe të shastisur nga përfytyrimi se çfarë i pret atje. Dhe atje, pikërisht pas kalimit të së njëjtës portë, janë të detyruar të pranojnë këmbimin e dhunshëm të peliçeve të tyre prej lëkure apo të kësulave të tyre prej astragani me xhybet e ashpra të kampit. Trupëzohen në një jetë, ku prehja nuk ekziston, pasi në të kërkohet që njeriu të jetë në vigjilencë të plotë e të përhershme. I ftohti, i nxehti, lagështia, pleshtat, frika ndaj vjedhjeve apo goditjeve. Dhunë në të gjitha qoshet, në baraka apo gjatë ngrënies. Vetëm puna, në rast se ajo kryhet deri në shterim, është e çliruar nga goditjet. Çdo njeri është i mbyllur në vetvete, ha veten në vetminë e tij, larg të tjerëve, larg ushtarëve, larg mbikëqyrësve, urdhrave. Të ekspozuar ndaj të ftohtit të acartë të dimrit dhe mushkonjave të verës. Dhe në mënyrë të përhershme, një uri që nuk arrin të nginjet kurrë. Dita nuk është më shumë se një ekuilibër delikat midis energjisë së dobët që jep supa e keqe dhe puna shpëtimtare. Ndër të tjera, është e domosdoshme të ruhen forca të mjaftueshme për të mbajtur larg të tjerët, për të luftuar për bukën e gojës, për të ruajtur këpucët dhe për të mos vdekur i ngrirë prej të ftohtit.

I dergjur mbi dysheme, bashkë me trupat e tjerë të njerëzve të drobitur, Leva thith ajrin e infektuar të barakës. Kollitje therëse dhe gëlim gëlbasash që formohen dhe nxirren jashtë. Ndonëse netët janë të ftohta, njerëzit

nuk mbulohen me batanijen që u është dhënë. Njëlloj si edhe të tjerët, ai shtrihet veshur, me këpucët pranë kokës, gjysmë i përfjetur nga ngrohtësia e vakët e trupave që e rrethojnë dhe i sulmuar nga morrat. Koka e tij është një kanal që mbledh të gjitha mbresat e reja të ditëve të fundit dhe vështrimin, për të tashmë mijëravjeçar, për vajzën dhe gruan e tij. Pastaj, sytë e mbikëqyrësit, aroma e barit të lëndinës, rrëshira ngjitëse, kamioni, Korredera, muskujt e shterur nga puna dhe tensioni. Gjumi është një imperativ i domosdoshëm, por i brishtë. Të zgjohesh në çdo çast, por gjithnjë me ndjesinë se nuk je çlodhur. Si dikush që kërkon të lahet në det dhe uji mezi i arrin deri te gjunjët. Të hidhesh dhe të notosh në baltë. Pa arritur kurrë pastërtinë, qartësinë dhe freskinë që njeriu pret prej ujit. Të lagesh po, por pa u ndjerë kurrë i rrethuar nga ajo lëndë tjetër që pastron lëkurën, duke ushtruar trysni mbi të. Pa rrëshqitje në transparencën e saj, pa qëndrim mbi të, pa luajtur dhe pa shmangur situatën e vështirë. Pa luajtur, pa u larguar nga bregu, pa ndier thellësinë misterioze që njeriu ndjen, kur ai kridhet në të. Gjumi si lëndë djegëse për ndërgjegjen. Një gjumë për t' u rikthyer në Ferr, edhe pse kjo bëhet duke t' u marrë këmbët. Ferri është të qëndrosh zgjuar dhe çlodhja e vërtetë, në këto kushte, thjesht, mund të të shkaktojë vdekjen. Tashmë të mbash sytë hapur, nuk nënkupton kurrfarë dhimbjeje, pasi dhimbja, në dallim nga ajo që mund të duket, nuk është më tepër sesa thjesht kalim i traut të portës. Hapësira e vendit të ri që ajo zë, tmerri, nuk përputhet me forma të njohura. Të qëndrosh zgjuar, nënkupton të mos jesh i aftë të interpretosh atë që ndodh rreth teje.

Kohët e fundit patrulla vjen të më vizitojë me një farë rregullsie. Përpara se të ktheja kopshtarin në shtëpinë e tij, ajo kalonte nëpër atë rrugë çdo dy ose tre ditë e ngandonjëherë edhe një herë në javë. Që nga çasti që Spanja është paqtuar përfundimisht, mund të thuhet se tashmë ky vend është një vend i sigurt. Me përjashtim të ndonjë vjedhjeje kafshësh, nuk ka më kurrfarë lajmi për ndonjë akt të madh dhune. Mund të thuhet se më shumë se ushtarët, ishin njerëzit ata që merrnin përsipër ruajtjen e rrethinave të qytezës, një grup miqsh të apasionuar pas shtigjeve të fshatrave. Zakonisht, në rrugët e fermës patrullonin të njëjtit njerëz: një tetar i shoqëruar nga një ushtar i thjeshtë. Është normale që në momentin e mbërritjes përpara kangjellave, tetari të më bëjë një shenjë ose të më thërrasë për të më vënë në dijeni. Unë dal nga shtëpia ose ngrihem nga parcelat e trëndafilave dhe afrohem te porta për të folur paksa me ta. Në ndonjë rast u ofroja edhe verë apo ndonjë limonadë. Herë të tjera, në rast se shohin se ferma është e qetë, as nuk i mbajnë këmbët. Vijojejnë udhën, derisa të humbasin nga sytë përtej kodrinës së butë, në drejtim të minierës.

Megjithatë, që nga çasti i ardhjes së këtij njeriu, vizitat janë periodike. Çdo ditë, ose shumë-shumë çdo dy ditë. Shfaqen në çdo lloj ore, në mëngjes apo pasditeve, dhe bëjnë gjithçka që është e mundur për të tërhequr vëmendjen time. Dal t'i pres. Pyetjet e tetarit, që nga vogëlsirat rreth kohës apo bimëve, janë gjithnjë

të drejtuara, në një mënyrë ose në ndonjë tjetër, për të mësuar nëse kam vënë re ndonjë gjë të pazakontë në rrethina. Ndërsa flas me tetarin, ushtari shkon përgjatë murit, duke u përpjekur të gjejë shenja treguese që mund të flasin për praninë e njeriut.

I kisha dhënë të kuptonte që ai duhej të rrinte e të shërohej brenda shtëpisë. I kisha bërë të ditur se për mua ishte më e thjeshtë t'i laja dhe t'i ndërroja garzat po të qëndronte shtrirë në një vend të pastër. Sigurisht, ai kishte refuzuar. Nuk donte të kthehej dhe të ecte mbi dërrasat e korridorit, as të shihte kuzhinën, as të thithte atë përzierje naftaline dhe letre të vjetër që vishte muret e shtëpisë. Është e kuptueshme.

Një nga këto ditë, kur patrulla ishte larguar, u ula me fytyrë drejt kopshtit. Përfytyroja domatet e lëna pas dore. Bimët e këqija që kanë javë pa u shkukur e që tashmë duhet të jenë harbuar, kishin nevojë të hiqeshin për t'ia lënë vendin një ose dy krasitjeve. Më duket sikur pesha e domateve të pavjela tashmë kishte këputur shumë degë, duke u kalbur mbi dhe. Por kur mbërrita te to, bimët i gjeta në rregull dhe shtigjet që kalonin mes tyre, të pastruara. I vetmi vend që dukej sikur u përgjigjej parashikimeve të mia ishte vendi që zinin perimet. Ishin të përhapura përdhe, të përhapura kudo mes bimëve. Kungujt e vegjël dhe pjeprat duken të shëndetshëm, por shumë prej domateve, patëllxhanëve dhe specave janë rrudhosur, edhe pse jo të kalbur. Mizat hyjnë dhe dalin mes tyre, mes shkumës së tyre të bardhë.

Ulem në gjunjë pranë tij. I them se patrullat janë kthyer sërish. Se ndoshta kopshtari apo postieri do e kenë parë gjatë ndonjë prej kalimeve të tyre dhe kanë folur

dhe se tani unë jam e vetmja që e ndan atë nga burgu. Meqë kjo që i them duket se nuk e tremb, i bëj të ditur se edhe unë vetë mund të përfundoja në burg nëse atë do e gjenin. “Më fol për dëborën” më thotë.

Një mëngjes nëntori, ndërsa mbledh degët, sheh të nisin flokët e parë të dëborës. Qetësia që ke hasur, kur që herët pa gdhirë ke dalë nga kampi, tani merr kuptim përpara teje. Një qetësi që nuk ke ditur ta interpretosh për të formuar një pjesë të një gjuhe deri atëherë të panjohur. Lëndina është e mbuluar nga një qiell i bardhë, i cili bën që muri i pyllit që ndodhet pranë të duket akoma më i errët. Befas, flokët e dëborës nisin të shpeshtohen, duke mbushur ajrin e më pas krejt dheun, duke u vërtitur si vorbull, dhe ndërsa dite vidhet, fillojnë të bien edhe tingujt që zakonisht mbërrijnë nga brigadat më të afërta. Kristalet e dëborës shkrihen mbi pëllëmbët e pista të duarve të tua dhe ti i sheh, ndërkohë që brigada tënde vazhdon punën sikur nuk ka ndodhur asgjë. Lëkura tënde është ashpërsuar, mbushur me të çara që pislleku i nxin akoma edhe më. E çuditshme është se ato duar nuk janë shumë më të ndryshme, sesa duart me të cilat ke ngritur mure apo kallamishte, me të cilat ke qëruar bajame dhe ke lidhur vandakë. Duart e tu nuk janë infloreshencë por baltovinë.

Vazhdon të qëndrojë në të njëjtin pozicion që ndodhej kur më kërkoi t'i flisja. E di që më dëgjon edhe pse duket më në hava sesa vetë mizat që fluturojnë rreth nesh, të bezdisshme, teksa zukasin të ngopura mbi radhët e patëllxhanëve që lulëzojnë. Vazhdon të qëndrojë shtrirë, me pantallonat e Josifit që i kisha dhënë, kur doktori Sneint i kishte grisur të tijat.

Ushtarët, me jakat e ngritura, mallkojnë dhe rrahin dheun me këmbë për tu ngrohur. Megjithatë, ata e dinë se me mbërritjen e dëborës, puna e tyre merr fund. Do të dërgohen në vende të tjera, pasi nuk ka kuptim që Perandoria t'i lerë njerëzit të ruajnë ata që mund të vdesin nga i ftohti. Të gjithë e dinë se pylli nuk mund të kalohet në mes të dimrit. Trupat e të gjithë atyre që ishin përpjekur të arratiseshin, shpesh ishin gjendur jo fort larg kampit. Ngandonjëherë, të ngurtësuar pranë trungut të ndonjë bredhi. Herë-herë, edhe kur kishin ardhur në vete, ata qenë kafshuar nga shtazët e egra.

I ftohti shton izolimin. I kufizon njerëzit brenda caqeve të tyre. Punojnë, sepse janë skllevër, dhe në dimër, ndër të tjera, ata punojnë që të mos vdesin nga i ftohti. Dalin pa gdhirë, pa u merakosur nga i ftohti apo dëbora dhe qëndrojnë në baraka kur stuhia vazhdon për disa ditë radhazi. Atëherë përfitojnë nga rasti për t'u shtrirë mbi dërrasa, të ruajnë ngrohtësinë dhe të mos harxhojnë energji. Ngandonjëherë, dy ose më shumë njerëz fshihen pas mbulojave, duke fërkuar trupat me njeri-tjetrin.

Në pyll, puna ka nisur të ndërlikohet. Pemët duken më të dendura dhe goditjet e sëpatave bëjnë që trupat e burrave të dridhen akoma më shumë se zakonisht. Zhveshja e trungjeve nga degët bëhet akoma më e vështirë pasi, shpesh, goditja e sëpatës rrëshqet mbi lëvoret e ngrira përpara se të kapë drurin.

Nisur nga fakti që prerja e pemëve në mes të dimrit ka më pak rendimet, disa syresh prej atyre që janë të ngarkuar me detyrën e zhveshjes së trungjeve nga degët, caktohen në grupet e transportit. Puna e tyre konsiston në

tërheqjen e trungjeve të zhveshur deri në bregun e lumit. Herën e parë që ai i kishte parë kuajt të përdoreshin për tërheqje, ai kish mbetur i shastisur nga përmasat e tyre të jashtëzakonshme: koka të mëdha, qafa të fuqishme. Mbi kokë dhe qafë krifa të forta që varen deri në baltë. Kuajt ecin të mbrehur, dy nga dy, duke tërhequr një pajisje pas së cilës lidhen trungjet që duhen transportuar.

Vjen një çast kur temperatura ulet aq shumë sa që duket sikur do të ngrijë edhe vetë rrjedha e vrullshme e lumit. Fillimisht, akujt formohen në vendet ku uji lëviz më pak, dhe me kalimin e ditëve, shndërrohen në pllaka që nisin të mbulojnë krejt sipërfaqen e ujit, nga brigjet drejt qendrës, për tu trashur pastaj drejt thellësisë.

Në atë periudhë Leva ka gjetur një pallto të trashë, me jakën të veshur me gëzof kunadheje. E kishte ndërruar me një burrë më trupmadh se vetja, i cili nuk e çante kokën për atë pallto të vjetër, ndonëse atë ia kishte marrë nga trupi një prej atyre që kishin vdekur me mbërritjen e ngricave të para. Por kur era ngrinte edhe frymën që dilte nga goja, as jaka e ngritur dhe e lartë nuk e ndihmonte atë të ngrohej. Ngrohtësia për të cilën ai kishte nevojë mund të sigurohej vetëm duke punuar, dhe mbi të gjitha, duke u përpjekur të qëndronte gjithnjë i thatë, gjë që nuk ishte gjithnjë e lehtë.

Vijojnë kështu, për javë të tëra, të tërheqin trungjet ngjitur me rrjedhën e lumit. Ngandonjëherë, kur ka vend, ata i rreshtojnë mbi lëndinën e bardhë, ndërsa, herë të tjera, kur vendi është i ngushtë, ata janë të detyruar t'i stivonin ata me ndihmën e kafshëve, dhe atëherë puna bëhet e rrezikshme, sepse trungjet e mëdhenj e të ngrirë, rrëshqasin dhe përfundojnë duke u rrokullisur mbi njerëzit që punojnë.

Në grupin e tij të punës ka tre burra të moshuar, të cilët çdo ditë përpiqen të mbajnë ritmin bashkë me të tjerët. Kur, ndaj të gdhirë, grupi nisat drejt vendit të punës, ata mbeten gjithnjë prapa. Në çdo çast, dikush prej tyre shkëputet, i tejkaluar nga ritmi i shpejtë i të tjerëve, ndonëse pastaj ai do të përpiqet të kapë të tjerët. Përpiqen të vrapojnë, duke ngritur me vështirësi këmbët nga toka. Shpesh pengohen gurëve ose këmbët iu kapen pas copëzave të degëve të prera që mbushin sheshin ose sipërfaqen e dëborës. Ditët e tyre, shumë më tepër sesa ato të të tjerëve, janë të numëruara. Duhet të bëjnë çmos që të mos mbeten prapa gjatë ecjes, të mos përkulen për të larguar degët, pasi mund të mbeten edhe pa ngrënë. Veprimet e tyre janë të sforcuara. Në llërët e të rinjve, qoftë edhe në këto kushte pune të vështirë dhe dobësimi fizik, vijon të ruhet ende një lloj harmonie lëvizjesh. Përkulen, ngarkojnë trungjet, ngrënë sëpatat mbi kokën e tyre, duke i lëshuar pastaj ato me forcë drejt pemëve, me kursimin që rrethanat dhe kjo punë u imponon. Askush nuk bën tepri apo harxhim të panevojshëm energjish, pasi, edhe pse puna duhet kryer, duhet gjithsesi të ruhen energjitë e domosdoshme për t'u rikthyer sërish deri në kamp, të luftohet për bukën e gojës përpara se ajo të ftohet dhe të bëhet gjumi i sigurt në vendin e duhur.

Ndërkaq, te të moshuarit vihet re një topitje e brendshme. Topitja që sjell moshën, por edhe vetëdija se po vëzhgohesh nga ushtarët e madje edhe nga vdekja.

Ndoshta, në rast se në këto çaste ata do të ishin të shtrirë në shtëpitë e tyre në Varshavë apo në Vjenë, në pritje për të dhënë frymën e tyre të fundit mes fëmijëve dhe nipërve të tyre, ata edhe mund ta lëshonin veten. Frymëmarrja dhe lëvizjet e tyre do të ishin më ritmike. Mund të nxirrnin duart prej meiti që nga poshtë jorganit dhe me një shenjë të vetme nga ana e tyre, një nuse apo një bijë e kërkuar, do t'u sillnin një gotë ujë për të njomur buzët e tyre të thara. Por, aty, mes dëborës dhe ushtarëve, duhet të tregohen më të fortë se ç'janë në të vërtetë, duke shtirur një forcë që prej kohësh i ka braktisur. Në të vërtetë, kjo është një pantomimë që nuk gënjen askënd. Se përse ata kanë përfunduar në këtë vend të largët e të ashpër është diçka e pakuptueshme. Nëse të gjithë ata që ndodhen aty janë burgosur në të njëjtën mënyrë, nëse në çdo qytet kish pasur masakra, arbitraritete dhe dhunë, nëse kjo ushtri ishte në gjendje të sillej në këtë mënyrë, çfarë e kishte penguar atë, atëherë, të përzgjidhte siç duhej më të fortët, për t'i sjellë në këtë pyll të lagësht, në vend që të merrte pleq në buzë të vdekjes? Ndoshta ajo që ata kërkonin prej tyre nuk ishte forca e krahut të punës, por thjesht nënshtrimi ndaj një poshtërimit ekzemplar. Ndoshta, sepse në komunitetet e tyre ata përbënin parinë e vendit dhe në çastin e pushtimit nuk e kishin ulur qafën si të tjerët, por kishin ngritur zërin e tyre. Ose ndoshta sepse ishin njerëz të lëçitur, mjekë, përkthyes, njohës të traditave. Krim i tyre kish qenë dija e tyre, pasi dija të fuqishmit i nervozon. Gjithçka që nuk dridhet përpara tehut të mprehtë të një shpate, duhet asgjësuar.

Një ditë, një prej këtyre njerëzish të moshuar ndalet në buzë të rrugës për tu mbushur me frymë. Ka në

trup vetëm një xhaketë, me jakën ngritur. Përkulet dhe mbështet duart mbi gjunjë. Ushtari që mbyll grupin e kish yshtur të vazhdonte të ecte, por ai vazhdon të qëndrojë i përkulur, duke u përpjekur të marrë veten. Kollitet dhe çdo frymëmarrje e ajrit të ngrirë i than akoma më shumë fytin, duke i shtuar edhe më kollën. I bezdisur, ushtari kthehet deri te plaku dhe e kap për krahu. Burri, duke tundur një dorë, i kërkon edhe disa sekonda më shumë. Tjetri, nis ta shtyjë me qytën e pushkës, por pa e goditur, por tani plaku duket se nuk është më në gjendje të mbajë trupin drejt dhe qëndron në këmbë si mundet, me duart mbi ije, gjysmë i zbuluar nga pozicioni i pjerrët. Grupi ka vazhduar rrugën dhe atje prapa, në ajrin e tejdukshëm kanë mbetur vetëm ata të dy.

Ushtari i bashkëngjitet sërish grupit pothuajse në vendin ku dergjen pemët e prera një ditë më parë. Ka ardhur vetëm, gjysmë duke vrapuar, dhe sapo mbërrin u thotë diçka shokëve të tij. Leva dhe të tjerët mbledhin sërish degët e prera, duke nxjerrë prej tyre copëra shkarpash, për të mbushur ajrin me erën e rrëshirës dhe të drurit. Xhaketat e tyre nuk vonojnë të fillojnë të nxjerrin avull nga djersa, si të ishin figura gati për tu djegur.

Më kujtohen dimrat tona në Leukerbad, në këmbë të malit të madh. Im atë e kishte zakon të bënte shaka duke thënë se, nëse ajri i atjeshëm ishte i mirë për *Ramswurscht*, ai duhej të ishte i mirë edhe për ne. Në restorantin e llixhave, në orën e darkës, kishte gjithnjë njerëz që vinin deri aty, thjesht për t'iu ngjitur Daubenhornit. Pasi ktheheshin nga ngjitja, e kishin zakon të çliroheshin nga çantat e shpinës dhe çekiçët e dhëmbëzuar, duke i vendosur ato poshtë dritareve të hyrjes dhe pastaj përshkonin sallën, me pantallonat dhe trikot e tyre të leshta. Do të kisha dhënë gjithçka që ime më të më lejonte t'u afrohesha atyre njerëzve. Desha të dija nga se shkaktohej trokëllima metalike e çizmeve të tyre, kur ata ecnin mbi mermerin e dyshemesë së restorantit të madh dhe drejtoheshin për nga tavolinat e grënies.

Mendoj për plakun e grupit, i paaftë të vazhdonte më tej. Vetëm ai dhe djaloshi që e ruante, të kapur të dy në atë peizazh të bardhë. Djaloshi që nis të tregohet i paduruar. I shoh tani të dy, ushtarin dhe plakun, në një prej tryezave të restorantit. Në llambat që varen nga çatia, vezullojnë me mijëra kristale të skalitura. Por lidhur me ta nuk më intrigon misteri i shollëve me thumba. Hanë dhe herë pas here thonë diçka mes tyre. Për një çast, i moshuari kërkon ndjesë dhe pasi fshin cepat e buzëve me pecetën e bardhë, ngrihet dhe largohet. Nuk do të kthehet më, as në tavolinë, as në pyll, as në dashurinë e njerëzve të tij, as të pijë më një gotë verë pasditeve, përkarshi shtëpisë së

tij të Herengracht-it.

Do të duhen vetëm dy ditë për ta zëvendësuar. Zëvendësuesi i tij është një burrë i fuqishëm. Të habit me paraqitjen dhe freskinë e tij, sikur kockat e trupit të tij të mos qenë drobitur gjatë atij udhëtimi të gjatë në kamion, duke të lënë përshtypjen sikur, që pagdhirë, në një sallon me mure të zbukuruara, kish mundur të hante sa të ngopej. Është i veshur vetëm me një xhakete fine prej pambuku të hollë, poshtë së cilës ka veshur këmbë të panumërta, të cilat i nxjerrin akoma më në pah barkun e tij të madh. Në lëvizjet e tij ka një lloj toni që duket sikur lëshon shkëndija dhe shpatullat i mban drejt, ndryshe nga ajo që shfaqin të tjerët.

Fillimisht, i sapoardhuri punon me vrull. Trupi dhe mendja, të shtyrë nga forca të epërme e të palodhshme, ose dorëzohen ose mbrohen. Ky njeri u kundërvihet ushtarëve ose fatalitetit të fatit të tij, me qëndrimin e drejtë të trupit. Dhe ky qëndrim nuk është fryt i rebelimit apo i krenarisë së tij, por i karakterit të tij.

Por me kalimin e javëve, i përballur me ashpërsinë e pamëshirshme të dimrit, edhe vetë figura e tij nis të plasarit. Asnjë trup nuk është në gjendje të përballojë mungesën e ushqimit dhe me kalimin e ditëve, përherë të njëjta, duke dalë me natë, i detyruar të çajë çdo mëngjes dëborën që ka rënë përsëri gjatë natës, edhe ai nis të lëkundet. Po i afrohen errësirës ekuinoksiale, duke u larguar nga dielli dhe nga ngrohtësia e tij qesharake. Të gjithë do të shohin se si edhe atij do të nisë t'i bjerë lëkura nën mollëza, e përthithur drejt dhëmbëve, dhe ndërkohë që ai nis të pushtohet nga heshtja, gjithçka tek ai shkon si edhe te të tjerët, drejt kufirit të fundit të kockave. Të

gjithë bashkë, por gjithsesi të vetëm, zvarriten nën qiellin e murrme deri sa mbërrijnë në atë pjesë të pyllit që u është caktuar për ta shtyrë larg e më larg. E shtyjnë drejt skajeve, dhe pasi kanë mbërritur deri aty, e shohin me kujdes dhe vazhdojnë të përparojnë përmes përrenjve dhe skarpateve deri sa, një ditë të bukur, mbërrijnë te shkëmbinj të shterpët, atje ku ku bota mbaron.

Tani shoh se jam e shqetësuar. Ajo zhurmë e vetme në sfond, që prodhonte Josifi me të gjitha problemet e varësisë dhe të censurës së tij të vazhdueshme, tani është zëvendësuar nga ky njeri, më kokëfortë dhe më hermetik sesa im shoq. Një i panjohur që përballlet me tehun e një brisku me moskokëçarjen e një fëmije apo një të marri.

Ato net që kam kaluar pranë tij, duke dëgjuar herë pas here frazat e tij pa lidhje, duke parë se si i dridhej buza e poshtme, ndërkohë që vështrimi i tij mbetet i varur pas ndonjë vendi të papërcaktuar, midis shtëpisë dhe qytezës, do të më bindnin përfundimisht për këtë. Jam e shqetësuar për të dhe për një gjë të tillë kam arsye. Shumë më tepër sesa arsye. Ajo ç'ka në fillim mund të quhej vetëm grishje nga një mister, ajo prirje imja për rebelim ose për heterodoksi, që aq shumë probleme më kish shkaktuar në jetë, tashmë është shndërruar në diçka të ngjashme me një detyrë. Nëse nuk e kisha denoncuar këtë njeri, kjo kish ndodhur më shumë për shkak të tërheqjes që më kish shkaktuar prania e tij. Nëse ende tani nuk e bëj, kjo i detyrohet faktit se mes nesh ka diçka që na bashkon dhe që unë duhet të përpiqem ta zbuloj, përpara se ushtarët të vijnë e ta marrin, ashtu sikurse një kosh plehrash merr mbeturinat e kuzhinës.

Ndenja pranë tij për shumë kohë, pasi ai kish shqiptuar fjalën e tij të fundit, dhe befas, e detyruar nga klithmat e Josifit, hyj në shtëpi për t'i dhënë darkën. Në verandë u ktheva edhe një herë drejt tij për ta parë, teksa dilte nga kopshti dhe ngjitej murit të gurtë. Prekte gurët si të donte të vlerësonte cilësinë e ndërtimit, ndërsa unë pyesja veten nëse nuk kishin qenë vërtet duart e tij ato që kishin ndërtuar edhe këtë mur.

Kur hyra në dhomën e gjumit, Josifin e gjeta mbi dysheme. Nisi të më fyente që nuk kisha shkuar përpara sesa të më thërriste ai, por pastaj fillon të më përgëzojë që kisha shtënë mbi të paftuarin. “Këta bij kurvash”, thotë pa përfunduar frazën. Ndjej krupë dhe dhimbje, dhe në vend që ta ngre dhe ta vendos mbi shtrat, siç do të bëja në ndonjë rast tjetër, e le mbi dysheme. Çizmet i mban veshur, me to do të shkojë deri në vdekje, dhe mua mu duk sikur uroja që një gjë e tillë të ndodhte brenda asaj nate.

E ulur përballë njeriut, nis të lexoj me zë të lartë atë ç’ka kisha shkruar gjatë netëve të mëparshme dhe nuk e di nëse me këtë veprim po kërkoja miratim apo thjesht të isha larg Josifit. Shkrimi është i kthjellët; nuk ka as korrigjime as fshirje. Kthej faqen, gëlltis pështymën dhe përgatitem të filloj, por buzët e mia nuk lëvizin, nuk artikulojnë zë. Ul letrat përdhe dhe e vështroj. E di që zëri im i shkon, por nuk di nëse më dëgjon. Nëse ai po e dëgjon mirë atë që po i tregoj, ç’ mund të mendojë një njeri si ai?

Me letrat përpara meje, tani ndjej më shumë se kurrë se edhe këto fletë që pretendonin të ishin një urë, tani edhe ato po na ndajnë. Fjalët e mia as ngulen, as shkaktojnë plagë. Hije të vagëta në një shpellë, përkarshi mishit të gjallë të atyre që lëvizin në anën tjetër të zjarrit. Ç'ndjen ai kur i them të bëjë llogarinë e ditëve të ekzistencës së tij të re? Fare thjesht, shkon më tutje Pesë, gjashtë, nëntë. Secila prej ditëve të tij është aq e mbushur me të reja, sa që ai nuk ka nevojë të heqë vija mbi mur dhe pastaj t'i fshijë. Kish zbritur nga një kamion i mbushur me kufoma, pas një udhëtimi të pafund dhe një drite të fortë që e kish verbuar. Kjo kish qenë dita e tij e parë. E dyta, ajo e turrës së druve. Tjetra, ajo e fanepsjes së pyllit, fryma e lagësht dhe e murrme e të cilit kish lënë tek ai përshtypjen e një varreze të vjetër.

Ditët ikin shpejt, duke ndjekur njëra-tjetrën, duke u shkrirë mes tyre si garza të lagështa, deri sa bëhen të padallueshme mes tyre. E megjithatë, tani përpara Levës nuk kishte më asnjë ditë të qetë, një ditë që të mos i sillte një të keqe. Ai nuk do të njihte më as paqen, as lodhjen. E po kështu as ngopjen me ushqim dhe as mundësinë për të mbrojtur trupin e tij, kur një gjë e tillë ishte e domosdoshme.

Tani, robërinë e tij e mat me kalimin e stacioneve, njëlloj si dikur kish matur jetën e tij si njeri i lirë. I vetmi ndryshim ishte se në këtë vend atij nuk i duhej të tregohej i vëmendshëm ndaj të mbjellave, ndaj punës së fushës apo të të korrave. Këtu, thjesht i duhej të mbrohej. Ai e di se në çdo ekuinoks ka një Rubikon. Të kapërceje atë, donte të thoshte t'i mbijetoje edhe një dimri më shumë, si edhe të përgatiteshe të zbrisje një rrëpirë, ku jeta, të paktën

për disa muaj, nuk do të ishte krejt e padurueshme. Për shembull, një kohë e mirë donte të thoshte të mos i kushtojë vëmendje të vazhdueshme këpucëve: të mos përpiqeshe që ato të ishin gjithnjë të thata, të mos përpiqeshe të mbyllje sa më mirë vrimat e tyre apo të ngjisje shollën e shqitur, të mos riparoje lidhëzat e këpucëve, kur ato këputeshin.

Ka mësuar se kur i ftohti pllakos, të gjithë vështrojnë drejt këmbëve të të tjerëve. Përpara se të vdesin, të burgosurve nisin tu merren këmbët. Pengohen nga dobësia ose çorientohen, kur në mes të punës, largohen për të urinuar mes pemëve. Rrëzimet gjatë rrugës, në kamp ose në vendin e punës paralajmërojnë një trashëgimi. Nëse një njeriu që përgatitet të vdesë, një gjë e tillë i ndodh pranë një njeriu të familjes, atëherë ai ka mundësi të heqë këpucët ose peliçen e tij. Mund t'i zëvendësojë ato me të tjera ose, nëse është nevojtar, të bëjë me to tregti për të siguruar duhan ose ushqim. Ka mësuar gjithashtu se në kamp, njeriu që përgatitet të shkojë drejt vdekjes, duhet të rrijë syhapur, në mënyrë që atë të mos e vjedhin në ditët e fundit, në këtë tokë të askujt, sidomos kur të tjerët pikasin ngjyrën e vdekjes, që ka pllakosur mbi lëkurën e të përzgjedhurit të saj.

Ka nga ata që mbathin për javë të tëra këpucë që u rrinë të vogla. Ecin me majat e këmbëve të harkuara dhe me gishtërinjtë e kontraktuar, si vajza që kanë mbathur për herë të parë këpucë me taka. Lëvizjet e tyre janë groteske dhe gjithmonë është dikush i gatshëm për t'ju bërë ndonjë kompliment. Gjithçka është e preferueshme, mjaft të mos shohësh nxirjen e majave të gishtërinjve dhe zverdhjen e thonjve, pasi kur indet dëmtohen dhe shkëputen, ajo që

mbetet është vetëm një dhimbje e vazhdueshme, e cila i bën të pamundura lëvizjet dhe mundësinë për të punuar. Të gjithë e dinë se një gisht i ngrirë, në një këmbë po aq të ngrirë, është një rrugë e shkurtër drejt vdekjes. Në këtë paradhomë, disa syreshëve u duket se parashohin atmosferën e kobshme që nis të krijohet rreth trupit, të orientuar nga era që lëshon trupi që është gati të bjerë. Ndjimet stërhollohen dhe stërviten. Ato pozicionohen ndryshe. Ashtu si njeriu që di të dallojë në jeshillëkun e ullirit, çastin e duhur për korrijen e tij, apo një tjetër që, duke shtypur tastet e një pianoje, është i aftë të perceptojë qoftë edhe shtendosjen më të vogël të një korde, po kështu edhe një i burgosur është tani në gjendje, që me një vështrim të vetëm, të përlllogarisë ditët që i mbeten një të burgosuri tjetër.

Më ndërpret, për të më pyetur për Josifin. E bën këtë duke treguar me dorë drejt verandës dhe duke thënë “burri”. I flas për të dhe kur përfundoj, kuptoj urrejtjen që ndjej për të, kuptoj helmin që më mbyl, duke i thënë vetes edhe një herë tjetër se nga im shoq duhet të largohem njëherë e mirë.

Çdo ditë pune në sharra përkthehet në metra zbythjeje për pyllin, ndaj me çdo ditë që kalon, atyre të gJORëve u duhet një kohë akoma më e gjatë për të mbërritur deri te vendi ku duhet të rifillojnë punën. Ditët e punës janë aq të përsëritura, aq të ngjashme e të pakuptimta, saqë askush nuk mund të verë re këtë hollësi të vogël. Po kështu duket se as ushtarët dhe as komandantët e tyre nuk e kanë vënë re një gjë të tillë, të udhëhequr siç janë nga një logjikë, sipas së cilës, sa më shumë dru të nxirret në një kohë sa më të shkurtër, aq më tepër mundësi do të kenë ata për të ngjitur zorrët e Perandorisë.

Komandanti i kampit ëndërron për metropolin. Mandati i tij në këtë kantier zgjat dy vjet. Në këtë hark kohor, ai ka marrë përsipër t'i furnizojë Shoqërisë Hekurudhore Perandorake jo më pak se dymijë traversa në ditë. Pak rëndësi ka nëse për këtë do të duhen të vdesin me qindra njerëz. Ai ecën mes tyre si një princ. Ndoshta, në zyrën e tij, ai ëndërron që një ditë ministri do e thërrasë në krah të tij. Kësisoj, do të ketë mundësinë të bashkohet me familjen e tij, duke pasur edhe mundësinë që një ditë të zërë një post të merituar në kryeqytet. Do të ketë mundësinë të udhëtojë në të gjithë Europën në një vagon-restorant: nga Napoli në Talin dhe nga Kadizi i shndritshëm deri në Moskë. Parketi fisnik dhe veshja e mureve do të dridhen nga kërkëllima monotone e rrotave të trenit, i cili rrëshqet mbi shinat që flenë mbi traversat e tij. Falë tij, një ditë, krejt Perandoria do të jetë e lidhur

përmes një sistemi hekurudhor modern dhe të shpejtë. Dhe, sipas mendjes së tij, një gjë e tillë, herët a vonë do t'i njihet.

Nga ana e tyre, ushtarët mallkojnë ditën kur ata do të caktoheshin të shkonin në një kamp pune. Me të mbushur shtatëmbëdhjetë vjeç, rekrutimi është i detyrueshëm. Megjithatë, ata dinë gjithashtu se fëmijët e elitave ushtarake dhe politike, ose përjashtohen nga shërbimi ushtarak, ose gjejnë ndonjë fat tjetër më të rehatshëm në qytetet e tyre, ku mund të vijojnë edhe studimet e tyre universitare apo të shfrytëzojnë vilat e familjeve të tyre për pushimet e verës. Gjatë stinës së verës ata ngjiten drejt liqeneve malorë, me molot e tyre të drunjta. Peshkojnë, rremojnë, gjuajnë femra gjatë ballove. Përgatiten për politikën, për administratën e lartë publike, për diplomacinë apo biznesin dhe kjo hare pushimesh verore është pjesë e formimit të tyre, nisur nga fakti që vendimet e mëdha për të cilat ata destinohen, merren shumë më tepër pikërisht në vende të tilla të ngjashme me një qendër termale, sesa në fushën e një beteje. Vendet e tyre të ardhshme të punës do të jenë kazinoja e Estorilit, hoteli Mandarin i Mynihut, Opera e Vjenës apo Turf Club-i i Londrës. Sa më shpejt që ata të arrijnë të manovrojnë me zhdërvjelltësi në këto vende, aq më shpejt do të munden të ushtrojnë misionin për të cilin kanë lindur.

Për një të ri në moshën e shërbimit ushtarak mund të ketë me qindra fate të mundshme, por një kamp pune në Veriun e akullt mund të tejkalohet për nga ashpërsia vetëm nga njësitë që mbrojnë qendrat tregtare dhe minerale në brendësi të Afrikës. Atje, tregojnë ata që kthehen prej aty, ethet shkretojnë herë pas here rajone të tëra, njerëzit

dergjen të sëmure, të braktisur krejtësisht në mëshirën e kininës dhe të lutjeve të murgeshave. Të gjithë ushtarët kanë mundur të dëgjojnë ngjarjet e tmerrshme të atyre tokave. Pemët që mbysin kafshët, xhunglat e dendura, ku duket sikur është gjithnjë errësirë, marrosjet që vijnë krejt papritmas dhe ç'ka është më e keqe, njerëzit e zhdukur në mes të natës, si rrjedhojë e sulmeve të befta të negërve me lëkurë të shndritshme, të cilët çajnë trupat e të bardhëve, duke u ngrënë zorrët e barkut. Barkat janë të detyruara të ngjisin rrjedha ujërash të zymta e të heshtura. Lundrojnë deri thellë në kontinent, drejtpërdrejt në stomakun e shtazëve, ku lëngjet gastrike të një kontinenti të tërë shpërbëhen drejt bregut.

Madje as fronti nuk është më keq se kampet. Të shtiesh që nga një llogore ose të vendosesh në rrethinat e një qyteti, në pritje që predhat e artilerisë së rëndë të të zhvendosin prej aty, nuk mund të jetë më keq. Përkundrazi, lajmet që mbërrijnë deri te ushtarët nga pararojat e trupave të tyre, janë gjithnjë inkurajuese. Buletinët që u lexohen gjatë kohës që hanë darkë ose lajmet që u paraprijnë projeksioneve kinematografike të të dielave, flasin gjithnjë për vende të tëra që bien si kështjella letre. Shfaqen gjithnjë ushtarë që qeshin, me krahët hedhur rreth shpatullave të shokëve të tyre. Tregojnë përpara kamerave trofe nga më të ndryshmet. Ky është lumturimi që të jep plaçkitja që nuk ndëshkohet. Tregojnë gjithashtu sëndukë të argjendtë apo franxholla të bardha buke, puro ose kukulla porcelane. U thonë shokëve që shërbejnë në vende më të këqija, se gjithçka po shkon mirë dhe se patjetër do të ketë edhe për ata ndonjë port të begatë. Në ato vende gëlojnë vila ku breza

qindravjeçarë tregtarësh kanë mundur të grumbullojnë për shekuj me radhë thesaret e familjeve të tyre: complete porcelanësh të shtrenjtë, kristale të shndritshëm, qilarë të pluhurosur, ku ruhen verërat më të mrekullueshme. Të gjithë ata që pas shërbimit të detyruar, vendosin të qëndrojnë në ushtri do të kenë thuajse gjithnjë preferencën për të shkuar në ndonjë prej territoreve të shumta të kolonive. Kodrina të ëmbla të mbushura me vreshta, palmishte, ferma të kafesë, gjueti kafshësh ekzotike. Begatia si meritë apo si dhuratë, pak rëndësi ka. Një përzierje e drejtpeshuar midis jetës së pëlqyeshme familjare dhe aventurës mashkullore. Ekzotizmi me të cilin kompanitë detare ilustrojnë afishet që gjithnjë e më shumë njoftojnë për destinacione të panumërta: Aleksandria, Goa, Birmania, Ceiloni ose Lisbona. Vende, që thjesht përmendja e emrave të tyre, përflak shpirtrat e bijve të atdheut.

Ka një farë kohe që Leva mërmërit: rruga e sharrave, koha e pushimit, prerja. Nis me një skërmitje dhëmbësh, një lëvizje nervoze të nofullave apo edhe me ndonjë tik të vogël. Shpejt vijnë fjalët e zgjidhura, që për të ishin të humbura përgjithmonë, njëlloj si rrëfimi i pashpjegueshëm i yjeve, që sa më afër të vezullojnë, aq më shumë arrijnë të krijojnë një konstelacion.

Në monologun e tij nuk ka asgjë që flet për nostalgjinë e asaj që ka humbur apo për ankthin e takimit me ata që e rrethojnë. Ka pasur rast të flasë edhe me ndonjë prej spanjollëve që janë në kamp. Me ta kryqëzohet në mjedisin e rrethuar të kampit, ai e di se cilët janë dhe se në çfarë brigade punojnë. Për më tepër atje flasin me zë të lartë. Bien në sy. Nëse do të kishte vendosur ndonjë marrëdhënie me ta, tani nuk do të ishte duke mërmëritur. Të paktën, do të kish pasur dikë me të cilin të fliste dhe ndoshta edhe dikë ndaj të cilit të hapej. Dikë që do të kish qenë i aftë të hapte tek ai një të çarë, prej ku mund të ajrosej vetmia e tij e mjerë. Fundja, dikë me të cilin mund të ndante disa gjëra të përbashkëta. Për shembull, për atë mëngjes dimri kur tërhiqnin degët e bredhave. Pasi kish lëshuar ngarkesën, larg prej vendit ku brigada priste drurët, ai ishte shembur përdhe mbi diçka që deri atëherë i ishte dukur thjesht si një grumbull dëbore. Aty, në një shqopishte të dendur, kishin nisur të lulëzonin si xixëllonja, disa mare dimërore. Përpiqet t'i kapë, por gishtërinjtë e tij të ngrirë i rrëzojnë përdhe,

aq të pjekura janë. Lëshohet mbi to dhe i thith një për një me buzët e tij. Ëmbëlsi e frytit në stinën e pjekjes përkundrejt çorbës së keqe, bukës së melit apo rrepave të ziera. Një dhuratë e papritur, të cilën, ndoshta, mund ta kishte ndarë me dikë, mundësisht me ndonjë spanjoll. Në atë vend, gjuha e përbashkët do të kish qenë për të një atdhe i vërtetë. Mund të kishte folur edhe fare thjesht, sa për të dëgjuar zërin e tij. Ndoshta kështu do të kish mundur të ruante edhe kthjelltësinë e tij.

I thyer, le dorën e tij të bjerë drejt meje, si të donte të ma ofronte. Dora kish mbetur e hapët, me pjesën e brendshme drejt qiellit. Gishtërinjtë e tij të kontraktuar duken sikur duan të rrokin ajrin. Mund t'ia merrja ato midis duarve të mia, të ndjeja ashpërsinë e lëkurës së tij. Por në vend të kësaj i them se po e dëgjoj. Sepse e di që heshtja e tij është e vetmja pasuri që ka. Tek ajo ke gjetur strehë, vazhdoj, dhe me të je ndarë nga të tjerët; nga sulmet e disave, por edhe nga duart që shtriheshin drejt teje, që ashtu si edhe jotja tani shtrihet drejt meje. Të burgosur që nuk janë shpërbërë kurrë. I ke parë të kapeshin pas ndonjë të moshuari nga pas, pikërisht në çastin që ai do të binte përfundimisht përdhe. I ke mbajtur larg, kur ju ndanin racionin e mjerë ose kur trembnin mizat nga buzët e të tjerëve. I ke parë dhe ke heshtur.

Merrje gavetën tënde dhe largoheshe prej të tjerëve, dhe pa e ditur, helmoheshe, ashtu sikurse edhe unë. Edhe ti ishte një shakull i kalbur, i fryrë nga i njëjti zemërim që më gërryen edhe mua. Të kemi ndëshkuar deri sa të kemi reduktuar vetëm në një belbëzim. Kemi dhunuar te ti, te ju, atë që deri tani iu kishte mbajtur në

këmbë. Dhe ti, që me jetën tënde mund të kishe bërë fare mirë gjë tjetër, tani mendon se streha dhe kufiri tënd i fundit janë vetëm heshtja dhe lëkura tënde.

Më flet për të bijën e tij, Dolores, atë që të gjithë të tjerët në fshat e njohin si Lolën, të bijën e Terezës. Shqipton emrin e saj dhe buza i dridhet. Le shënimet dhe pres.

E pyes për të me të gjitha format e mundshme që më vijnë në kokë, por pa mundur të marr kurrfarë përgjigjeje, deri sa dorëzohem dhe nis t'i flas. I them se në prill, madje edhe atje, aq në Veri, dëborra ka humbur trashësinë e saj. Bardhësia e saj shtrihet kudo, por ajo nuk është më ajo mbulesë e njëtrajtshme, pasi trungjet e prerë nisin të dalin kudo mbi sipërfaqen e saj, sikurse del edhe gruri nga sipërfaqet e shndritshme.

I them se, në një nga ato ditë, ndërsa ti merr çorbën i ulur mbi një trung, ti nuk do e gjesh më fytyrën e saj. Ajo është zhdukur nga kujtesa tënde dhe ti nuk arrin ta risjellësh më ndërmend. Kujton keqardhjen për të, peshën e vdekur të trupit të saj që varet drejt tokës me ngulm. Po kështu kujton fustanin e saj, gjithnjë i njëjti, mënyrën se si vizatonte me shkumës, një prej lodrave të saj të pakta. E ke kujtuar sa herë që kishe mundësinë të ndaleshe për t'u çlodhur. Jo si një propozim të vullnetit tënd, por më tepër si një pasojë e natyrshme e vet çlodhjes tënde. Ndoshta, gjatë kësaj ndalesë të shkurtër, ti vërtet takoheshe me të. Për një çast ishe larg fyerjeve të ushtarëve dhe ashpërsisë së punës.

Kjo kujtesë që pakësohet me çdo ditë që kalon, ka mundur gjithsesi të mbetet e gjallë. Kujtimi do të kthehet, por kjo është diçka që ti akoma nuk e di. Edhe kur një gjë

e tillë do të ndodhë, me kalimin e kohës, ajo nuk do të jetë më kurrë ai imazh që ti ke humbur.

Me poçen e çorbës nën mjekër dhe lugën e zhytur në të, do e leJosh vështrimin tënd të humbasë në luginën e pemëve të prera. Një hapësirë ku dikur dielli nuk hynte dhe që tani shfaqet krejt e zhveshur. Larg, drejt Jugut, do të shohësh pjesën më të lartë të resë së tymit të zi, të lëshuar nga uzina e bitumit atje tej mbi fushë. Një masë e pambuktë, e zezë, me buzët anësore të përthyera, e ushqyer nga një shtëllungë e shtrembër, por e qartë, që e lidh atë me oxhakun.

“Ku është ime bijë?”, do të pyesësh veten. Të gjithë ata që e kishin njohur, fqinjët, plakat e fshatit, shoqja e saj e vogël, Amalia, dergjen tani në skarpatet e mbushura me baltë. Po sikur të jetonte vetëm në kujtesën tënde dhe sikur të mos e gjeje as aty, çdo të bëhej me të? Një jetë aq rrëshqitëse, si uji me të cilin spërkasin rojet e Korrederës, në korrik, për t’i freskuar. Ç’do të bësh nëse fytyra e saj nuk kthehet më te ti? Çfarë do të të ndalojë të vrasësh veten? Të marrësh sëpatën ose draprin, të mos hash më, të arratisesh nga brigada në mes të ditës dhe të vraposh, duke ulëritur tatëpjetë luginës, me shpresë se ushtari më i parë, do të shënjestrojë kokën tënde? Kush je ti, nëse as tani nuk merr rrugën e saj? Dëshiron ta shoqërosh, të jesh në krah të saj, vetëm kaq. Kërkon ta mbash shtrënguar pas vetes dhe pak rëndësi ka që të dy të jeni të vdekur, sepse në këtë vend të humbur, kufijtë e të cilit ti nuk i njeh, vetë vdekja lundron, duke veshur gjithçka me errësirën e saj. Dhe kjo ide që afron trupin tënd me atë të jot bije, e pandryshueshme siç është, është pjesë e thelbit të përbashkët të të parëve tuaj. “Lola, më prit”, thua.

Dhe, për herë të parë në jetën tënde, ndonëse ke marrë pjesë në shumë ceremoni mortore, ndjen se ajo që prifti thotë lidhur me ringjalljen dhe takimin, të duket se është e vërtetë. Pela e etur, e humbur për ditë të tëra në një hendek, pa ujë, tendoset dhe konsumohet për të nxjerrë nga vetja ujin. Dhe ai ujë që ajo nxjerr nga muskujt e saj, dërgohet drejt zemrës, pasi mund të jetosh pa gjymtyrë, por jo pa gjak. E po kështu edhe njeriu i dëshpëruar tendoset dhe i dorëzohet besimit, duke shndërruar në mendjen e tij iluzionin në siguri.

I humbur në djerrinën tënde, ti i dorëzohesh misterit të besimit, por që vetë ndjesitë nuk e pranojnë: se do të ketë një takim me të tjerët, se, në fund të fundit vdekja nuk është veç një portë prej ku vetëm hyhet dhe nuk dilet, vetëm një hap që hamendëson një fazë të mëtejshme, pasi, në të kundërtën, ç'kuptim ka pragu? Atje, në atë banesë të pamasë, presin të gjithë ata që ajo ka njohur. Të rriturit bisedojnë me njëri-tjetrin, fëmijët luajnë nën tavolina, duke fshehur ushqimin për t'ja u dhënë maceve, që gërgërijnë të lumtura. Drita që hyn nga dritaret është jashtëzakonisht paqësore dhe gjithçka mbi të cilën ajo bie, gjen menjëherë prehjen.

Në fillim të pranverës së dytë komanda e kampit ndërrohet. Komandanti i ri, bashkë me grupin e tij të oficerëve dhe të inxhinierëve, zbresin nga makinat përkarshi ndërtesës zyrtare.

Atje i pret komandanti i kampit me oficerët e tij. Nderojnë ushtarakisht njëri-tjetrin dhe komandanti në largim i tregon me dorë të porsardhurit rrugën e hyrjes për në vilën zyrtare. Me rastin e takimit të parë privat është shtruar një tavolinë, ku shërbehet Tokai, fruta të thata dhe kukurecë të mbushur me mish gjahu dhe derri të egër. Të dy burrat shkëmbejnë disa fjalë rreth udhëtimit të gjatë për të ardhur deri këtu, si dhe rreth nevojës urgjente për ndërhyrje në një zonë të rrugës, jo shumë kilometra prej aty, ku disa gropa të thella të detyrojnë të kalosh në afërsi të lumit në një pjesë të ngushtë, ku zakonisht ka gurë që shpëputen nga lart. Pastaj pason një revistë e shkurtër rreth të rejave të Armës ushtarake së cilës ata i përkasin, ndonjë ngritje në detyrë, transferime, koloni të reja dhe, pasi kthejnë disa gota, përgatiten të dalin për një vizitë të parë në mjediset e kampit.

Komandanti në largim i prin pasuesit të tij, duke i treguar ndonjë gjë këtu-atje, duke vëzhguar me një vështrim indiferent prej profesionisti, si ndonjë të burgosur copë e çikë, ashtu edhe ndonjë kullë kontrolli. Prapa tyre, çdo nënoficer shoqëron homologun e tij, duke folur për tema të ndryshme: disa flasin për vigjilencën, të tjerët për çështjet industriale, që lidhen me qendrën

e sharrave apo për fabrikën e përpunimit të drurit, e vendosin theksin mbi treguesit e rendimentit për punëtor, krahasojnë shifra dhe tregojnë me dorë drejt vargmaleve përçark, duke thënë se gjithë druri që sytë rrokin, duhet të sillet në kamp për t'u kthyer në traversa dhe që prej aty, të dërgohet me kamionë për të shtyrë akoma më tej kufijtë e Perandorisë.

Ndalen në oborrin e kampit, në këtë orë i zbrazët. Të porsaardhurin e habit fakti që barakat janë gjysmë të varrosura nën dhe, si edhe pislleku që mbretëron kudo, ndonëse për këtë nuk thotë asgjë. Numëron kamionët e parkuar, flet për rregulloret e reja që janë në përgatitje e sipër për këto lloj qendrash dhe, në përfundim të kësaj riviste, drejtohen për nga lugina me pemët e prera. Komandanti në largim është i interesuar t'i tregojë pasuesit të tij se, nën drejtimin e tij dhe vetëm brenda dy vjetësh, sipërfaqja e prerë ka mundur të shtrihet shumë më larg sesa ç'rrrok vështrimi. Komandanti i ri vendos pëllëmbën mbi sy në formën e një sprethi, si të dojë të gjejë kufijtë e kësaj hapësire, por, faktikisht, nuk arrin të gjejë gjë. Atëherë pyet për frontet e sharrave dhe komandanti i kampit i tregon me dorë pika të ndryshme e të vagëta, në distancë. Krahu tyre, lumi rrokulliset furishëm. Kërcen mbi poplat e mëdhenj, duke i mbështjellë me një shtresë të qelqtë dhe furia e tij shkakton një zhurmë të pështjellë, si ajo e letrave që zhubraviten.

Komandanti i ri nuk do të shfaqet përgjatë disa ditëve. Janë ditët që i nevojiten për të vlerësuar bashkë me inxhinierët e tij funksionimin e kampit. Arrijnë në përfundimin se një pjesë e madhe e krahut të punës humbet gjatë zhvendosjeve dhe se, pavarësisht mundësisë

për të siguruar vazhdimisht punëtorë, më mirë do të qe të ulej përçindja e vdekjeve në kamp, për shfrytëzimin e përvojës së atyre që tashmë ndodheshin aty, diçka që komanda e re e sheh si një vlerë.

Është njeri këmbëngulës. Me gjeste efikase, pa muzikalitetin e mefshtë të paraardhësit të tij, urdhrat e tij janë mjaft të qarta dhe ai e di se ç' duhet bërë për t'i çuar ato deri në fund. Ai do të shihet shpesh në sektorët e sharrave, të prerjeve e për më tepër edhe thellë në pyll. I shoqëruar nga një sekretar me një bllok, dikton në ecje e sipër. Njoftime drejtuar Ministrisë, letra zyrtare, lista materialesh, drafte protokollesh. Gjatë shëtitjeve të tij, ai nuk di si t'i gëzohet ajrit gjallërues të maleve, aq të ngjashëm me tokën ku ai ishte rritur. I bën vërejtje adjutantit të tij lidhur me cilësinë e drurit që duhet prerë. Shkallën e lagështisë së tij, ditët e nevojshme për tharjen e tij pas prerjes. Jep gjithashtu hollësi konstruktive, skicime instalimesh të reja, me synimin e përmirësimit të rendimenteve. Krejt energjia e tij në shërbim të Perandorisë. Për këtë ishte caktuar edhe në kamp. Ai që e ka dërguar aty, e di se ky njeri mund të ushqejë makinerinë më mirë se kushdo tjetër. Kështu ka bërë në të gjitha postet ku ka shërbyer. Kështu do të bëjë edhe këtu.

E kaloj mëngjesin duke vështruar drejt gurit të lartë, ku kisha vendosur pjatën me mëngjesin e tij. Dita është veçanërisht e nxehtë dhe ai duhej të ishte në kopsht qysh prej një copë here. Koha kalon, por ai nuk duket. Harabelat çokasin ushqimin deri sa e nxjerrin nga tabakaja. Nuk mungojnë stërqokat dhe breshkat. Kërkoj me sy mes tarracave, pellgjeve të ujit, dhe pas shtëpisë, por nuk e shoh askund.

“Do të ngrihet një kamp i përparuar, në mënyrë që punëtorët të ndodhen më pranë fronteve të punës. Është e domosdoshme që ata të kalojnë më shumë kohë me prerjen dhe të ecin më pak, u thotë komandanti i ri oficerëve të tij në takimin e parë që ka me ta, sapo komanda e mëparshme do të largohet. Gjithashtu: të burgosurit nuk duhet të humbasin energji duke ecur shumë. Kështu do të kenë mundësinë të shfrytëzojnë ato pak orë dritë natyrore të muajve të dimrit.”

Mëngjesin në vijim, është përsëri vetë komandanti, i cili, hipur në një prej kullave të rojës, u drejtohet robërve për t’iu komunikuar normat e reja të punës. Nisur nga ky çast, edhe racioni i ushqimit do të varet nga vëllimi i drurëve të prerë. Pesë metër kub për njeri dhe për çdo ditë. Ai që arrin të plotësojë këtë normë, do të ketë të drejtën e një racioni të plotë. Kush jo, do të pësojë një zbritje prej një, dy ose tre të katërtave të racionit. Së fundi, i ve në dijeni se një rrugë e re do të hapet për të vendosur lidhjen midis sharrave dhe uzinës së bitumit, me kampin e përparuar. Disa kamionë caktohen për transportin e drurit që nga baza e avancuar deri në kamp. Trungjet duhet të dërgohen dhe të stivohen në pirqje, përgjatë zigzageve të lumit, në pritje të shkrirjes së akujve.

Presin që komandanti të largohet dhe pastaj drejtuesit e brigadave të punës u japin urdhër të burgosurve të vihen në lëvizje. Leva dhe pesë burra të tjerë të grupit të tij ndahen veçmas nga përgjegjësi i tyre dhe vihen nën

ruajtjen e dy ushtarëve. Një prej tyre ua bën me shenjë të presin. Vështrimet që ata i hedhin njëri-tjetrit janë të ngarkuara me pyetje, pasi të gjithë e dinë se ndryshimet nga rregullsia e zakonshme nuk sjellin asgjë të mirë. Përgjithësisht, kur një i burgosur ndahet nga grupi, atë nuk e shohin më. Duan të besojnë se do i dërgojnë për t'i vendosur në ndonjë kamp tjetër, në ndonjë minierë apo fabrikë nga ato që mbushin krejt territorin e Perandorisë.

Megjithatë, asnjë prej tyre nuk dëshiron të mendojë për lojën që kishin zakon të bënin disa oficerë të komandës së mëparshme. Të dielave, ata zgjidhnin një ose dy të burgosur nga ata që ishin më të paaftë, i shpinin në pyll dhe i lironin në ndonjë lëndinë, në mënyrë që ata të iknin me vrap.

Tashmë jemi në shtator. Edhe pse gjatë ditës dielli vazhdon të djegë, orët e tij janë më të pakta. Mungesat e njeriut tani bëhen më të përditshme. Zakonisht, ai largohet në të gdhirë, por ngandonjëherë ndodh të largohet pasi ka ngrënë mëngjesin. Vetëm në një rast, mesa di unë, kish përdorur derën e gardhit për të hyrë ose për të dalë nga prona, e madje, në këtë rast nuk e kisha parë. Zbret nga tarracat ngadalë deri sa humbet poshtë, drejt luginës. Ndërsa e ndjek me sy që ecën, kuptoj, se pavarësisht nga ngathtësia karakteristike e moshës së tij, pothuajse nuk çalon. Kurrë nuk erdhi tek unë që ta kuroja. Madje kur erdhi momenti, e kish lënë veten të pakujdesur, me të njëjtën bindje me të cilën kish pritur edhe plumbin e armës sime. Kish qëndruar pa u ndier në errësirën e korridorit. Unë kisha pasur kohë të mjaftueshme të dilja nga errësira dhe të shihja që ai nuk kishte asgjë me rrezik. Thjesht me një brisk të vogël në dorë, në përmasat e një hapëseje letrash. E kisha ndjekur me shënjestrën e çiftes deri te dera e shtëpisë, asgjë më shumë. Por ai kish ndenjur pa lëvizur dhe unë kisha qëlluar.

Sot erdhi kopshtari. Kisha harruar që i kisha thënë të kthehej pas tre javësh. Mos vallë, atëherë, kisha menduar se kjo kohë do të kish qenë e mjaftueshme për të zgjidhur këtë punë?

Deri në çastin që unë do e largoja atë nga shtëpia, ai kishte ardhur gjithnjë në krye të disa ditëve, me zakonin për të hyrë në pronë pa thirrur më parë. Megjithatë, sot, ai më thirri në emër që përtej gardhit dhe po priste deri sa unë të dilja nga shtëpia dhe të shkoja ta merrja. Të njëjtën gjë bënte edhe postieri ose kapteri. Mirësia me të cilën na trajtonin, kishte humbur që nga koha që njeriu ishte në kopsht. Asnjë prej atyre që njihja prej vitesh, nuk shfaqej më me një natyrshmëri të zakonshme. Me shtirjet dhe vështrimet e tyre vjedhurazi që nga rruga e jashtme, që të gjithë duken si marioneta në duart e guvernatorit.

E përshëndes dhe bëj të habiturën, duke e pyetur se përse kishte ardhur, dhe ai, pa hequr beretën nga koka, më kujton atë që i kisha thënë herën e fundit. Që përtej grilës së jashtme mundohet të hedhë vështrimin e tij mbi majat e tendave ndarëse dhe shkopinjve mbajtës të bimëve harlisëse, ku bizelet jeshile harboheshin të shndritshme. Nuk mundi të rrinte pa hedhur një vështrim drejt kopshtit, pasi fundja ai përbënte edhe punën e tij edhe arsyen se përse kish ardhur sot. Në vështrimin e tij nuk ka as qortim, as pyetje. E di që e kam gënjyer, se arsyeja për të cilën i kisha kërkuar të mos vinte nuk ishte ajo që unë i kisha thënë. Por ai është njeri i bindur që

përshtatet. I kupton natyrshëm kufijtë që nuk duhet të kapërcejë, veçanërisht me ne, kështu që qëndron jashtë, në rrugë, në pritje të vendimit tim. Për një çast dua t'i them të largohet, të përjetësoj gënjeshtren time, duke i thënë se këto tre javë që kam punuar vet në kopsht më kanë ndihmuar së tepërmi. Se jam ndjerë shumë mirë dhe se nëse një gjë të tillë kisha mundur ta bëja e vetme, kjo kish ndodhur vetëm falë shembullit që ai kish ditur të më jepte qysh prej kaq shumë vjetësh. Dua t'i them se nuk është e nevojshme që të kthehet më, se të gjitha viteve të tij të shërbimit tani u kishte ardhur fundi dhe se këtë e tutje, unë do e bëja vetë punën e tij. Por në vend që t'i thoja këto, hapa derën e gardhit dhe i them të hyjë brenda.

E shoqëroj deri te veranda, ku e ftoj të ulet në një prej karrigeve. Ai, duke hequr beretën e tij vetëm tani, dhe me vështrimin në pritje, ngjit ato pak shkallë dhe përshëndet me një lëvizje të kokës Josifin, i cili po fle në skajin tjetër të verandës, në karrigen lëkundëse. I shërbej kafe dhe limonadë, por ai më kërkon ujë. Hyj në shtëpi. Sot në mëngjes, që pa gdhirë, kisha parë njeriun e shtrirë pranë kungujve. Në këtë periudhë të vitit, kërcëjtë e këtyre bimëve zgjatohen për disa metra dhe gjethet e tyre janë tani aq të mëdha sa duken si çadra të mëdha. Të gjitha bashkë formojnë një lloj çatie të vazhdueshme, njëlloj si edhe gjethet e zambakëve të ujit në një pellg. Edhe në rast se ai do të qëndronte aty, nga veranda ishte e pamundur të dallohej.

Kur dola me kanën në dorë, e gjej kopshtarin me vështrimin e hedhur drejt xhaketës së varur mbi grilën e bardhë. I mbush gotën dhe ulem. Duke e parë të

parehatuar në buzë të karriges, me atë qëndrim trupi që duket sikur kërkon të thotë “Ç’bëj unë këtu? Dua të largohem”, kuptova se me një vendas nuk isha ulur kurrë më parë në të njëjtën tavolinë. Herë pas here, Josifi prish rregullsinë e gjumit të tij dhe merr frymë me vështirësi, si të dojë të përthithë jargët.

“Dua të të pyes diçka”, i them më në fund. Vura re tensionimin e tij. Nuk është i mësuar të ulet në të njëjtën tavolinë me padronët në shtëpitë e tyre dhe aq më pak që ata të tregojnë interes për të. Njëlloj si edhe të tjerët, mendon se ai nuk ka asgjë se ç’mund të na thotë. Se jeta e tij nuk paraqet as interesin më të vogël. Historitë familjare, të vetmet rrëfime të mundshme, këta njerëz i ruajnë për rastet kur mblidhen në lagjet periferike të Zafras ose të La Parras, atje ku ne i kemi kufizuar.

I kërkoj të më flasë për origjinën e tij. Më thotë se kishte lindur në Santa Marta, një fshat aty afër, drejt rrugës që shpie për në Badahoz, porse kur ishte martuar ishte vendosur përfundimisht në La Parra, fshati i së shoqes së tij. Përfundon gotën e ujit me gllënjka të vogla. Kalon një copë herë. Përpiqet të gjejë me hamendje pyetjen tjetër time, ndërkohë që rri e kërkon edhe ndonjë lloj ndjese për t’u larguar.

Flasim për Santa Martan, një fshat i rrethuar nga fushat e drithërave dhe minierave të tij. Më thotë se deri në kohën kur unë e kisha urdhëruar të mos vinte më, ai kishte vazhduar të vinte këtu që nga fshati i tij çdo ditë, për të punuar, pasi veç fermës sonë, ai kujdesej edhe për kopshtet e dy shtëpive të tjera të qytezës.

Nuk dua ta hap çështjen drejtpërdrejt. Kam frikë se mos mbyllet akoma më shumë brenda vetes. I kërkoj

ndjesë dhe hyj brenda në shtëpi, prej ku dal me një pjatë me zorrë të mbushura me gjak dhe me një shishe verë tavoline. I zgjas një gotë, që fillimisht e refuzon, por pastaj e merr. Qëllimi im nuk është aq ta deh, por ta bëj të ndjehet i shpenguar. Pas gotës së tretë dhe pasi vjen disa herë rrotull, më pohon se faktikisht ai vjen në këtë qytezë pasi këtu krahu i punës vendas mungon. Më në fund, vendos dhe e pyes. "Përse të gjithë ata që shërbejnë nëpër shtëpi dhe nëpër ferma janë nga vende të tjera?"

Shohin të burgosurit që dalin nga vendet e prerjes. Kalojnë përballë tyre dhe shumë syresh u hedhin vështrime të dhembshura. Në dukje, nuk ka asgjë që t'i bëjë ata të ndryshëm prej atyre që ngjiten drejt pyjeve: të njëjtët mjeranë, të njëjtat zigoma, e njëjta lëkurë e çarë dhe kavernoze.

Më në fund, një prej oficerëve të rinj i afrohet grupit të Levas. Teksa ai afrohet, rojet marrin drejtqëndrim për ta nderuar dhe ai u bën një gjest që ata të ulin duart e tendosura. Pyet të burgosurit nëse mes tyre ka ndonjë që kupton gjuhën e tij dhe tre vetë ngrenë duart pa lëvizur. E përsërit pyetjen në frëngjisht dhe në spanjisht, por nuk merr asnjë përgjigjeje.

Prezantohet si togeri Adrian Bum dhe u shpjegon se ai është topograf ushtarak. Ka marrë urdhrin të projektojë rrugën e re. Gjatë javëve në vijim ata do të punojnë për të.

Përpiqem të përfytyroj togerin Bum në atë kohë: i ri, elegant, ndoshta pak naiv. Por sidoqoftë fisnik dhe trim, pa dyshim, për të qenë i aftë të bënte atë që ai do të bënte për atë njeri, Levën.

Pas një prezantimi të shkurtër, bën shenjë ta ndjekin. Burrat shohin njëri-tjetrin, sepse të gjithë shohin te ky oficer një lloj anomalie. Format e tij nuk janë ato të një ushtaraku. Ai nuk ecën, nuk klith si ata. Goja e tij nuk është një vullkan prej ku dalin vetëm stërkala pështyme. Prania e tij nuk është plagosëse apo kërcënuese. Është aty thjesht dhe vetëm për të çuar deri në fund punën e tij. Te ky njeri, efikasiteti ka dëbuar mizorinë. Në këtë kamp, në kampe të tjerë, ai ka kuptuar se një makinist i mirë nuk mund të lejojë që elementët e aftësisë së tij të pengohen apo të mbushen me pengesa.

Grupi e ndjek togerin deri te një prej kamionëve të parkuar në anën tjetër të lumit. Prej atje nxjerrin vegla, dy karrige të palosshme, kavaleta dhe një suprinë tryeze pune. Levës i japin një arkë të vogël e të rëndë druri, prej së cilës varet një rrip. E hedh mbi kurriz dhe pastaj merr edhe këmbalecin trekëmbësh.

Ecën të gjithë bashkë deri aty ku topografi u thotë të ndalen. Instalojnë tavolinën dhe mbi të oficeri shpalos planet dhe skicat, ku pastaj vendos skuadrat dhe raportorin e këndeve dhe vegla të tjera matëse dhe shkrimi. Nga arka e drurit nxjerr një teodolit, të cilin e monton mbi trekëmbësh. Meqë Leva ndodhet më pranë tij, ai i jep

atij shkallën matëse dhe e dërgon në një farë largësie. Të tjerët mprehin piketat.

Në fillim të majit lumi zbret vrullshëm. Tashmë shkrija e dëborës është e pandalshme dhe njollat e gjelbra e të murrme kanë nisur të shtohen gjatë gjithë rrjedhës. Anët e thata që viheshin re në fillimet e vjeshtës, zhavorret e meandreve dhe deri këmbët e mështeknave tani përmbysten nga kjo rrjedhë e pandalshme.

Burrat punojnë llërëpërveshur dhe është hera e parë që nga koha që kanë ardhur aty që kanë mundësinë të pushojnë gjatë ditës, sidomos kur ndodh ndonjë gabim në përlllogaritje, i kuptueshëm në kësi punësh. Ai u jep atyre mundësinë të pushojnë. Këtë gjë, as topografi dhe as rojet nuk ia vënë në dijeni komandës, ndaj Leva, përgjatë katër javësh, bashkë me të tjerët, kanë mundësinë të shijojnë ngrohtësinë e rrezeve të diellit pranveror, duke pirë ujë sa kishin dëshirë e disa prej tyre edhe duke kënduar nëpër dhëmbë.

Kopshtari nuk dëshiron të flasë. Më thotë se nuk di asgjë dhe unë i përmend vitet e shërbimit si dhe respektin me të cilin e kam trajtuar gjithnjë. Madje i kujtoj se në një rast i kam dhënë edhe përpara kohe rrogën e tij, në mënyrë që ai të kishte mundësinë t'i blinte të bijës mjekimin e nevojshëm. Me ndërmjetësinë time, doktori Sneint i kishte dërguar një telegram një kapiteni farmacie, në mënyrë që ai të sillte që nga Barcelona të gjitha kutitë e nevojshme për këtë mjekim.

Më kërkon leje nëse mundet të mbushë sërish gotën me verë. Aq shumë e mbush sa që i duhet të zgjatet mbi të, për të thithur paksa nga lëngu i saj përpara se ta ngrinte. Kjo kish ndodhur shumë vite më parë. "Në fillim të luftës", thotë, dhe mua më habit fakti që ai quan *luftë* pushtimin tonë. E sigurt është se aneksimi spanjoll, në librat tanë të historisë, trajtohet më tepër si një *vëllazërim*, sesa si fryt i një fushate ushtarake. Në atdhe, djemtë tanë kanë një ide shumë më të ëmbël rreth këtij vendi, sesa ç'kishim pasur ne për të përpara pushtimit. Për këta njerëz, Spanja është një kopsht i ndryshëm, i pasur dhe i mirëqeverisur. Në buletinet e ndryshme shohin fotografitë e pallateve të Salamankës ose të Madridit. Plazhet e vegjël e të qetë të Kosta Bravas, kështjellat dhe katedralet. Fushat e grurit të Kastiljes, duhanin e luginave të mrekullueshme të Kaceresit, vreshtat e Riohas, shpatet e thepisura të Majave të Europës që nuk kanë asgjë për të pasur zili nga peizazhet me të cilat shumë syresh janë të familjarizuar.

Por është e qartë se edhe ata kanë ndërtuar mitologjinë e tyre. Të quash “luftë” pushtimin tonë të rrufeshëm, nënkupton qëndresë dhe krenari, por e sigurt është se ne nuk u kemi dhënë kohë për të parën, ndërsa për të dytën, dhe kjo shihet në dritën e diellit, ne kemi ditur ta gjymtojmë ashtu siç duhej.

I kërkoj të më flasë për çastet e para të *luftës* dhe ai më rrëfen se ushtarakët i kishin pushtuar të gjitha fshatrat dhe qytetet e zonës në të njëjtën kohë. “Për jo më shumë se dy ditë”, thotë. Në fshatin e tij dhe në atë të gruas së tij, që janë dy fshatrat që ai njeh më mirë, - kish ndodhur e njëjta gjë. Njerëzit i kishin mbledhur në kishë dhe i kishin mbajtur aty deri sa të njoftoheshin për kushtet e reja të jetës. Në ato kohëra, shumë njerëz ishin degdisur drejt destinacionesh të panjohura. E pyeta për këta njerëz dhe ai gulçon. Kalon dorën e tij nëpër zverk, dhe mendohet. *Kaiseri* shfaqet te deriçka e vogël e e gardhit. Ngadalë, si gjithmonë, shkon në kërkim të hijes së lisit, një zakon që e ka mësuar nga njeriu i kopshtit. Kam frikë se mos e shoh edhe atë të shfaqet në të njëjtin vend, të pavëmendshëm ndaj nesh, pa e vrarë mendjen aspak për praninë e kopshtarit, i huaj për të, ose ç’ka është më keq, i njohur.

Për sa më përket mua, unë përfytyroj se ai ndodhet pikërisht atje, përtej murit rrethues, kur dëgjoj të shtënat e para që vijnë nga qyteza. Mund të dëgjoj krismat e para të thata, që përhapen tej në luginë, midis lajthishtave dhe shkëmbinjve. Kur fillon sezoni i gjuetisë së mëllenjave, ushtarakët në pension dalin për gjueti me qentë dhe shpendët e tyre të gjuetisë. Nga tetori në janar, rrethinat mbushen që herët në mëngjes nga zhurmat. Nëse grupet e gjuetarëve ndodhen pranë, menjëherë pas krismave

të para, mëllenjat e kuqërremta fluturojnë me vrik mbi shtëpi, të trembura. “Pum -ia bën Josifi kur i sheh të kalojnë. Me kokën e kthyer drejt qiellit dhe me jargët mbi buzë-. Pum, pum”, përsërit dhe sytë i shndrijnë.

Një duzinë ushtarë po përparojnë, duke krehur fushat, duke kontrolluar degët e lisave dhe drurët e ullinjve, pa harruar as shkurret e larta, me tytat e pushkëve ose duke hapur me goditje hanxharësh dendësinë e tyre të madhe. Përparojnë në vijë të drejtë, pa pyetur as për sinorë, as për gardhe, si të ishin mbi shina, atje tej, në grykën e luginës, duke ngushtuar trajektoren e tyre gradualisht që ngjiten dhe shpatet nisin të mbyllen. Në shpate sundojnë zonat e errëta. Në sfond, madhështore, lartësohet silueta e ashpër e kështjellës, prapa së cilës nis të shfaqet drita e agimit.

Nëse njeriu që bredh nëpër kopshtin tim do të kish pasur diçka për të pasur frikë, ai do të ishte larguar që me dëgjimin e të shtënave të para, për sa kohë që ushtarët ishin ende larg. Do të ish kërrusur dhe ashtu, këmbadoras, do të kish mbërritur deri në pjesën e sipërme të pronës sonë, për t’u ngjitur pastaj mbi murin që ndodhej në skarpatin e sipërm. Që aty mund të kishte vazhduar, duke kapërcyetur nga ferma në fermë, duke lënë mënjane spitalin e braktisur të leprozëve, duke shmangur rrugën, deri sa të mbërrinte mbi qafën e malit në vendin ku shpati i tij prirej drejt La Parras dhe Salvatierras. Atje përrenjtë janë të panumërt, disa prej të cilëve, madje, pykëzoheshin thellë në grykat e shkëmbinjve, duke formuar xhepa e madje edhe galeri. Do të ishte dashur një ushtri e tërë për ta gjetur.

Por ai nuk largohet. Përkundrazi, gjysmë i përhumur, i sheh ndërsa afrohen, duke shkelur me këmbë të mbjellat, pjeprat dhe shalqinjte. As të xhindosur,

as të lodhur. Të vendosur në përparimin e tyre, thjesht qenie mekanike.

Kthehet. Pas tij, në tarracën e sipërme, gjithçka është e qetë. Baraka e zbardhur me gëlqere, për vendosjen e veglave; grila të errëta dhe hekura të farkëtuara mbi dritaret e vogla. Disa fiq, koteci i pulave, dhe në qendër, lisi i madh, nën hijen e kaltër të të cilit prehet gomari. Bletët gumëzhijnë rreth zgjojeve të rreshtuar në pjesën e sipërme të pronës, të ngazëllyera nga dita e re që po niste dhe nga premtimi i luleve të kungujve, që kishin nisur të hapeshin me ritmin e shpërndarjes së rrezeve mëngjesore. Kthehet. Një fllad i lehtë i sjell aromat e kooperativës së verës që ndodhet teposhtë, drejt rrethinave të qytezës. Në pjesën ekstreme të kopshtit që shtrihej përpara tij, e rrethuar nga përroi, njerëzit po afroheshin. Janë ushtarë. Shtrëngon grushtin e mbushur me dheun të cilit po i merrte erë dhe e fut në xhep, si për tu siguruar për briskun që ndodhej aty. Ndërsa prek armën, lëshon dheun mbi të dhe kësisoj prish mundësitë e tij të pakta për t'u mbrojtur.

I sodit i paralizuar. Mënyrën se si ngjiten, duke prishur qetësinë e fushave, duke kapërcyer muret e ulët të gurëve, të vendosur aty që prej kohësh që nuk mbaheshin mend. Indiferencën e tyre të jashtëzakonshme për të shkatërruar një territor, bukuria e të cilit ishte e padiskutueshme. Diçka që kish qenë aty gjithnjë. Vetë natyrshmërinë e kohës.

Dhe pikërisht atëherë, në çastin që grupi po ngjitej mbi tarracën e fundit, ai dallon për herë të parë fytyrat e njerëzve. Në këtë moment, dy ushtarë gjenden përballë me derën e parcelës. Një seri dërrasash të ngulura keqazi me gozhdë, të kapura me një fije metalike pas një trau

vertikal të murit. Mjaftonte që kësaj hyrjeje të sajuar t'i hidhje një vështrim, për të kuptuar mekanikën e saj. Mjaftonte të ngrije fillin e metalik dhe porta hapej vetiu. Megjithatë, ushtarët, me mendimin e tyre ndoshta të asfiksuar nga jakat e mbërthyera deri në grykë, e godasin atë derë me kokëfortësi. Dhe meqë nuk arrijnë ta hapin, vendosin të ngjisin murin e vogël, duke shkaktuar rrokullisjen e disa gurëve drejt përroit. Kthehet përsëri drejt tarracës së sipërme. Por aty, këta njerëz të paftuar e presin me pushkë në dorë, duke i drejtuar bajonetat e tyre të ngrehura.

“Ç’kërkoni?”, i pyet, por ata nuk i përgjigjen. Janë dy skulptura zeshkane dhe të fuqishme. Leva nuk i njeh format e kapelave të tyre, as emblemat, as veshjet. Pra, natyrisht, nuk janë ushtarë spanjollë. “Unë nuk kam bërë gjë”, thotë, pa e ditur se këto fjalë do të ishin thuarje fjalët e fundit që do të dilnin prej gojës së tij.

Ushtarët thonë diçka që ai nuk e kupton, por që toni i të cilave ishte urdhërues. Gjëja e parë që ai kupton në gjuhën e ushtarëve është urdhri. E di se ata presin diçka prej tij dhe ai është i gatshëm ta zbatojë, pasi ashpërsia me të cilën ata janë ngjitur deri në kopshtin e tij, kështu e këshillon. Por çfarë. Ç’duhet të bëjë? Frika është një turjelë e pafund, që, e ushqyer nga një erë e pandalshme, largon të gjitha idetë, kuptimet e madje edhe perceptimet. Dhe tani, krejt bosh, ai nuk di nëse duhet të ngrëjë duart, të gjunjëzohet, apo t’u ofrojë duhan ushtarëve. E vetmja gjë që frika i ka lënë, është pikërisht frika. Kështu që klith, ndërsa kthen vështrimin e tij të marrosur drejt burrave. Klith, duke treguar pëllëmbët e duarve dhe dhëmbët e rrallë.

Pas murit që ndan pronën nga rruga, shfaqet koka e një kali, në të njëjtën vend prej ku ishin shfaqur edhe ushtarët. Është i shaluar me një samar të zi dhe ka pllakë metalike mbi ballë. Kaluar mbi kafshën, qëndron një oficer me një kaskë të argjendtë. Mundohej të merrte frymë, duke bërë fresk me dorë, ndërsa shihte me kureshtje midis kurorave të ulëta të lajthive të parcelës pranë, sikur në frytet e gjelbra e të kadifenjta të saj kishte diçka më të rëndësishme sesa klithmat e dëshpëruara të atij indigjeni.

Tashmë edhe pjesa tjetër e ushtarëve kishte hyrë në kopsht dhe kish nisur të ngjitej në nivelin ku burri vazhdonte të klithte. Ndërsa ushtarët po krijonin një rreth përçark tij, zëri i tij kish nisur të dobësohej. Pa e kuptuar, ai kish shpenzuar një pjesë të mirë të energjive të tij, të cilat mund t'i duheshin në rast se do e godisnin. Por të kesh përballë fytyrës një bajonetë të ngrehur, me mprehtësinë e tehut dhe lëfytin e saj vdekjeprurës, është diçka që nuk ndihmon as llogaritë që mund të bësh dhe as masat që mund të marrësh. Bajoneta ndodhej në dorë të një djaloshi të ri, shumë më i ri se ai. Sprethi i kaskës i errësonte sytë e kaltër.

Revolverë në këllëfë lëkure të zezë, shoqëruar me gjerdanë të mbushur plot fishekë. Flasin nën zë me njëri-tjetrin. Komplotojnë kundër atij njeriu të vetëm, gjë që, për të, paralajmëronte fillimin e një kohe të re. Ajo kohë në të cilën ai do të tërhiqej zvarrë e do të zhvishej. Mishi i tij do të copëtohet nëpër njëmijë e një telat që e presin dhe ai njeri, që të gjithë e quajnë Leva, nuk do të mundë të bëjë asgjë, për të shmangur fatin që e pret.

Rilexoj letrën e togerit Bum. Nuk resht së më habituri. Ajo ç'ka ai rrëfen aty, është sikur ne të ishim një tjetër racë njerëzore. Megjithatë, kam para syve fjalët e tij, provën se edhe në vetë mesin tonë, fisnikëria është e mundur. Ky njeri, i dalë nga i njëjti kallëp si edhe ne, ka qenë i aftë të shohë të vërtetën pas asaj që i kishin mësuar, atë ç'ka ne të gjithë e dinim aq mirë. Ndoshta ai nuk kishte bërë kurrfarë përpjekjeje dhe nuk i ishte dashur të harronte asgjë. Thjesht, ai e kish lënë veten në dorën e një instinktit, ose të ndonjë gjesti të vetëm të dorës së njeriut të kopshtit. Ndoshta ishte ndikuar nga sytë e tij aq të ngarkuar, ose nga dashuria që ai kishte për tokën.

Nisur nga fjalët e tij arrij në përfundimin se gradualisht që javët kalonin dhe rruga përparonte, midis tyre kish filluar të lindte një marrëdhënie, për të mos thënë një pëlqim. Me çdo ditë që kalon, të burgosurit kuptojnë se detyrat e domosdoshme për të ndihmuar në skicimin e një rruge nuk janë të shumta dhe se, në mungesë të një autoriteti apo të një brutaliteti më të madh, ata mund të kursenin energji. Gjatë kohës që hanë mëngjes ose gjatë pushimit, ata kanë mundësi të bisedojnë mes tyre. Sajojnë dhe stërhollojnë një mijë e një mënyra për të punuar sa më pak. Në fillim, kur vijnë për të marrë urdhra të reja, qëndrojnë pa folur disa metra larg përballë topografit. Ai, zakonisht, i përthithur brenda vetes në interpretimin e planeve ose në meditimet e tij, përmendet vetëm kur konstaton praninë e afërt të njerëzve. Kur grupi i të

burgosurve e kupton një gjë të tillë, ai nis të largohet gjithnjë e më shumë nga fushëpamja e afërt e oficerit. Për më tepër, disa prej tyre qëndrojnë disa dhjetëra metra larg, pas kurrizit të tij.

Kështu veprojnë të gjithë, me përjashtim të Levës, i cili vijon të qëndrojë vetëm, larg këtyre marifeteve. Jo sepse ka ndonjë dëshirë të madhe për përmbushjen e një detyre që nuk i takon ta bëjë. Por më tepër për shkak të qëndrimit të largët që ai ka kultivuar ndaj të tjerëve. Për të tjerët ai është memeci, njeriu që nuk flet, që nuk hyn kurrë në marrëdhënie dhe as grindet me askënd. Me të, llogaritë i bëjnë vetëm për punën, madje atij nuk i dinë as emrin dhe as origjinën. Ndoshta kjo përbën edhe fillimin e këtij pëlqimi nga ana e togerit. Pikërisht, fakti që Leva ndodhet gjithnjë përballë Bumit, kur ai ngre vështrimin.

Skicimi i trasesë është pranë fundit. Leva dhe topografi ecin midis degëve të prera të pemëve, në kërkim të një vendi se ku mund të kalojë një prej kthesave të fundit. Oficeri ka një planimetri të palosur mes duarve. Ndal këmbët, sheh letrat dhe pastaj hedh vështrimin rreth e rrotull. Duket sikur ka humbur diçka, që në vërtetë, është një abstragim. Leva pret në krah të tij, i ngarkuar me shkallën e graduar dhe teodolitin. Që larg dallohen barakat e kampit të ri dhe po kështu edhe kullat midis të cilave duhet të shtrijnë rrjetën rrethuese të telave. Dielli i mesit të mëngjesit avullon lagështinë e lëndinës, duke ngritur një brymë fluturash të vogla e të bardha mbi lulëkuqet. Toger i Bum, i cili përgjithësisht fishkëllen sa herë që ata zhvendosen nga njëri vend në tjetrin, tani qëndron i heshtur. Midis asaj që ai ka hedhur në planimetri dhe terrenit, ka diçka që nuk përputhet. Mallkon teknikët e Institutit Gjeografik Perandorak, që kanë vizatuar këtë plan. I bezdisur, vendos teodolitin në pika të ndryshme, duke e urdhëruar Levën të zhvendoset me shkallën sa në një pikë në tjetrën, deri sa arrin të kapë një rreze të re për kthesën. Atëherë korrigjon planimetrinë me laps, vrojton sërish për qark, bën përlllogaritje, ndërsa sytë i mban mbyllur dhe vetëm atëherë bindet për drejtësinë e korrigjimit që ka bërë.

Pasikapërcejnëqafën, topografinissërishtëfishkëllejë. Leva, i cili është duke zhvendosur instrumentin për të kaluar në një pikë tjetër, teksa dëgjon melodinë, mban

këmbët. Është një kuplet shumë popullor në Spanjë. Ai transmetohej në radio, e interpretonin orkestrat që luanin nëpër sheshet e qytezave gjatë festave. E këndonin gratë gjatë të korrave apo kur mbushnin ujë puseve. Që nga ky çast tani atë e mërmëriste edhe Leva, dhe për të, pa e ditur, ai do të ishte një spirancë e hedhur mbi një shkëmb.

Kthehet vonë. Unë nuk e shoh. E di, sepse krejt befas, *Kaiseri* ngrihet dhe del nga banesa. Dal në verandë në çastin kur ai po humbiste në errësirën që mbulonte pjesën përtej grilës së kopshtit. Më qetëson fakti që ai është kthyer, që vijon të jetë aty. Kuptoj se që nga veranda edhe unë mund ta shoh krejt pronën nga lartësia ku ndodhem. Njëlloj si edhe oficeri, që shumë vite më vonë, mbi kalin e tij, me një gisht, përpiquej të zgjeronte qaforen e këmishës së tij. Uniforma dimërore nën qiellin veror që fekondon këto toka. Rrush në shtator, ullinj në dimër. Derra të zinj që rrëmihin nën rrënjët e lisave, duke transformuar për njeriun vajin e lëndëve në dhjamë aromëplotë. Në çastin e mbërritjes, tashmë i lodhur, oficeri jep një urdhër dhe pikërisht atëherë ushtarët duke braktisur lëvizjen e tyre të ngadaltë prej maceje, nisin të shtrëngojnë rrethin përqark njeriut që tani duket sikur fle pranë qenit tim. Ushtari me sytë e kaltër i afrohet deri sa bajoneta e tij ndalet vetëm dy pëllëmbë larg hundës së Levës, të cilit i duket sikur zemra do i shkulet nga vendi.

Nis të vijë rrotull, duke u përpjekur të mbulojë ijet për tu mbrojtur dhe dëshiron të ulërasë, por nga goja arrin të nxjerrë vetëm ajër, pa kuptuar. Atje, duke kërcyer në atë rreth ujqërish, me gojën që i digjet, duke shqyer fythin në heshtje, shtrëngon grushtet përpara vetes dhe përgatitet të mbrohet ashtu siç nuk kish bërë kurrë në jetën e tij. Atëherë i kujtohet brisku. Me një grusht të ngritur, me dorën tjetër nis të prekë xhepat, derisa e gjen. E nxjerr,

por është i paaftë të hapë tehun qesharak. Një teh i vockël përballë zjarrit të pushkëve të tyre. Një teh i vjetër çeliku, i mprehur njëmijë herë mbi gurët e ashpër.

Befas, prapa tij nis të lëvizë diçka me shpejtësi dhe përpara se ai të arrijë të kthehet, ndjen se rrëzohet dhe brenda një sekonde një burrë i ka hipur mbi shpinë, ndërkohë që një i dytë i ka bllokuar nyejt e këmbëve dhe dy të tjerë krahët. Me gjoksin përdhe dhe briskun e flakur larg. Rifillon të ulërasë, në heshtje, me sa mundet, duke u përpëlitur, dhe për herë të parë në jetën e tij, pa mundur të shqiptojë asnjë fjalë, mallkon ato shtazë që kishin dalë prej nuk e di se ku. Në mendjen e tij shpërthejnë fytyrat e së shoqes dhe së bijës së tij dhe ai nis sërish përpjekjet për tu çliruar, duke ulëritur dhe hapur gojën sa mundet, njëllon sikurse bën një peshk me kokë të madhe në thellësinë e një zgavre nënujore. Poshtërimi që e kishin shtrirë është përdhe dhe dhimbja e tmerrshme dhe verbuese që nuk dinte se ku ndodhej familja e tij.

Rresht përpëlitjet dhe ndjen se nuk ka më kurrfarë fuqie. Muskujt i shtendosen dhe për një hop vijon të shfryjë mbi dhe, deri sa frymëmarrja i rregullohet. I shtrirë përtokë, sheh një prej ushtarëve që ngjitet që nga tarraca e kopshtit, me një copë litar në dorë. Janë litarët që shërbejnë për të lidhur domatet pas shkopinjeve, të lënë qëllimisht buzë tarracave për t'i pasur më kollaj. Sjell pastaj edhe një thes. I lidhin kyçet e duarve prapa shpinës. Ai që e lidh nuk ia kursen shtrëngimin, dhe tani, për mungesë zëri, nga dhimbja nuk arrin të bëjë gjë tjetër veç të mbyllë sytë dhe të djersijë. Pastaj i mbulojnë kokën me thes, duke i kaluar edhe një lak rreth qafe.

Kur më në fund gjithçka është gati, oficeri jep një

urdhër dhe robin e ngrenë nga dy sqetullat dhe e shpien drejt lisit. Atje, vetëm pak metra nga gomari, e ulin me kurrizin mbështetur pas trungut të ashpër. Që prej aty, ai dëgjon zërin e oficerit që jep urdhra, por nuk arrin të shohë, ndërsa ky i fundit bën me shenjë drejt të mbjellave. Ushtarët, që deri në atë çast kishin qenë nën tension, ulin supet dhe nisen drejt parcelës si buburrecë të çliruar. Pjesa më e madhe e tyre i le pajisjet aty ku ndodhen dhe shtrihen përdhe, duke përdorur si jastëk çantat e shpinës ose helmetat e tyre. Por disa të tjerë duan ta shfrytëzojnë këtë ndalesë për të kontrolluar me kureshtje zgjojet e bletëve, ose për të shkelur mes tarracave. Një prej tyre humbet mes gjetheve të mëdha të kungujve dhe gradualisht që ndeshet me to, ngre frytet e kopshtit në mënyrë që të tjerët t'i shohin. Fillimisht duket sikur është i çuditur nga shkëlqimi i patëllxhanëve ose nga ngjyra e fortë e specave. Peshon një në dorë, e çan dhe i merr erë, por, sapo e kafshon, e pështyn, i pështirosur nga hidhësia e tij. Duket sikur pëlqen vetëm domatet. I këput si mundet, gati-gati bashkë me shkopinjtë e lehtë që i mbajnë në këmbë. Zgjedh më të mëdhatë dhe të kuqet. I kafshon dhe lëngu i tyre nis t'i rrëshqasë mbi mjekrën e rrallë. Pastaj, i mërzhitur që nuk po gjen asgjë të shijshme, kthehet atje ku ndodhen shokët e tij dhe shtrihet përdhe me mjekrën ende të lagur.

Një tjetër prej atyre që kish dalë për të kërkuar, gjen, midis gjetheve zvarritëse, një pjepër. Aty në vend, ulet përdhe, me kurriz nga shokët e tij, dhe çan pjeprin transversalisht me bajonetën e tij. E zbraz nga farat dhe nis ta presë në formë unaze, pa i thënë askujt, se më në fund, kish mundur të gjente një fryt të ëmbël.

Që nga pema ku ndodhet, Leva ndjen ecejaket e ushtarëve nëpër parcelë. Mendon sërish për gruan dhe të bijën dhe pyet veten nëse edhe ato kishin pësuar të njëjtin fat. Gjithçka që ka parë deri tani te ushtarët i duket e re. Madje edhe vetë kali mbi të cilin qëndron kaluar oficeri, i rezulton i çuditshëm: muskuj të fuqishëm, krifë e bollshme dhe e krehur, veshë të vegjël me majë.

Përfytyron Terezën teksa ndihmon Lolën e vogël të ngjitet mbi gardhin e oborrit të pasmë, për të dalë drejt rrugës që shpie në Zafra. I sheh ndërsa përshkojnë rrugët, duke kërkuar strehët e portave për të dalë nga fshati. Ndoshta Leva do të dëshironte që në atë orë ato të ishin të fshehura në fermën ku ato punojnë për kushërirat e tyre. Të strukura në ndonjë nga fuçitë e mëdha të zbrazëta, nën mbrojtjen e zonjës së fermës, gjithnjë e mirë me ato dhe familjet e tyre.

Pak përpara se të ngrihet, dëgjon britmën e oficerit dhe ushtarët që vihen në rresht. Hyjnë dhe dalin nga shtëpiza e veglave që ndodhet prapa tij, duke nxjerrë prej aty vegla të ndryshme. Nga zhurma kupton se kanë marrë, të paktën, kazmën, ndonjë bel dhe lopatën. Ndjen gjithashtu se po përpiqen t'i ngarkojnë të gjitha mbi gomar, duke i vendosin keq, pasi kafsha nis të pëllasë e bezdisur, ndoshta me belin që i ngulej në ije.

Kësaj radhe postieri nuk e merr aspak mundimin të më thërrasë. Le zarfin aty ku kish vënë edhe të mëparshmin dhe largohet. Nuk tregohet kureshtar, nuk ngre kokën, nuk vështron që përtej murit të vogël. Nuk kërkon. Thjesht le zarfin dhe kthehet në qytezë.

Guvernatori më kërkon zyrtarisht të paraqitem në kështjellë. Do të dërgojnë dikë të më marrë brenda tre ditëve.

E kërktoj që nga grila, por nuk e shoh. Rreth meje, për herë të parë qysh nga koha që e mbillnim, shoh lëndinën krejt të tharë. Më kujtohet vetja me gërshërët në duar, pasi kopshtari kish punuar në të, duke sheshuar të gjitha qoshet e vështira që kosa e tij nuk kish mundur t'i priste. Sa qesharake, mendoj tani. Sa orë të harxhuara për këtë pasqyrë të gjelbër. Toka ka zgjedhur bijtë e saj, por ne, edhe një herë tjetër, ia lemë atë në dorë bastardëve që ta gllabërojnë.

Ndërsa ngjis shkallët e verandës, Josifi, që nga karrigia lëkundese, më kujton llojin e njeriut që mbanim në shtëpi. "E kam parë. Kish veshur pantallonat e mia."

E shoh me ngulm për t'i shfaqur edhe një herë tjetër përbuzjen time. Marr frymë thellë dhe nis t'i tregoj të gjitha ato që kam zbuluar. E vendos theksin mbi të gjitha ato që kanë të bëjnë me format ushtarake. E provokoj me imazhe të tmerrshme dhe me gjykimet e mia, por e vetmja gjë që ai bën është të më quajë prostitutë. "Ke shkuar me të, kurvë." Atëherë më vjen ta vras. Dua të hyj në shtëpi, të marr çiftin dhe t'i hedh trutë në erë. Atij njeriu që kish detyruar birin tonë të merrte armët. Atij njeriu që kish bërë kasaphanë mbi të pafajshmit. Qëndrimi i tij në karrigen lëkundese është i pacipë. Qëndron me këmbë të hapura dhe unë mund të shoh fare qartë njollën e madhe të urinës mbi pantallonat e tij. Më quan tradhtarë dhe më thotë se meritoj trekëmbëshin dhe nëse ai nuk do të qe ashtu siç qe, ai vetë do të më kish ngordhur në dru dhe

pastaj do të më hidhte te qentë.

E bëj. Hyj në shtëpi, marr çiften nga vendi ku ishte varur. Përballë tij, e përthyej për të parë nëse është e mbushur dhe ia drejtoj. Nuk i mbyll këmbët. Përkundrazi, çon një dorë drejt koqeve për të më provokuar, por krahët e tij nuk kanë forcë dhe arrin të lëvizë vetëm paksa supet. Për një çast, përpara syve më shfaqet vizioni i Evës së lashtë dhe ndjej se detyra ime është ta ndihmoj që ai të kapë koqet e tij me dorën e hapur dhe pastaj ta qëlloj nga lart.

Në mes të verës, kur rruga kishte përfunduar, ata ishin vendosur në kampin e përparuar. Leva dhe të tjerët janë rikthyer sërish në grupet e tyre të mëparshme të punës. Tani që fundi i luginës ishte rrafshuar thuhet plotësisht, grupet e punës nisin të punojnë shpateve të malit. Zhveshja e trungjeve nga degët bëhet akoma më e vështirë, sepse, në pjerrësirë, trungjet rezultojnë të paparashikueshëm. Disa prej tyre rrëshqasin me shpejtësi të madhe dhe britmat e atyre që ndodhen sipër jo gjithnjë arrijnë të dëgjohen nga njerëzit që tërheqin në pjesën e poshtme. Shkojnë të kërkojnë vendas, të cilët duhet t'u mësojnë të burgosurve mënyrën se si mund të punohet në këto kushte. Shpojnë trungjet në pjesët anësore, vendosin çengelë, dhe pasi i rrëzojnë, ato pengojnë trungun të rrokulliset. Për t'i ulur, i kapin me kllapa të mëdha, sikurse bëhet me kanoet, duke formuar grumbuj me tre ose katër pjesë të lidhura me zinxhirë. Mushkat e mëdha tërheqin trungjet dhe i shpien drejt vendeve të përgatitura për rrëshqitjen, prej ku, si përmes kanalesh balte, lartësitë kanë nisur të zbrazen gjithnjë e më tepër.

Kushtet e jetesës në kampin e ri janë të ngjashme me ato të kampit të mëparshëm, me të vetmin ndryshim që, gjatë javëve të para, dërrasat e barakave lëshojnë aromën e rrëshirës, pasi ende nuk janë ngopur me erën kutërbuese të njerëzve që gëlojnë brenda.

Në atë periudhë Leva mezi arrin të masë kohën, pasi nuk ka kuptim të masë atë që tashmë e di të pambarimtë.

Kalimi i kohës mbetet i regjistruar në trupat e njerëzve, i shndërruar në një imperativ biologjik, sipas të cilit, indet dehidratohen, neuronet ndalin shumëfishimin dhe gjaku shkon dhe mbush baltën e pleqërisë. Ata që kanë qenë aty që nga fillimi, ata që janë ndëshkuar aty dimër pas dimri dhe natyrat e tyre nuk janë mposhtur, shfaqin një ndrydhje të veçantë: muskuj të drobitur, ndrydhje, shkërmogje, deformime. Vena të fryra llërëve të krahëve dhe tëmthave, aq sa duken si të nxjerra mbi lëkurë.

Fillimisht ishte dhuna ajo që do të shtynte tiparet e tij drejt një zone të errët, në dyqanin e pasmë të mendjes. Në ato kthina, që shumica e njerëzve nuk i vizitojnë dot gjatë krejt jetës së tyre. Por shumë shpejt kalimi i kohës do të shuante edhe tek ai flakën e kandilit. Edhe ai që në këto lartësi do të mundej të ruante sado pak ngrohtësi, qoftë një shenjë të asaj që quhej qenie, tani nuk do të arrinte të kujdesej më për të.

Ata që kishin mbërritur në kamp me një farë besimi, vitet e para do t'i përballonin disi më mirë. Tek ata kishte një vend ku ata e dinin se askush nuk mund të depërtonte. Leva do të shihte gjëra që shumë kohë më parë ishin të pamendueshme. Çifutë që punonin gjatë sabathit. Ortodoksë dhe katolikë që duronin ndëshkime të padurueshme dhe nuk kërkonin më një varrim të denjë apo vendosjen e një kryqi mbi trungun ku kishte vdekur miku i tyre. Të gjitha kërkesat e tyre do të hidheshin poshtë sipas stilit të trupave ushtarake: me goditjet e qytave të pushkëve, përpara syve të krejt të tjerëve. Shumica zbythet dhe ata që do të vazhdonin të jetonin në këta tempuj shkëmborë, do të ishin si çifutët e konvertuar të Toledos. Edhe kështu, shumë prej tyre do të vdisnin

me muret e rrëzuara, dhe do të vinte një çast kur uria, puna dërrmuese apo dëshpërimi, përfundimisht do t'i gërryenin nga brenda.

Zoti do të shihte birin e tij të humbiste edhe pikën e fundit të gjakut në rrëzë të një peme, duke qenë edhe ai i pranishëm në torturën e tij ashtu sikurse kurrë ndonjë at kish bërë më parë. “Do të kesh një vend pranë meje, në Qiell”, do t'i pëshpëriste ai, me kthetrat e priftërinjve dhe skribanëve të varur pas thembrave të tyre. Por, midis arrestimit dhe Kalvarit të tij, Biri do të kishte kohë të shihte humbjen e shpresës. Në çastin kur mbi shpatullat e tij binin goditjet e kamxhikut të plumbtë, Ati nuk ishte aty. “Do të jetë duke më pritur pas mureve të pallatit të Pilatit. Do të më dalë përpara për të më takuar që nga ndonjë rrugicë e Via Dolorosas. Me një enëz do të më hedhë ujë mbi kokë dhe unë do të shoh gjakun e shkaktuar nga gjembat, të rrjedhë mbi gurët e rrugës. Dora e tij e dashur do të më udhëheqë, emri i tij do të jetë emri im, mishi i tij mishi im. Forca e tij do e shndërrojë kryqin e drunjtë që unë mbaj në re tymi dhe ai, me vështrimin e tij, do t'u lëshojë rrufenë të gjithë atyre që tani po më ndëshkojnë. Ati im do të çlirojë të burgosurit, do t'u flasë fëmijëve të humbur, do të bëjë që buka të lulëzojë pranë gjirizeve të mjeranëve, kudo që ata janë. Ati im do të më shpëtojë nga vdekja që tani më pret mbi Golgota.”

Besimi është një diamant i futur thellë në mish. Por mishi vyshket dhe sëmuret. Lëkura nis të bjerë dhe tendinat shkërmoqen dhe atëherë diamanti bie, ose fluturon dhe zhduket në errësirën e hapësirës, fundi i së cilës nuk njihet e madje as nuk përfytyrohet.

Muret e Levas nuk ishin kurrë të trashë e megjithatë,

të shumtë kishin qenë çastet kur ai ishte lutur. Ose më saktë, kish kërkuar mëshirë. Një lukuni qensh të zgjebosur e shtynin drejt buzës së një shkëmbi. Teksa mbërrinte kufirin e fundit, atëherë kur mundësitë e zgjedhjes për të pakësoheshin gjithnjë e më shumë dhe ai rrezikonte të shqyhej prej tyre ose të binte në humnerë, ai përdorte mundësinë e fundit dhe niste të luste Lartësitë derisa muskujt e tij të pështymës humbitnin krejt forcën e tyre. Sa herë e ka parë veten në buzë të kësaj gremine? Dhe kështu, i mësuar me takimin me vdekjen, ai kish nisur të mbështillej në pallton e tij të heshtjes, duke i ikur njëherazi edhe dritës edhe errësirës.

Të gjithë udhën deri te lazareti i leprozëve e bëra me dënese. Duke u ndalur herë pas here, për tu mbështetur në ndonjë gardh për të marrë veten. Në shtëpi, e paaftë të vrisja tim shoq, më në fund e kisha lëshuar armën nga dora mbi këmbët e mia dhe atëherë Josifi ia kishte plasur gazit, ndërkohë që unë nuk reshtja së dëgjuari fyerjet dhe sharjet e tij, aq sa isha e detyruar të hapja derën e gardhit dhe të largohesha. Ndoshta, vazhdonte të më shante ende, duke më poshtëruar në vetminë e tij. Një burrë që nuk meritonte as prehjen dhe as përkujdesjet e mia.

Kish qenë hija e pemës së lajthive që rritej pranë një prej mureve të ndërtesës së vogël, ajo që do të më jepte një farë prehjeje. Gjethet e saj elegante, frytet e saj të hapur e të pjekur përçark meje, pasi askush nuk afrohej të mblidhte frytet e një peme që ndodhej ngjitur me shtëpinë ku leprozët vinin të kalonin dyzetë ditë izolim përpara se të ktheheshin sërish në fshat. E ulur përdhe, njëlloj si ai, e qetësuar nga e njëjta pjellori që prehte edhe atë, me sytë e mendjes pashë se si e kishin marrë nëpër të njëjtën rrugë që po më sillte edhe mua deri këtu, me diellin që digjte në kupë të qiellit dhe gomarin që pëlliste. Oficeri kaluar mbledh skuadrën rreth kalit, i cili turfullon nervoz midis tensionit të frerit të kaluar në gojë dhe mamuzeve që i elektrizonin barkun. Shkuma e bardhë i rrjedh pa reshtur nga cepat e buzëve, duke njomur gurët e rrugës.

Dy burra mbajnë Levën në këmbë, tjetri drejton gomarin e ngarkuar dhe një i katërt i ndjek pas. Të tjerët

kapërcejnë gardhet, duke formuar një vijë që vazhdon krehjen e lartësisë. Unë do t'i pres këtu, në lazaret. Ata do të shfaqen nga çasti në çast dhe do të më gjejnë poshtë kësaj peme, njëlloj si një bushtër që është fshehur për të pjellë. E pafuqishme, aq e brishtë sa edhe pjellat e saj të dimrit, midis kristaleve të dëborës.

Ashtu siç kish bërë edhe ai, edhe unë i shoh teksa afrohen, duke i pasur aq afër sa tu shoh edhe fytyrat. Sytë e tyre, transparentë e të veshur për një kohë, tashmë janë të mbushur me një ujë të amullt, i aftë të filtrojë atë që nuk duhet parë. Për shembull, dhimbjen e të tjerëve. Ngjyrat e tyre -kobalt, e gjelbra e detit, gurrkali - janë rezultat i dritës që thithin atje, në Veri. Një kthjelltësi e pakësuar nga gjethet e arrave dhe ahishtave. Megjithatë, kjo tokë shndrit dhjetë muaj në vit. Askush nuk ndërfitet mes saj dhe diellit që mbush shtëpitë e lyera me gëlqere të bardhë dhe verbon njerëzit. Ata kanë mizori të ndryshme prej tonave: të ftohtin, lagështinë dhe, mesa duket, torturën.

Mbërrijnë në zonën shkëmbore gjatë një pranvere më të ftohtë. Bredhat, pishat e bardha dhe mështeknat janë rrëzuar të gjitha njëra pas tjetrës dhe më pas kanë marrë rrugën teposhtë shpateve, për tu ngarkuar në kamionë dhe më pas të nisen drejt kampit. Pastaj, procesi i sharrimit dhe banja e ngrohtë dhe e ftohtë me bitum, e aftë të depërtojë në drurin plot jetë, deri edhe në kthinat më të vogla të tij, njëlloj siç kish mundur të depëronte vetëm lëngu i bimës. Pylli i shndërruar në gjeometrinë e pìrgut të traversave, si rrjedhojë e rendimentit dhe shkatërrimit të shkaktuar nga dora njerëzore.

Hanë të ulur mbi gurë. Në këmbët e tyre, dheu i kthyer përmbys. Ka kohë që zogjtë kanë ikur dhe tani aty mbeten vetëm tingujt e zhurmës së njerëzve apo të erës. Janë zhdukur edhe lepujt e dëborës, dhelprat e deri minjtë. Të vetmet kafshë që mbeten, një tufë shpendësh grabitqarë që vorbullojnë në qiell, duke ngushtuar gjithnjë e më shumë rrethin e tyre të anktshëm mbi botën që ndodhet nën to. Vëzhgojnë ato forma jete që kanë mbetur, deri sa sytë e tyre të verdhë ndalen mbi të përzgjedhurin e tyre: një mushkë, një kalë, një njeri.

Ka kohë që u kanë hequr sëpatat dhe veglat e tjera prerëse. Dy dimra më pas, do e gjenin drejt shpatit të strukur në një përrua. Krejt fytyrën e kishte të mbuluar nga të prerat. Ata që e gjetën, do të mbërrinin tek ai pikërisht kur me këmbën zbathur mbi një trung, Leva po ngrinte tehun e sëpatës. E kapën nga pas dhe e rrëzuan përdhe.

Nuk u përpoq të shpëtonte dhe as të kundërshtonte. E shpunë sërish deri aty ku punonte skuadra e tij, në mënyrë që shefi të vendoste se çdo të bëhej me të. Shokët e panë teksa mbërrinte me fytyrën e përgjakur, me një këmbë zbathur, duke fishkëllyer nëpër dhëmbë kupletin e tij të çmendur. Gjatë pushimit të ngrënies qëndroi shtrirë, me duart e lidhura pas shpine pak metra larg shokëve të tij. Ata që e kishin gjetur, tani po shfrytëzonin kohën e pushimit për të treguar hollësitë se në ç' gjendje e kishin kapur. Nisur nga ky çast ai pushoi së qeni *memeci*, për tu njohur këtej e tutje prej të gjithëve si *i marri*.

Në të ngrysur, pas kthimit nga lugina, atë e vunë në dispozicion të kapitenit që komandonte kampin e përparuar, i cili do e vrojtonte për një copë herë: fytyrën e mbuluar nga gjaku i mpiksur, këmbën e zbathur, flokët e pistë e të shpupuritur. I burgosuri hidhte vështrime në të gjitha anët, herë duke picërruar sytë, herë duke i hapur ato tej mase. Nuk ishte hera e parë që oficeri gjendej përpara një të çmenduri dhe ai e dinte fare mirë se ç' duhej bërë me të.

Ndërsa hanë, nuk flasin e madje as shikojnë. Pylli që ata kanë shfarosur, gjithsesi nuk është zhdukur pa pasoja. Ka lënë pas vetes një heshtje që depërton thellë brenda njerëzve, duke i tjetërsuar ata. E po kështu edhe një valle shpendësh grabitqarë, që vijnë rrotull tyre, ngadalë, pasi e dinë se vetëm ai që pret, fiton.

Isha e vendosur të qëndroja në lazaret përjetësisht, për të mos e parë Josifin më kurrë, nëse kjo do të qe e mundur. Isha arratisur nga shtëpia me vendosmërinë e një vajze të vogël, dhe tani e vdekur nga uria, do të kthehesha përsëri atje, njëlloj sikurse edhe një vajzë e vogël kthehet sërish atje. Ndjej turp, e po kështu edhe frikë. Sigurisht, nuk do të më rrahë, por me përjashtim të kësaj, ajo që më pret tani janë andrallat pa fund.

Kur arrij të shoh shtëpinë, mendja më shkon te njeriu i kopshtit. Një mendim i tillë, pavarësisht nga dhimbja që ai më shkakton, më largon nga Josifi. E kishin tërhequr zvarrë mbi rrugë. Ja tek është, pranë gomarit, i shoqëruar nga eskorta e tij e trishtë. Oficeri dhe të tjerët po vijnë drejt vendit ku unë qëndroj, duke formuar vijën e krehjes së vendit. Duket sikur po kërkojnë sabotatorë ose kriminelë në vend të bujqve. Ç' duan? T'i tmerrojnë, t'i kufizojnë, t'i informojnë në rastin më të mirë, rreth kushteve të reja të jetesës, t'i ungjëllizojnë?

Dielli hedh hije të zeza nën lajthishte. Herë pas here dëgjohen të shtëna armësh, të ndjekura nga rrahjet e krahëve të shpendëve që fluturojnë të trembura. Disa prej tyre duken sikur vijnë nga qyteza, por të tjera, më të afërta, dëgjohen të vijnë nga ijet e Sierra Viehas. Leva, ende me kapuç në kokë, e di se nga vijnë të shtënat. Mendon për ullishtave, që një kushëri i tij kishte poshtë majës së malit që e quanin el Mirrio, më e larta prej të gjitha atyre që ndodheshin pranë fshatit, e cila sundonte edhe mbi tarracën e kullës së burgut të nëndheshëm të kështjellës.

Ecin pa ngut, duke u ndalur shpesh për të dredhur ndonjë duhan ose për të pirë ujë nga pagurët. Çdo lloj sebepi është i mirë për të humbur qoftë edhe pak kohë në atë parantezë të pashpresë lirie që u ka rënë për fat. Anët e udhës gëlojnë nga mënishtet dhe lulet e lavandës, por duket se asgjë prej tyre nuk tërheq vëmendjen e ushtarëve. E po kështu as aroma e trumzës që mbush rrethinat dhe që Levës i vinte e përzier me aromën e kërpit të thesit që i kishin hedhur mbi kokë.

Hyjnë në qytezë përmes Pilar de la Kruzit, një qafë pas së cilës, në shpinë të një shtëpie, ndodhet një pellg ku ndalen për të pirë ujë kafshët përpara se t'i mbyllin vathave ose t'i shpien drejt fushës. Drejt veriut, shpati i malit nis të bjerë në drejtim të Albueras, ndërsa drejt jugut faqja e pjerrët e tij është e zënë nga qyteza me shtëpitë e saj bardha. Nga ky vend nisin të gjitha rrugët që shpien drejt Burgijos dhe Parras, dhe atje, rruga e Dukës, që vjen që

nga kisha, kthehet për të vazhduar drejt kështjellës.

Nësheshinevogëltëkrijuarngakthesajanëgrumbulluar kamionë me karroceri të mbuluara me mushama, mjete të lehta, motoçikleta dhe rreth dymbëdhjetë topa të kalibrit të rëndë, që presin të vendosen në kështjellë ose në mbrojtjet natyrore të anëve të saj. Levën e ulin përdhe, me kurrizin e mbështetur pranë burimit të ujit, ndërkohë që ushtarët ndezin nga një duhan. Larg, shndrisin ujërat e moçalit të Albueras, rrethuar nga një sipërfaqe e gjerë e murrme dhe e shterpët.

Nga rruga e Parras shihet të afrohen tre ushtarë me një të burgosur tjetër. Ata që ruajnë Levën u bëjnë shenjë të afrohen, ndonëse ata janë gjithsesi të detyruar të kalojnë aty, pasi vend tjetër nuk ka. Ata që kthehen duke shoqëruar vendasit kanë urdhër t'i shpien ata deri në kishë dhe Pilar de la Kruzi përbën të vetmen hyrje nga ana e sipërme e qytetit.

Ushtarët përshëndesin njëri-tjetrin dhe pastaj shkëmbejnë cigare. Robin e tyre e ulin pranë Levës. Një burrë i moshuar, me duart e lidhura pas shpine, me kokën e mbuluar me një rrobë të pistë. Veç saj, ai mban mbi kokë ka edhe një beretë të zezë, të rrasur deri në veshë. Leva qëndron ulur pranë tij, duke njohur menjëherë erën e athët të djersës së bujqve të fushës. Plaku kollitet. Ushtarët bëjnë muhabet, ndërkohë që shtëllungat e tymit të cigareve mbështillen rreth tyre, për tu zhdukur pastaj drejt ajrit.

Plaku kollitet sërish dhe pastaj zgjat kokën drejt Levës, duke i pëshpëritur:

-Kush je?

Leva qëndron pa folur. Megjithatë është i emocionuar dhe nuk është në gjendje të përgjigjet. Ushtarët vijojnë të

bëjnë muhabet mbi kokat e tyre.

-Je i fshatit? Të kapën ushtarët?

-Jam Leva.

-Leva. Unë jam Hoze, *Bullafiqi*.

-Hoze.

-Të kanë rrahur?

-Po.

Heshtin sërish. Secili në errësirën e tij, por tani të sigurt që ajo që u ka ndodhur të dy atyre, mund t'u ngjiste të gjithëve në lartësitë e tokave pjellore. Ato maja prej të cilave rrjedhin shpatet. Luginat e gjera dhe, larg, fusha e gjerë e Barros. Leva pyet veten për këtë burrë, më i moshuar se ai, të cilin e njeh prej të gjithë jetës, me fëmijët e të cilit ai është rritur. Së bashku, duke zbritur majat e thepitura, duke ardhur rrotull ugarëve. Së bashku, duke gjuajtur bretkosa e duke ndihmuar në therjen e derrit. Fëmijët e këtij fshati janë tjetër fshat. Askujt s'i detyrohen për t'i thënë se ku i shpenzojnë ditët e tyre në lodra të kota, pa bërë tjetër veç lojës. E qeshura në rrugë, akulloret e Haramijos në verë, galetat në dimër. Portat e shtëpive, gjysmë të hapura, asnjëherë të mbyllura me çelës. Perde që varen e që nuk përkunden kurrë, sepse atje, në gusht, nuk fryn erë, me përjashtim të netëve të mbushura me erën e luleve.

-Kush janë këta, Hoze?

-Nuk e di.

-Pse na e bëjnë këtë?

Leva ndjen qytën e parë mbi fytyrë dhe Hozeja mbi gojë. Të dy ulërijnë dhe përpëlitën, duke u rrekur të ngrihen në këmbë për t'ja mbathur, por ushtarët vazhdojnë t'i godasin deri sa ata nuk arrijnë të lëvizin më.

Togeri Bum është i vetmi që bën diçka për ta shpëtuar nga vdekja e sigurt që e pret. Është ai që i thotë kapitenit se Leva është një punëtor besnik. Se ai nuk kish hyrë kurrë në zënka me të tjerët, dhe as ishte përpjekur t'ia mbathte. "I ka shërbyer mirë Madhërisë së Tij", përfundon.

I thotë të gjitha këto me një ton që hiqet të jetë përfundimtar, duke theksuar fort fjalën *shërbyer*. E di se fjala ndërthen më së miri një vullnet të fortë. Kapiteni, i cili ndërkohë kërkon diçka midis pirtgut të letrave mbi tryezën e tij, bën një pauzë, i hedh një vështrim të shkurtër topografit dhe pastaj vazhdon punën e tij. Është i vendosur të heqë qafe një punëtor që sipas mendimit të tij, tashmë ka mbërritur në fund të rendimentit të tij dhe që për më tepër vuan nga çmenduria por, mbi të gjitha, ai nuk është i gatshëm që një oficer i një rangu të ulët, i ngjitur deri aty me të shpejtë që nga shtëpia e qeverisë, t'ia japë atij mend se ç' duhet të bëjë me punëtorët e tij.

-Shihe si e ka fytyrën.

Tregon me gisht përtej xhameve të dritares, drejt vendit ku Leva pret me duart e lidhura përdhe. Një ushtar qëndron në këmbë pranë tij, me pushkën drejtuar nga bari.

-E di ti se në çastin që e kanë gjetur ishte duke prerë një këmbë me sëpatë?

Togeri Bum mohon me kokë.

-A mund të më sigurosh ti që ai nesër nuk do të vrasë apo gjymtojë dikë tjetër, madje edhe ndonjë prej njerëzve

të mi?

Topografi mohon sërish me kokë. Imazhi i këtij njeriu të përhumbur brenda vetes në anën tjetër të xhamave, nuk e lehtëson mbrojtjen e tij.

-Nuk ju kuptoj, Bum. Nuk ju kuptoj se përse keni ardhur deri këtu me kaq nxitim, as se përse kërkon ta mbrosh këtë të marrë.

Topografi qëndron i heshtur, sepse nuk di se ç'përgjigje t'i japë pyetjeve të kapitenit. Lajmi i arrestimit të Levës i kish mbërritur po atë mëngjes. Kish dëgjuar një prej ushtarëve që po tregonte ngjarjen në kantinën e ngrënies, ku oficerët janë të veçuar nga trupat përmes një ndarjeje të drunjte në formën e fizarmonikës.

Kish lënë mëngjesin e tij në mes dhe kish dalë për të takuar komandantin dhe me një sebep kish kërkuar të ngjitej deri në kamp. Rrugën e kish bërë kaluar, duke menduar për fatin e atij njeriu të heshtur, që kohë më parë kish shërbyer nën urdhrat e tij. Në pamje të parë, asgjë nuk e bënte atë të ndryshëm prej të tjerëve, prej atyre që shihte të vdisnin çdo ditë, në shfrytëzimin e pafund të të cilëve merrte pjesë edhe ai.

-Ka shumë vite këtu. Që nga koha e ardhjes së tij këtu, vetëm ai ka mbetur.

-E pastaj?

-Se ju e dini mjaft mirë që ky kamp edhe për pak kohë do të jetë. Druri ka mbaruar dhe shpejt ne do të ikim.

-Arsye më shumë që të mos e kemi barrë.

-Në një farë mënyre e ka fituar.

Kapiteni sheh i nxehur topografin ndërsa ky i fundit hesht.

-Ky njeri nuk ka fituar asgjë, por me përjashtim të

rastit kur shefi i kampit do të bëhej përgjegjës me shkrim për të, ti e di fare mirë se cili do të jetë fati i tij. Në agim, njerëzit e mi do e ekzekutojnë. Nëse ai ju intereson kaq shumë, mund të marrësh trupin e tij në mëngjes dhe të bësh ç'të duash me të.

Bumi do të rikthehej po atë natë me një urdhër të firmosur nga komandanti i kampit, ku kapiteni urdhërohej që Leva t'i dorëzohej atij. Për të bërë të mundur një gjë të tillë, atij i ishte dashur të shfrytëzonte marrëdhënien e tij personale me të, marrëdhënie e shkëlqyer që nga çasti i përfundimit të shpejtë e me sukses të rrugës. "Kam nevojë për një njeri që të më ndihmojë, tani që nis çmontimi i kampit", i kish thënë.

Dy ditë më vonë e shpien në kamp për ta caktuar diku tjetër. E shoqërojnë drejt ndërtesës së administratës ku e pret topografi. Ai që e shoqëron, troket në derë dhe e hap atë vetëm pasi dëgjon "hyr". Togeri po hedh disa shënime mbi një copë letër. Në një tryezë ngjitur, më të vogël, një ushtar po shkruan në makinë shkrimi. Kur dera hapet, të dy ngrënë shikimin dhe shohin Levën. "Afrohu - i thotë topografi-. Që nga ky çast ti do të punosh për mua. Do të bësh gjithçka që unë do të kërkoj, shpejt dhe mirë. E di mirë se këtë mund ta bësh. Të kanë ricaktuar tek unë me kërkesën time. Po marr mbi vete shumë përgjegjësi duke të mbajtur këtu. Mos më zhgënje ose në rast se nuk e bën një gjë të tillë, ti e di se ç'të pret." Leva qëndron në këmbë me duart e lidhura përpara vetes dhe me vështrimin e përhumur, diku mes çatisë dhe murit që ndodhet pas topografit. Nuk jep kurrfarë shenje nëse ka kuptuar ose jo diçka nga ato që i janë thënë, dhe as nëse ka dëgjuar. Sekretari sodit skenën me një qëndrim të

tendosur. Edhe pse është hera e parë që sheh Levën, nga pamja e tij, ai arrin në përfundimin se ky njeri vjen nga kampi i druvarëve.

-E kupton atë që po të them?

Sekretari qëndron në pritje, me gishtat e varur mbi tastierë.

-E kupton?

Toni i topografit është tashmë i paduruar përpara palëvizshmërisë së të burgosurit. Nuk e ka dëgjuar kurrë të thotë qoftë edhe një fjalë të vetme dhe nuk shpreson se do e bëjë as tani. Thjesht ka nevojë për ndonjë gjest pohues, që t'i japë mundësinë të vazhdojë me punën e tij.

-Dreqi ta hajë! Ke gjysmën e jetës së mutit këtu. Duhej të kishe mësuar diçka prej gjuhës sonë.

Leva vijon të qëndrojë i heshtur. Vetëm bebet e syve të tij lëvizin të shqetësuara. Topografi nis të pendohet për ndërhyrjen e tij.

Po qëndron në këmbë, i mbështetur mbi tryezë mbi gishtat e tij. Supet dhe këmbët nën tension, sikur nga njëri çast në tjetrin do të kërcente mbi tryezë dhe do të hidhej mbi Levën.

-Po, zotëri.

Oficeri merr frymë i lehtësuar dhe lëshon supet. I lehtësuar por edhe i habitur teksa dëgjon, për herë të parë, zërin e atij që dikur kish qenë ndihmësi i tij dhe për të cilin kish shkuar deri aty sa të vinte në lojë vetë karrierën e tij. Sekretari ndjek skenën i heshtur, duke dëshiruar që të ngjiste diçka më tepër. Diçka që mund t'ua tregonte pastaj atyre pak shokëve që kishin mbetur, në mensë.

Duhet të shkoj në kishë përpara se të dërguarit e guvernatorit të vijnë në shtëpinë time. Për këtë jam e vendosur. Kam nevojë të qëndroj aty, edhe pse mund të mos shoh asgjë. Ndonëse e di se aty nuk do të gjej ndonjë gjë të madhe, por vetëm atë vend të shenjtë, të dhunuar. Duhet të shkoj të marr aromën e atij vendi dhe të sodis muret e saj, pasi nuk ka kurrfarë dyshimi se ato do të jenë ende përcjellës të përqendrimit të dhimbjes dhe klithmave të nënave që ishin mbledhur aty. Aty duhet të kenë mbetur ende hijet e njerëzve të poshtëruar, të dergjur përdhe me trupat e tyre të ngjeshur mbi dheun e sheshtë dhe të freskët. Leva përpiqet të ngrejë gishtërinjtë drejt fytyrës, të vlerësojë plagën, ta ledhatojë atë, por duart i ka ende të lidhura pas shpine dhe kokën e mbuluar me thes. Ndjen praninë e një mase njerëzish rreth vetes. Pëshpërimat e tyre, sërish djersën e athët, vakësinë e shumë trupave të mbledhur bashkë. Nga kumbimi i hapësirës hamendëson se ndodhen në një kishë, gjë për të cilën nuk vonon të bindet, kur prek me gishtërinj plloçat pas shpinës së tij. Hapësirat mes tyre, të mbushura me një bojak të hollë. Plloça, motivet geometrike të të cilave mbartin mbi vete një jetë të tërë meshash.

Vonon së qeni plotësisht i vetëdijshëm rreth situatës në të cilën gjendet. I kujtohen ushtarët që po ngjiteshin drejt kopshtit, si dhe çasti kur ata do t'i mbyllnin sytë. Veç fytyrës, ndjen trupin e sfilitur nga mungesa e të ushqyerit gjatë robërisë, si dhe nga përpjekjet e para që kish bërë

për t'u çliruar.

Rreth vetes dëgjon pëshpëritje, dënosa dhe ulërime, të pasuara nga zërat e ushtarëve. Tingujt e dhimbshëm të qytave që godasin aty-këtu për të mbytur ngashërimet njerëzore. "Mësoni siç kam mësuar edhe unë dhe heshtni - thotë Leva me vete - . Në zërin tonë ka diçka që acaron ushtarët."

Në mes të kësaj zallamahie, ai përpiket të gjejë zërin e së shoqes ose të qarën e së bijës, por kisha, me ndarjet dhe muret e saj të lartë, shndërron gjithçka në një pështjellim të padeshifrueshëm. I shtrirë përdhe, bashkë me të tjerët, i mbuluar me kapuç, ngre kokën, duke orientuar shqisat e tij aq sa mundet, por e ka të pamundur të dallojë qoftë edhe një fije prej krejt atij lëmshi ferri. Kur nuk mundet më, lëshon kokën përsëri përdhe, pa arritur të kuptojë nëse duhet të ndjejë lehtësim apo frikë që nuk ka mundur të dallojë zërat e Terezës dhe të Lolës. I përfytyron sërish të shpëtuar, midis vozave të zbrazëta apo në ndonjë stan.

Nuk dëshiron të mendojë për paralizimin e së shoqes së tij përballë britmave të ushtarëve dhe as për vendin që ajo mund të zinte në këtë kor vajtues femëror. Kuptohet gjithashtu se nuk donte të përfytyronte atë që në të vërtetë kish ndodhur: se, shumë herët në mëngjes, ushtarët kishin ngjitur rrugën duke shqelmuar dyert e shtëpive. Terezën e kishin gjetur në krevat, të sapongritur nga gjumi, duke larë fytyrën me ujin e legenit. Ishte ende e veshur me këmishën e natës, kur ushtari i parë kishte hapur perden që shërbente si derë e kthinës së gjumit.

Leva ndjen shpime në bark dhe i duket sikur kokën ia përshkojnë valë të plumbta të pafund. Dëshiron të ulërijë

emrat e tyre, por nuk guxon nga frika se mos e godasin. Kjo është dorëheqja e tij e parë. Askush nuk qëndron më lart sesa vetë jeta e vet. I duket sikur do të shihte gjakun e tij të derdhur mbi plloçat prej argjile të ngjeshur, që mund të krijonte motive të reja e tekanjoze.

Britmat e Josifit më nxjerrin prej mendimeve të mia. Kërkon të hajë dhe këtë ma kërkon me fjalë të ndyra. Do të më bëjë të paguaj për veprimet e mia të guximshme për krejt atë pjesë jete që më mbetet. Në këtë shtëpi nuk do të ketë më kurrë paqe dhe as atë qetësi të largët në të cilën jetonim. I shpie ushqimin në krevat, prej ku nuk e kam ngritur që nga mëngjesi. Era e urinës është e fortë. I le në një anë tabakanë me pjatën e supës gjysmë të ngrohur dhe pak bukë. E vështroj. Ndiej se, nëse po e ushqej, këtë e bëj thjesht për dhembshuri, pasi as ai nuk e meriton vdekjen që ka mbjellë. Dua të mendoj se nuk është fajtor, pasi po të qe i tillë, cila do të kisha qenë unë qysh prej kaq shumë vitesh në krah të tij? Po ta kisha ditur më parë, kur ishim ende në kohë, do t'i kisha uruar atë që më kishte ndodhur mua: prishjen e plotë të makinerisë, kolapsin. Në një rast të tillë, nuk e di se ç'mund të kishte ndodhur me të, i detyruar gjithnjë për të luftuar, i paaftë për të dyshuar. Nga ta dija unë se ajo që po më shpëtonte tani mua, do të ishte dobësia ime? Dhe tani që e di, si ia kisha dalë ta kuptoja?

Ndjen se diçka i ngjesh ijet. Një tjetër trup. Ndoshta ai i gruas së tij. Mërmërit emrin e saj, por nuk merr kurrfarë përgjigjeje. Prek kuturu shpatullën e tjetrit me gishtërinj dhe i duket sikur prek gjunjë të mbuluar me pantallona.

“Kush je?”, thotë me zë të ulët. Heshtje. “Kush je?”, përsërit duke ngritur lehtazi volumin e zërit të tij. Gjunjët

tërhiqen nga shpatullat e tij drejt hijes ku secili prej tyre ka nisur të jetojë.

Koka nis t'i djersijë dhe kontakti me kërpën e thesit i shkakton cimbisje të padurueshme, por ai nuk mundet të përdorë duart e tij, ndaj fërkon kokën pas dheut, në mënyrë që e kruara t'i kalojë. Megjithatë, rrëshqitja mbi thurjet e ashpra të thesit i shkakton pickime të reja, por edhe pse e kupton se një gjë e tillë e dëmton, vazhdon të kruhet deri sa gjaku i shpërthen. Gojën e ka të tharë, sepse që nga mëngjesi që kishte mbërritur në kopshtin e shtëpisë, ku kish mbushur një broke nga uji i burimit, nuk kish pirë më asgjë.

Bën sërish një përpjekje për të kuptuar se ç'po ndodh, por nuk arrin në kurrfarë përfundimi të arsyeshëm. Disa ushtarë, gjuhën e të cilëve nuk e kupton, janë shfaqur befaz, e kanë goditur dhe e kanë lidhur pa ndonjë arsye.

Në orët që pasojnë, e ka të pamundur të përllogarisë kohën e kaluar, qan për të shoqen dhe të bijën e tij. Qan për të zbutur ndrydhjet e diafragmës së tij, për të mos ngjallur kureshtjen e ushtarëve, që, në këtë çast, kanë mundur të vendosin qetësinë, një qetësi të brishtë gjatë së cilës nuk ka as klithma as të qara. Qan për to, duke menduar për fatin që mund të kenë pësuar dhe gjithashtu edhe për faktin që nuk ka mundur të jetë krah tyre, kur ushtarët kanë hyrë në fshat. Qan që nuk ka mundur të dijë se ç'u ka ndodhur, që nuk mund të lirojë kyçet, të heqë kapuçin dhe të vrasë qoftë edhe një të vetëm prej tyre, përpara se ta kalbin në dru.

Atëherë, pa kuptuar, nis të klithë brenda kapuçit dhe të përpiqet të çlirojë duart e tij. Në mes të qetësisë

dhe të topitjes që tashmë ka pllakosur turmën, arrin fillimisht, të ngrihet mbi gjunjë dhe pastaj në këmbë. Ka kohë të thërrasë me zë të lartë emrin e gruas së tij, sa t'i hajë gurmazi. Me krahët e lidhur pas kurrizit, bashkë me ata njerëz të tjerë të shtrirë përdhe, si skllav i detyruar të rremojë në një anije pa kurrfarë shprese. Disa ushtarë ndalin atë që po bënin dhe lëshohen drejt tij nga pika të ndryshme. Kërcejnë mbi kokat e njerëzve që mbushin dyshtemenë e tempullit, duke e penguar të dëgjojë, vetëm fare pak metra prej tij, klithmën e së shoqes.

Në një prej skajeve të kopshtit ka vizatuar një siluetë mbi tokë. Duket si një valltare pa kokë dhe pa krah, si një hinkë.

Nga mesi i pasdites, në kishë mbërrijnë tre oficerë, dhe ushtarët që ruajnë portën kryesore hapin rrugë duke përplasur takat e tyre në shenjë drejtqëndrimi. Të porsaardhurit mbajnë këmbët përpara sallës së madhe të Kishës, dingas me njerëz. Të vetmit që nuk arrijnë t'i shohin ata janë njerëzit me kapuç në kokë dhe disa fëmijë.

Janë një kapiten, një toger dhe një kapter. Për disa sekonda qëndrojnë nën harkun e portikut. Atje kapiteni heq kapelën, i imituar në këtë veprim edhe nga të tjerët. Rrymat e ajrit vërshojnë nëpër këtë portë si në asnjë vend tjetër të qytezës dhe njerëzve u shpupuriten flokët. Vështrojnë rreth rrotull brenda kishës, ku pavarësisht faktit që drita tashmë është e dobët, ata arrijnë të dallojnë format njerëzore të grumbulluara mbi stola dhe korridore. Nga porta e madhe deri te altari, vështirë se mund të gjesh një vend të lirë.

Dërgojnë dikë për të thirrur tetarin, i cili në këtë orë fle në sakristi, mbi një dyshek rrobash të hedhura njëra mbi tjetrën.

E shohin teksa del nga vendi ku po flinte, duke u përpjekur të fusë këmishën brenda pantallonave, me xhakatën e varur mbi një sup.

U ofrohet oficerëve në portik dhe i njofton për numrin e personave që mbahen të arrestuar aty, si edhe për numrin e burrave, grave, fëmijëve dhe pleqve. “Ata atje -thotë duke treguar me gisht drejt vendit ku ndodhen njerëzit me kapuç - janë fizikisht të aftët.”

“Na prij”, e urdhëron kapiteni dhe tetari largohet paksa duke përplasur takat dhe me një përkulje të lehtë, u tregon rrugën, duke shtrirë dorën në drejtim të skajit fundor të tempullit. Përpiqen të përparojnë përgjatë murit lindor, por nuk mund të shkojnë shumë larg, nisur nga numri i madh i njerëzve që mbushin sheshin deri në fund të sallës. Atëherë tetari jep një urdhër dhe disa ushtarë nxitojnë të hapin një rrugëkalim për kortezhin. Grupi mban këmbët në mes të sallës së kishës, pasi kapitenit i tërheq vëmendjen katedra prej plumbi të derdhur, e lyer njëmijë herë me bojë të zezë. E vëzhgon, si të ishte krejt i vetëm, kalon dorën mbi shtresën e lëmuar të mermerit mbi të cilën është vendosur dhe pastaj fut kokën në shkallaren e spërdredhur, madje duke bërë edhe disa hapa mbi të për të vlerësuar më nga afër materialet dhe format e tyre. Pastaj, kur kureshtja e tij nginjet, vazhdon

të ecë në drejtim të altarit të madh, në këmbë të të cilit njerëzit shpërndahen në drejtim të presbiterit. Midis trupave të njerëzve shfaqet altari prej graniti, i veshur me mantelin e bardhë, që duket si i valëzuar në kuadrate katrore, si rrjedhojë e rrudhave të krijuara nga palosja. Mes klithmave dhe goditjeve me qytat e pushkëve, ushtarët bëjnë të mundur që grupi i oficerëve të mbërrijë në destinacionin e tij. Kapiteni gjen akoma kohë të vijoje të sodisë edhe pak altarin e madh të ngarkuar me motive të praruara. Nga tryeza që ndodhet përpara altarit, merr në dorë disa objekte liturgjike dhe për disa sekonda i vlerëson me sy. Tetari nis të humbasë durimin, me dëshirën që t'i japë sa më shpejt fund kësaj vizite, për të pasur pastaj mundësinë për tu rikthyer sërish në qoshen e tij në sakristi. Është i paaftë të kuptojë se përse ai njeri, të cilit është i detyruar t'i nënshtrohet, mund të ndalet kështu në një gjendje të tillë. Mbi ta, në kubënë e lartë të kishës, fluturojnë zogj që me rrathët e tyre shkaktojnë dridhje mes harqeve, larg dhimbjes njerëzore.

Në heshtjen thuajse të plotë të kishës, kapiteni nis të flasë në gjuhën e tij dhe pasi ka shqiptuar disa fjalë ndalet dhe atëherë kapiteri nis të përkthejë atë që ai ka thënë.

“Jemi një forcë paqtuese dhe ju nuk keni pse të keni frikë - thotë. E më tej: Ju kanë mbledhur në këtë kishë vetëm për t'ju numëruar. Sapo rendi të vendoset, ju mund të ktheheni sërish në shtëpitë tuaja.”

Turmën e përshkon një mërmërimë e përgjithshme, por kësaj radhe, ushtarët, qëndrojnë të qetë dhe të rreptë. Askush nuk ia hedh sytë vendit ku janë njerëzit e mbuluar me kapuç, të hedhur aty si mallra. Prania e tyre bie ndesh me fjalët e kapterit, por në kishë nuk ka

askënd që mund të denoncojë një gjë të tillë. Kapiteni dhe shpura e tij asistojnë në këto pëshpëritje dhe lejojnë që ato të vazhdojnë për një copë herë. Pastaj, pasi vlerëson se koha ka qenë e mjaftueshme, kapiteni ngre krahët dhe kërkon qetësi me gjeste, por zhurma nuk mpaket.

Sjellin të vetmin njeri të qytezës me duar të lira dhe kokën zbuluar: Sekretarin e këshillit të qarkut. Kur njerëzit e shohin atë të hyjë përmes portës së madhe, gratë e thërrasin në emër dhe e pyesin për bashkëshortët e tyre dhe për gjithçka tjetër që po ngjet. E tërheqin nga xhaketa dhe ai përpiqet t'i qetësojë, deri sa ushtarët ndërhyjnë për t'i larguar me goditje.

Kapiteni e pret në presbiteri dhe, përmes kapterit, i jep atij urdhra të prera. Sekretari ngre krahët lart dhe bën gjeste në mënyrë që njerëzit të heshtin dhe, atëherë po, zhurma bie dhe të gjithë presin. "Mos kini frikë - u thotë-. Këta ushtarë kanë ardhur për të qetësuar Spanjën. I dërgojnë autoritetet e Madridit. Janë këtu për të na ndihmuar."

Shumica e njerëzve të mbledhur aty janë analfabetë dhe, përtej autoritetit të guvernatorit civil, ata nuk e dinë se ç'janë këto autoritete për të cilat po flet sekretari. Kapiteni komunikon urdhra të reja, që sekretari i përcjell me aq sa mundet. "Spanja është sulmuar dhe qeveria tonë u ka kërkuar ndihmë aleatëve tanë. Situata është nën kontroll. Shumë shpejt, pasi ushtarët të kenë përfunduar punën e tyre, do t'ju çojnë në Huerto de las Gindas, ku ata kanë ngritur një kamp me infermieri dhe një mensë. Atje familjet mund të bashkohen dhe të hanë darkë dhe pastaj të shkojnë drejt shtëpive të veta. Tani duhet të rrini të qetë, për t'iu dhënë mundësi ushtarëve të organizohen."

Mërmërimat bien. Madje ka edhe disa syresh që buzëqeshin, pasi ruajnë ende shpresën se kjo dhunë është, si edhe shumë të tjera, vetëm një zell i tepruar nga ana e ushtarakëve. Diçka e domosdoshme për organizimin e një mase të tillë kaq të madhe njerëzish, të panjohur dhe të ndryshëm.

Ndalem në Pilar de la Kruz, siç kisha bërë edhe shumë herë të tjera, për t'i dhënë pelës ujë. Kafsha zhyt gjuhën në ujin e zi, ndërkohë që imazhi i Levës qëndron i mbështetur pjerrazi pranë këmbëve të saj të parme, gati i vdekur nga goditjet e qytave të pushkëve. Tani, gjithçka që më rrethon, shtylla, kthesa, kështjella e afërt, rrugët, të gjitha janë të pushtuara nga hijet e tij, që mbërrijnë që nga fushat në qytezë nën vigjilencën e ushtarëve. I shpion në një tempull, në një zemër që rreh fort nga zhgënjimi, duke përthithur lëngjet e duke rrahur fort edhe një herë tjetër të vetme.

Në rrugën e Dukës, teksa kaloj, njerëzit më ndjekin me sy. Përshtëndes me kokë, ndërsa pas shpinës sime, ndjej sytë e tyre. Tashmë kudo ka banderola dhe flamuj. Gjithçka po bëhet gati për Jubileun. Në atë që dikur kish qenë Këndi i Kryqit, një shesh i vogël në pjesën e poshtme të rrugës, tani valëvitet flamuri ynë kombëtar mbi kolonën e granitit. Përfytyroj këngët e këpucarëve, të ulur nëpër shkallët zbritëse. Të rrethuar nga copëra shuajsh dhe vegla shpuese, të cilat i mprehin në gurin e mullirit që ndodhet pas kolonës.

Zbres nga pela në Sheshin e Spanjës, ku disa të njohur po marrin nga një aperitiv në tavolinat e vogla. Vë re gjithashtu se edhe ata po më ndjekin me sy kur zbres nga pela, duke e lidhur *Bird-in* pas kangjellave të kishës. Mund të kisha hyrë në tempull shumë shpejt, e pastaj të largohesha menjëherë, por parapëlqeva të mbaja këmbët

në të hyrë të portikut, duke soditur Shën Bartolomeun që ndodhet mbi të. Me thikën lart, duke shkelur me këmbë Belialin. Imazhet e tij janë emblema tonë.

Ulem në bankën e fundit, për të pasur mundësinë të sodis krejt hapësirën e brendshme të kishës, altarët e stilit barok, vazot e ujit të bekuar, si guaska të mëdha të përmbysura. Edhe ato pak zhurma që mund të mbërrijnë deri aty, të ardhura nga qyteza, këtu mbeten të pezullta dhe në rast se ndonjë prej tyre hyn përmes portës së hapur, për një çast mbetet e kapur pas pengueseve të erës. Nën këmbët e mia ndodhet mbështetësja e pjerrët e bankës që ndodhet përpara meje. Duhej të gjunjëzohem mbi të, të mbaj kokën mes duarve të mia dhe të kërkoj falje. Jo ndaj këtij Zoti indiferent që më vështron, por atyre. Por ata nuk janë. Është vetëm ai, Leva, elefanti plak. Dhe kapem fort pas tij, në heshtje, me zemër të copëtuar, vetëm me të.

Pak pas largimit të kapitenit dhe shoqëruesve të tij nga salla e kishës, mbërrin kamioni i parë. Një mjet me një karroceri të mbuluar me shufra të drunjtja, rrotat e të cilit, prej kauçuku të fortë, janë të montuara mbi disqe të derdhur. Mbi shkallët e portës anësore që bie mbi rrugë, kanë vendosur thasë me rërë dhe dhoga, për të mundësuar ngjitjen e kamionit deri te hyrja. Pastaj, me një manovrim e shtyjnë kamionin drejt pjerrësisë së fortë. Dhogat kërcëlljnë dhe ngjishen njëra mbi tjetrën, pas thasëve. Kamionit i duhet të përballojë pjesën e parë dhe njerëzit janë të detyruar të vendosin edhe dërrasa dhe thasë të tjerë, për të zbutur sa më shumë ngjitjen. Më në fund, kur karrocERIA e pasme e kamionit hyn në portë, ushtarët që nga brenda hapin fletët e mushamasë, dhe për herë të parë, qysh prej shumë orësh, të burgosurit

arrijnë të shijojnë ajrin e rrugës. KarrocERIA e ngushtë e kamionit krijon një pështjellim. Mbi të arrijnë të shohin qiellin e errët, të mbushur nga xixëllimat e yjeve.

Pasi kanë bllokuar kësisoj plotësisht daljen, ushtarët hapin çengelët e karrocERISË dhe lëshojnë portën, e cila tani arrin të bllokojë edhe të vetmen mundësi arratisjeje: atë midis rrotave. Tetari nis të japë urdhra dhe ushtarët fillojnë të ndajnë të burgosurit në grupe, fillimisht atë që ndodhet më pranë portës, duke e urdhëruar të hipë në kamion. Ndërkaq numërojnë kokat e njerëzve, duke u ndalur aty ku kanë përcaktuar numrin e njerëzve që duhet të zhvendosen me çdo rrugë të kamionit. Gratë ngrenë lart fëmijët, të cilët, tashmë të çliruar, nisin të vrapojnë sapo gjejnë hapësirë, duke goditur me shkelm dërrasat sikundër ndodh edhe në skenën e një teatri. Pastaj, nën vështrimin e ushtarëve, ndihmojnë të hipin edhe pleqtë.

Kur kamioni është plot, dy ushtarë ngjiten mbi karrocERIN, mbyllin fort çengelët dhe godasin me dorë mbi kabinën e shoferit. Dëgjohet uturima e motorit dhe një shtëllungë e zezë tymi depërton drejt pjesës së brendshme të kishës. Kamionit i duhet një farë kohe përpara se të vihet në lëvizje, duke futur kësisoj, sa herë që merrte gaz, akoma më shumë tym brenda kishës. Për një copë herë të mirë janë të detyruar që portat e kishës t'i lënë të hapura, në pritje që ajri të bëhej sërish i pranueshëm për frymëmarrjen.

Prifti shfaqet në derën e sakristisë dhe ecën ngadalë drejt presbiterit. U ndryshon vendin sendeve, i shmanget një rrobe të vjetër dhe pastaj drejtohet për nga katedra, ku shfleton një libër. Më sheh vetëm kur ngre vështrimin për të parë diçka mbi organon që ndodhet pas meje. E shoh të afrohet dhe vë re se nuk është plakur shumë që nga hera e fundit që e kam parë. Është e qartë se vuajtjet e njerëzve të Zotit nuk e rrudhin edhe aq mishin. Fillimisht më ngatërron me një tjetër zonjë. Zonja Sommer, më thërret. I them se kush jam dhe më tepër për kureshtje, sesa për përveuajtje të përbashkët, ulet pranë meje. Më pyet për “kolonelin” dhe ankohet se ka kohë që unë nuk jam dukur në kishë. Duhet të jetë i vetmi person në krejt koloninë, që nuk është në dijeni të thashethemeve, që nuk pëshpërit, që nuk ka asnjë opinion keqdashës rreth meje. Për më tepër, ky njeri i gjorë interesohet edhe për shëndetin e Tomasit. Pastaj, duke dalë nga topitja e tij, më fton të lutem për kujtimin e tij dhe unë, që e kam kaluar krejt jetën time duke kujtuar atë, duke e parë në çdo kthinë, tulatem pranë tij, duke lejuar që britmat e atyre që ndodheshin deri tani aty, të jehojnë në veshët e mi.

As ai nuk di gjë. Vetëm thashetheme dhe fjalë. Më thotë, si Pilati, se tashmë Spanja ishte paqtuar që nga koha e mbërritjes së tij. Unë tregohem e përveuajtur, e pavlefshme, si njeri që ka nevojë për këshillën e tij dhe pak nga pak fjalët marrin formë. Tempulli errësohet,

ndërkohë që nga një kthinë jo fort e largët mbërrijnë ngashërimet e një grupi të burgosurish që kërkojnë ujë. Kamioni i fundit drejt Huerto de la Gindas kish kohë që ishte nisur. Që nga ai moment, kisha ishte mbushur me ushtarë, në kërkim të një vendi ku të kalonin natën. Ata që sapo kishin mbërritur, sikurse edhe tetari, nisin të nxjerrin sendet liturgjike nga sakristia, për t'i përdorur në formën e mbulesave të hapura përdhe. Gjatë orëve të para, kur pritej ardhja e kapitenit dhe të ndaluarit mbushnin çdo hapësirë, ushtarët i kishin ruajtur format. Pastaj, gradualisht, me zbrazjen e tempullit, kish nisur plaçkitja. Kush mundej rrëmbente ose një pasqyrë ose enë të çmuara vere, deri te lugët e çajit.

Tashmë nuk kishte më asnjë gjurmë qoftë edhe të kupës së shenjtë të ceremonive fetare, pasi tetari e kishte rrasur atë në çantën e tij, duke hapur me forcë vendin ku ajo ruhej me një goditje të shpatës.

Në piedestalin mbi të cilin ngrihet imazhi i Shën Gjenovefës, duart, këmbët, dhe kokat e dyllit hyjnë dhe dalin nga dritëhija me ritmin nervoz të qirinjve që qëndrojnë ndezur. Për turnin e natës qëndrojnë zgjuar vetëm katër ushtarë. Bisedojnë ulur në bankot që ndodhen pranë të burgosurve. Dëmnesat e tyre i kishin injoruar për një kohë shumë të gjatë, por do të vinte një çast kur një prej të burgosurve, duke mos e mbytur dot më etjen, kish mundur të ngrihej në këmbë dhe kish nisur të kërkonte ujë, duke mbrojtur njëkohësisht edhe kokën nga goditjet e mundshme. "Ujë -thotë-. Për atë Zot, ujë." Disa ushtarë shajnë që nga errësira. Klithin që zhurma të pushojë dhe një prej tyre, përgjysmë i fjetur, ngrihet dhe me katër kërcime ndalet përpara rojeve. U flet me

ashpërsi, duke i goditur pas kurrizit. Ua bën me shenjë nga të burgosurit, duke u thënë shokëve të tij tu japin ujë, mjaft që të pushojnë. Zëra të rinj urdhërojnë të bëhet heshtje dhe tashmë sa do të zgjonin edhe tetarin, kur një prej ushtarëve del nga tempulli, duke u kthyer pak më vonë me një shtamë dhe një tjetër enë të madhe.

Meqë kanë marrë urdhrin për të mos lejuar kurrsesi heqjen e kapuçave nga koka, duhet që tu japin të pinë që nga poshtë thasëve. Një prej ushtarëve ngre shtamën dhe tjetri ngre të burgosurin nga zverku, duke i vendosur buzët e saj në të çarën ku ai hamendëson se duhet të jetë goja. Uji mbush copën e thesit dhe rrjedh poshtë, duke formuar pllakëza mbi arabeskat e plloçave.

Pak përpara se të gdhijë, dy ushtarë shkojnë te çdo i burgosur për t'i ndërruar lidhjet e duarve. U presin gjalmat dhe ua lidhin tani nga përpara. Kur përfundojnë, dërgojnë dikë për të thirrur kapterin, i cili vonon një copë herë të mirë përpara se të duket.

Tashmë kur oficeri shfaqet, xhamet e dritareve kanë nisur të zbardhëllejnë. U thotë se njerëzit do të vijnë të qëndrojnë aty edhe për disa orë të tjera dhe se ata nuk duhet të shqetësohen për familjet e tyre, pasi ato po trajtohen mirë. U thotë se, shpejt, gjithçka do t'i kthehet normalitetit.

“Do të hanë nën kapuç. Çfarëdolloj përpjekjeje për të hequr thesin do të ndëshkohet”, thotë. Fjalët e tij mbeten për disa çaste pezull në ajrin e blasfemosur.

E megjithatë, për këta njerëz do të kalojnë edhe disa orë të tjera të izoluar aty në kishë. Jashtë, kamionët vijojnë ecejaket dhe zhurma e tyre, edhe pse e dobësuar nga muret, arrin të hyjë brenda. Disa prej tyre tërheqin nga pas rimorkio dhe të tjerët topa të instaluar mbi mbajtëse të mirëlyera druri.

Në mesditë u japin një racion tjetër ushqimi: bukë, sardele të thata dhe verë të lirë, që ushtarët e kanë plaçkitur nga Kaza Mateo, dyqani më i afërt. Një ushtar u fut një kore bukë dhe një sardele, dhe tjetri, me një enë me vrimë në fund, mbush gotat e aluminit me verë. Teksa dëgjojnë zhurmën e lëngut që përplasat pas metalit, burrat ndalin të ngrënin dhe nisin të prekin përdhe, kuturu, në kërkim të enës, me mendimin se do të jetë ujë. Pothuajse të gjithë e pinë këtë racion të parë të djegur nga etja. Hapin gojën dhe e fusin brenda thesit dhe plot syresh e gëlltisnin atë gati duke u mbytur, ndërkohë që të tjerë, të befasuar, e pështynë. Shumica e tyre e lenë veten të përfshihen nga ky bekim, duke gëlltitur edhe sardelet me të gjithë shpejtësinë. Fusin peshkun e thatë midis qafës dhe kordonit që lidh thesin, duke e manipuluar atë me pak a shumë siguri. Teksa i shohin të hanë me kokën mbuluar dhe kyçet e duarve lidhur, ushtarët shqyhen gazit. Tallen me ta ndërsa nuk reshtin së mbushuri gotat me verë atyre që e pinë si me biberon. Të burgosurit vijojnë të pinë deri sa e zbrazin qypin plotësisht. Me kokën mbuluar, ata nuk janë në gjendje të interpretojnë

faktin se përse vazhdimisht që zbrazen gotat e verës, ua mbushin sërish ato. Vetëm pinë, deri sa bien gjysmë të mpirë, disa prej tyre me thesin e mbushur me hala dhe koka peshku, kurrizet e praruara të të cilëve shkëlqejnë njëlloj si copëra delikate prej mademi të bardhë.

Mënyra se si prifti më flet rreth asaj që ka ndodhur brenda tempullit, duke e ndërthurur rrëfimin e tij me kthime prapa, ngjarje dhe shaka, më ngjall krupë. E ndërpres për të shprehur neverinë time, për shembull, lidhur me kapuçat ose mënyrën që sipas asaj që ai më thotë shërbente për t'i ushqyer. "A nuk ju duket poshtëruese?", e pyes. "Hollësi të vogla, pa rëndësi", më thotë. Më kërkon të mos skandalizohem aq shumë, se fundja nuk është ndonjë gjë e madhe. Se shumë nga këta njerëz, ngaqë nuk kishin qenë në burg, kishin komplotuar kundër Perandorisë. "Ju kemi sjellë progresin. Dijeni se pa ne, ata do të vazhdonin të jetonin si njerëz të egër." Më vjen në kujtesë hera e parë kur kisha parë fytyrën e atij njeriu. *Njeri i egër*, do të kish qenë epitete mirë për përshkrimin e asaj fytyre të mbushur me vraga. Sidoqoftë, preferova të mos u jepja shumë rëndësi komenteve të priftit. Desha vetëm që ai të më tregonte ato që dinte. Për shembull, të plotësoja rrëfimin se përse nuk kishte pasur mes tyre, madje edhe aty në kishë, njerëz të gatshëm të klithnin. Më e thjeshta do të ishte të mendohej se vera e mirë nuk mund të qëndrojë në një fuçi të keqe. Se druri i kësaj toke është përpunuar thjesht dhe vetëm për të përmbajtur thelbësoren: punën, vetëmohimin dhe fatalizmin. As trimërinë, as heroizmin. Këto attribute ne ia rezervojmë vetëm vetes. Megjithatë, te njeriu i kopshtit kishte ndjenja të një tjetër cilësie. Kishte lidhjet që i kapin njerëzit pas tokës në të cilën ata kanë lindur. Emocione të pazbuluara

kurrë, që tani nuk shërbejnë për asgjë, të mbytura nga dhuna e jashtëzakonshme me të cilën ushtria tonë sillet. Ndërsa nata bie, i godasin për t'i zgjuar. Pothuajse të gjithë janë të dehur dhe rrëzohen. Me të klithura dhe goditje të tjera arrijnë të ngrihen në këmbë, si një grup satirash të sapokthyera nga një orgji, shkojnë dhe hidhen drejt kamionit. Ngjiten në karroceri me vështirësi, disa duke u tërhequr zvarrë mbi dyshtemenë prej dërrase. Edhe aty ka rreckurina të shtrira përdhe, kanoçe dhe ekskreme, por askush nuk u kushton vëmendje.

Përpara se udhëtimi të nisë, një ushtar i urdhëron me gjeste të ulen përdhe. Mbyll portat, godet mbi kamion dhe kamioni vihet në lëvizje, duke bërë që të burgosurit të bien mbi njëri-tjetrin.

Bëjnë të njëjtën rrugë si edhe pjesa tjetër e bashkëvendësve të tyre. Rrugën e Zojës Mëshirëplotë të Guadalupes, e shtruar me pllaka dhe ploça të rrumbullakëta guri. Gomarët kapen pas këtyre gurëve kur shkojnë të ngarkuar. Fusin aty majën e gjymtyrëve të tyre të përparshëm dhe ngjiten të sigurt qoftë edhe në ditët kur rrugët mbushen nga ujërat e shirave.

Nëse nuk do të kish qenë i dehur dhe i mbuluar me kapuç, Leva do të kish gjurmuar mendërisht rrugën që po merrte tani kamioni, deri sa të mbërrinte në Huerto de las Gindas. Madje do të kish kuptuar edhe momentin kur do të kalonin përbri portës së shtëpisë së tij. Nëse do e kish parë, do të ish habitur pa masë që ajo ishte e hapur në dy kanatë, jo gjysmë e hapur sikurse është zakon te popujt jugorë. Shtëpia e tij, e njëjtë si edhe të tjerat në ato pjesë të fshatit, ngrihej mbi një shpat që shihte drejt fushës. Që nga dera e rrugës shkëputej një rrugicë që

zbriste drejt oborrit të prapmë. Tendat e mbuluara nga gjethet janë të lakuara dhe mbi to depozitohet pluhuri gëlqeror që vinte prej çative të krisura. Që prej aty pamjet ishin madhështore. Në verë, me rënien e muzgut, dielli verdhonte qiellin drejt perëndimit. Një karvan ushtarak përparon drejt juglindjes, në rrugën e Badahozit.

Aty rreth mesit të shtatorit qielli ndryshon. Era mbart me vete re të dendura nga ana e Almendralehos dhe i grumbullon deri sa ato të shkrihen në një rrafsh gri mbi të cilën qielli nis të bubullijë. Pela harbohet në stallë dhe pulat rrahin krahët të nervozuara. Më në fund, pikat e para të mëdha të shiut vijnë dhe përplasen mbi pluhurin e rrugës, pa mundur të depërtojnë në të. Sfera uji mbi shesh, të ndotura nga rëra e imët.

E gjej të ulur midis tarracave. E di që më parë se ai nuk do të hyjë në shtëpi dhe për këtë i propozoj të strehohet në verandë ose në stallë. “Ky shi nuk të bën mirë”, e paralajmëroj, ndërsa era më shpupurit flokët. Më përgjigjet, duke u shtrirë me gojën drejt dheut, me kraharorin mbi dheun tashmë të lagur. Ajri është një pjellori e pastër, mbështjell lëkurën dhe e ndriçon. Në të mund të rriten lule e madje edhe drithërat e bukës.

Nën portë shoh pikat e mëdha të shiut që bien drejt, që nga pjesa e jashtme e mbulesës së çatisë së verandës. “Fundja është vetëm ujë -mendoj-. Ky njeri ka duruar vite të tëra pune në dëborë dhe në të ftohtë dhe kjo është thjesht një stuhi në një shtator të viseve të jugut.” I them këto fjalë me vete; them se ai nuk do të sëmuret edhe nëse kalon disa orë nën këtë shi gjallërues.

Në njëmbëdhjetë të mëngjesit, ashtu sikurse më kishte njoftuar, një tetar dhe dy ushtarë të garnizonit paraqiten përpara derës së jashtme të kopshtit tim, ku unë po i prisja qysh prej një copë here. E mbështetur pas kangjellave të hekurta, i pashë teksa afroheshin, të përkundur në karrocën e tyre: një mjet me dy rrota, i tërhequr nga katër mushka, krejt i papërshtatshëm për t' u ngjitur deri këtu. Natyrisht në këtë formë guvernatori kish dashur të më shfaqte respektin e tij për atë që isha, por me këtë më le gjithashtu të kuptoj edhe për seriozitetin e takimit tonë. Është e sigurt, se tani, me këtë pompë, ne duhet të ndjekim rrugën përpjetë, deri te miniera romake, prej ku mund të gjejmë një rrugë ku mund të ecnim më mirë me një karrocë të tillë. Kur tetari më zgjat dorën për të më ndihmuar të ngjitem në kabinë, unë ngul vështrimin tim në sytë e tij dhe, pavarësisht faktit se ai më kthen një vështrim plot respekt, ai nuk arrin gjithsesi të shmangë një lloj bezdie. Por kjo, pa tjetër për shkak të seriozitetit me të cilin e kam vështruar, dhe mbi të gjitha për shkak të rrugës së vështirë që u është dashur të bëjnë për të sjellë deri këtu karrocën e tërhequr nga mushkat.

Në realitet, largësia deri në kështjellë, në vijë të drejtë, nuk është e madhe. Unë vetë mund ta shihja kështjellën që nga veranda e shtëpisë, por rruga, e detyruar të spërdridhej pas çdo luginëze, kthehet në diçka të pafund. Rrotat e karrocës, të detyruara të binin në shkallëzat e gurta të rrugës dhe kabina e lartë që përkundej, më

detyronin të kapesha gjithnjë e më shumë pas vendit ku isha ulur. Duhej të kisha kërkuar të më lejonin që rrugën ta bëja me pelën time. Një kafshë që më njihte si askush tjetër, që provonte me gjymtyrët e saj të parmë të mbathur me patkonj, të gjitha gropëzat e udhës, duke më kursyer shumë prej dhimbjeve të kockave të mia prej gruaje të moshuar. “Ju e dini, zonja Holman, se këto rrugë vuajnë nga prishje të shpeshta - do të më kish thënë guvernatori-. Nuk do t’ia kisha falur kurrë vetes që ju të pësonit ndonjë aksident duke ardhur vetëm.” Në një rast të tillë, për të qetësuar guvernatorin, unë mund ta kisha bërë udhën me tetarin në krye dhe me dy ushtarët pas meje, por zakonet ishin shumë të ngurta dhe perandorisë do t’i duheshin shekuj për tu shkundur prej tyre. Gjithçka që rrezatonte nga kështjella duhej të vishej me një lloj madhështie. Diçka që është e kuptueshme për kryeqytetin, por që faktikisht këtu është e tepërt dhe e pakuptimtë.

Për të shkuar te guvernatori, më shoqërojnë nëpër sallonin e ballove. Dyshemeja e lashtë, e mbuluar me pllaka të gurta, ishte veshur me dhoga prej druri të errët, mbi të cilat kishin vallëzuar zonjat më të shquara. Këtu, të gjitha vajzat tona të reja, pa përjashtim, kishin përmbushur ritin e hyrjes në shoqëri. Rreth e përqark mbizotëron një lloj dritëhijeje, e theksuar edhe më nga perdet e rënda, të cilat veç tingujve, përthithnin edhe dritën.

Kur në mëngjes, isha duke pritur të dërguarit e guvernatorit që vinin për mua, nuk kisha reshtur së dëgjuari të kollitura. Nuk duhej ta kisha lejuar të qëndronte nën shi, i cili kishte vazhduar më shumë se ç’prisja, dhe me fort të ngjarë, më shumë se ç’mund të

përballonte trupi i tij. Por, ç' mund të bëja? Ta lidhja pas *Bird-it* dhe ta tërhiqja zvarrë deri në stallë?

Dëgjoj një përplasje takash dhe hapa që afrohen nga ana tjetër e portës. Ndjej se zemra më rreh me të shpejtë. E di pse duhet të kem frikë dhe djersë të ftohta më mbulojnë duart. E di se si vepron guvernatori i dashur dinak që na qeveris. Se si, në praninë e tij, çdo pohim ose pyetje, rrjedh përmes rrugësh tërthore.

Kanë kaluar muaj që nga hera e fundit që e kisha parë. Mban mamuze të argjendta pas çizmeve, formën e të cilave e njoh përsosmërisht. Më merr dorën, e afron kurrizin e saj drejt buzëve, por pa i vendosur ato mbi të. Unë përkul lehtëzi kokën, ceremonialisht, dhe i jap vështrimit tim çiltërsi dhe nënshtrim. Më pyet për gjendjen shëndetësore të Josifit. Nëse ka ndonjë zhvillim apo nëse vazhdon ende të qëndrojë *shtrirë*. Kjo është fjala që përdor. "Është e dhimbshme -thotë-. Po të mendosh gjallërinë që ka pasur gjithmonë."

Më flet për sallonin ku ndodhemi, për ballot që organizohen aty çdo vit dhe që aq shumë i njoh. "Sigurisht - më provokon, - a mund të shpresojmë në praninë tuaj për kremtimet e Jubileut?"

Sa herë që isha kryqëzuar me të që nga koha që jetoja në atë koloni, ai më kishte kujtuar gjithnjë ditët në të cilat isha njohur me Josifin. "Ka ndodhur në Semna", rifillon të më thotë, sikur unë nuk e dija. Në akademinë ushtarake kishin nisur të gradonin nënoficerë, ndaj emërimi i tij i parë kish qenë në shërbimin e prapavijës. E dija shumë mirë nga Josifi se ky guvernator nuk kish mundur kurrë të arrinte deri në vijën e parë. Se ai kurrë nuk kish nxjerrë ndonjëherë shpatën nga milli përpara

ndonjë armiku. Çasti që ai kish qenë më afër se kurrë me vdekjen kish qenë gjatë një udhëtimi që atij i ishte dashur të bënte në Hartum, për të shpënë një komunikatë. Kalit të tij i ishin ngatërruar këmbët dhe ai kish rënë në një skarpat të vogël, duke gërvishtur një brinjë mbi disa gurë. Gjatë pritjeve apo ballove të ndryshme, dhe kjo ishte bërë zakon, pashmangshmërisht, ai do e rrotullonte muhabetin drejt vragës së mbetur në ijet e tij, nga lart poshtë. Vitet që kishin kaluar dhe kotësia e tij e kishin shndërruar aksidentin e tij në një bëmë lufte.

Është i turbulluar, dhe ndonëse është e dukshme se një gjë e tillë nuk i pëlqen, në qëndrimin e tij të tanishëm ka një tepri teatraliteti. Mënyra se si është ulur në buzë të karriges, si një zonjushë e ndrojtur apo gjesti se si i rrotullon duart me lëvizje rrethore, si të dojë t'i lajë. Po kështu edhe pauzat dhe koha që kish marrë për të më thënë të gjitha ato që më kish thënë, deri sa më në fund, do të më ftonte të ulesha.

-Është disi e vështirë për mua që t'ju them atë që duhet t'ju them.

Fjalët e tij mbeten pezull. Një tjetër pauzë dramatike, e cila po të mos i nënshtrohej normave të kortezisë, do të meritonte ndonjë dackë nga ana ime.

-Shpresoj se më kuptoni -vazhdon më tej.

Spostohet pak më përpara teksa më thotë këto fjalë. Ndonëse jemi vetëm në sallonin e madh, duket sikur kërkon të më rrëfejë një sekret të madh shtetëror.

-Dërgova të të thërrisnin, zonja Holman, në mënyrë që ju të kishit mundësinë të përgënjeshtrojit përpara meje fjalët që qarkullojnë, sipas të cilave, ju keni strehuar një vendas në shtëpinë tuaj.

Më vështron ngultazi. Sytë e tij janë të mbushur me dhembshuri, sepse, edhe pse kishte mundësinë të më bënte shumë dëm, ai kish zgjedhur të përdorte kompetencat e tij, për të më shmangur gjendjen e vështirë ku do të më duhej të përballesha me ligjin. Më duhej thjesht të mohoja dhe të largohesha, për të mos e parë më guvernatorin për një kohë të gjatë. Kështu, kaq thjeshtë.

Por, që nga koha që njeriu kish mbërritur, për mua kishin ndryshuar shumë gjëra, gjë që më shtynte të mos e bëja atë që ai më kërkonte. Ndoshta, në rast se ai do të më kish thirrur një javë më parë, do të kisha pranuar të veproja siç më thoshte ai. Si edhe shumë herë të tjera, do të kisha hedhur vështrimin nga ana tjetër dhe brenda pak ditësh çfarëdolloj lajmi që ai mund të kish patur rreth njeriut, do të kish marrë fund dhe unë do të isha rikthyer sërish e qetë në përkujdesjen e luleve të mia.

Të kollitej dhe të gërmonte. Gjithë kohën ia përkushton një gjëje të tillë. E pyes për qëllimet e tij dhe, kuptohet, nuk marr kurrfarë përgjigjeje. I kalon orët me një sqepar në dorë, duke goditur lehtazi dheun e kopshtit, atje ku kish vizatuar valltaren e tij të çuditshme. Ai nuk është në gjendje të zgjedhë as veglën e duhur. Një shat prej atyre që unë përdor për të shkërmoqur dheun e gjeranumeve do të kish qenë më i përshtatshëm. Megjithatë, vijon të qëndrojë aty, herë në gjunjë, herë i shtrirë. Duke goditur dheun, duke e shkërmoqur atë me duar dhe pastaj duke e rivendosur atë sërish në vend, me kujdes, në anët e siluetës.

Po kështu edhe një mbrëmje, kur i ofroj tabakanë e ushqimit. Ndal punën e tij kur më ndjen që po afrohem. Sqepari mbetet varur në ajër, ndërsa ai mpreh veshin për të dëgjuar më mirë. Mjafton të kthejë kokën dhe të më shohë me ushqimin në duar. Jam vetëm dy metra larg tij. Kthehet dhe mban sytë e tij mbi sytë e mi. Unë qëndroj e qetë, pasi në ta ka diçka që nuk e kam parë kurrë. As tek ai, as tek askush. Vështrimin e një fëmije të mrekulluar nga një balonë që lundron në ajër. Në thellësinë e tyre lëkundet një etje e zjarrtë që më ndez. Vë re se si njomet vështrimi dhe buza më dridhet. Flokët e mi kanë ngjyrën e hirit dhe asgjë prej asaj që di dhe ajo që ndjej nuk arrin të më mbulojë nga kjo gjendje lakuriqësie. Dhe atëherë, ai rikthehet sërish në pozicionin e mëparshëm dhe nis të godasë përsëri dheun me veglën e punës, ndërkohë që unë mbetem në këmbë, pas kurrizit të tij, me tabaka në duar, duke u dridhur. Vizatimi apo valltarja e tij, tashmë është dy pëllëmbë i thellë.

-Po është e saktë. Një vendas ka banuar në fermën time.

Përgjigja ime e zgjat së tepërmi qëndrimin tim në sallon e pastaj në kështjellë. Në rast se guvernatori do të kish qenë njeri i dhënë pas zbatimit të ligjit në mënyrë strikte, ai do të kish qenë i detyruar të jepte urdhër që ndaj meje të lëshohej menjëherë urdhri i arrestit, në pritje për tu vënë në dispozicion të gjykatësit, mbërritjen e të cilit unë duhej ta prisja nën vrotimin e një rojeje. Në fermën time do të dërgonin një agjent gjyqësor, të shoqëruar nga disa ushtarë, do të kryenin hetimet e nevojshme dhe do të ktheheshin me njeriun nga pas, të tërhequr zvarrë. Unë do të humbisja të drejtat e mia koloniale, do të më duhej të paguaja një pasuri të tërë në sanksione dhe do të varesha për qafe në mes të rrugës së madhe.

-Zonja Holman. Ndoshta nuk e dëgjuat mirë pyetjen time. Më falni për ngathtësinë time. Pa dyshim jam shprehur gabim.

-E dëgjova fare mirë *akuzën* tuaj.

Shoh acarimin që lind në thellësitë e vështrimit të tij si dhe formën e tensionuar që marrin tëmthat e tij.

-Askush nuk foli për akuzë.

Bën një përpjekje të madhe për tu kthjelluar, për të lënë zemërimin e tij të shfryjë. Merr frymë thellë, mbyll sytë përgjysmë. Bën çdo lloj gjëje, mjaft të mos ngrihet në këmbë dhe të më godasë, sikurse do kish dëshiruar pa dyshim ta bënte. Nuk duhej ta kisha detyruar të vinte deri në këtë gjendje. Jam e vetëdijshme për qëndrimin tim provokues, por ajo që tani vihet në diskutim është e madhe dhe unë nuk ndihem më zot i përgjigjeve të mia. Ai mund të duronte idenë e të kundërshtuarit nga

një burrë tjetër, pasi midis kavalierësh ajo që vepron është një tjetër dialektikë, gjerësisht e provuar: flasin, debatojnë, bërtasin dhe kur rasti është, edhe ndeshen fizikisht me njëri-tjetrin e madje dalin edhe në duel. Ata i kanë të gjitha këto mundësi. Por unë jam thjesht një grua dhe po e sfidoj. Ne grave, gjatë ballove, na lejohet të japim mendimin tonë rreth pikturës ose muzikës, me kusht që të mos tejkalojmë në dije dhe elokuencë burrat që ndodhen në kor, ndonëse shumica e tyre nuk janë në gjendje të bëjnë as dallimin midis një simfonie dhe një polke. Nëse na lejohet të flasim për politikën, kjo vjen pasi ne duhet të miratojmë opinionet e bashkëshortëve tanë dhe sidomos për t'i dhënë ligjërimit perandorak një përmasë prej nëne. Pëlqehet shumë që ne t'i referohemi ushtarëve tanë si “bijtë e atdheut” ose si “djelmohat tanë”, duke lënë të kuptohet se çdo i ri që lufton për Perandorinë, është gjithashtu edhe biri ynë.

Çdo ditë, përpara se të gdhijë, përshkon dhomat e shtëpisë së oficerëve, për të pastruar sobat dhe oxhaqet. Me ndihmën e një mashe ndan hirin nga thëngjijtë e qymyrit që ende nuk janë konsumuar plotësisht. Përgjithësisht, gjithnjë mbeten thëngjij nga nata e mëparshme. Leva i shtyn në një qoshe dhe mbi to vendos ashkla dhe pishë të thatë. Hap gypin e ajrimit të oxhakut dhe kur përfundon xhiron e pastrimit, në pjesën më të madhe të sobave zjarri është ndezur. Atëherë sjell drurët e nevojshëm për djegie, rregullon hyrjet e ajrit dhe bën edhe një rrugë të fundit për tu siguruar që gjithçka është në rregull.

I duhen disa javë për tu mësuar me veshjen e tij të re dhe zakonet higjienike që i kërkohen për të qenë pranë personelit ushtarak të rangut të lartë. Pas shumë vitesh rrobash të shqyera, të ndërruara vetëm kur dikush tjetër vdiste, pantallonash të lidhura me ushkur, ndjesia që tani mesin e kishte të shtrënguar, i rezultonte e parehatshme.

Petkat e tij, në mos të panjolla, tani duhej të ishin të pastra dhe në gjendje të mirë. Nëse një rrobë i grisej ose i shqepej diku, ai duhej ta shpinte atë te rrobaqepësit për ta riparuar. Janë tre burra nga i njëjti vend, ose të së njëjtës gjuhë, që e kalojnë ditën në një dhomëz të vogël, duke qepur spaleta, duke riparuar e prerë këmishë. Sa herë që Leva kalon përpara derës së tyre, i dëgjon që këndojnë. Secili, i përkulur në punën e tij, me gishtëza dhe gjysmëmëngë në llërët e tyre. Fishkëllejnë meloditë e vajit që ai kishte dëgjuar për herë të parë në kamion, gjatë

rrugës kur kishte ardhur këtu për herë të parë. Dikush që kishte hipur gjatë ndonjë prej ndalesave, kishte nisur të këndonte në një vend të papërcaktuar të errësirës, midis grumbujve të trupave të hedhur njëri mbi tjetrin. Shumë shpejt, me të ishte bashkuar ndonjë zë tjetër dhe pastaj, si një top që përplasej me tjetrin, nisin të shtoheshin gjithnjë e më shumë zëra të tjerë. Këngë, që duke u përsëritur gjithnjë e më shumë, rezultonin qetësuese madje edhe për të, pavarësisht se ai nuk i kuptonte fjalët e tyre. Tani edhe njerëz të tjerë, ose ndoshta të njëjtët, lehtësonin lodhjen me këngët e tyre. Largonin lagështinë nga kockat e Levës, e paralizonin. Ndërsa i dëgjonte, ai ndalte pëshpërimën e tij dhe bebet e syve nuk i lëviznin.

Fillimisht, vijonte të flinte në barakën e tij të dikurshme, bashkë me të burgosurit e tjerë. Por rrobat e tij të reja janë objekt i zilisë së të tjerëve dhe të shumta do të qenë netët kur atij do t'i duhej të godiste me grushte në ajër, për të shmangur që të mos i hiqnin pantallonat ose këpucët me qafa. Zgjohet gjithashtu edhe më herët sesa punëtorët e tjerë të sharrave dhe të uzinës së përpunimit të drurit. Një roje i hapte derën dhe e shpinte deri në vendin e tij të punës. Pastaj, kur të tjerët flinin, pasi kishte pastruar dhomat, kthehej në kamp. E kalonte ditën gjithnjë i vetmuar, duke përtypur marrëzinë e tij, i përhumbur. Pamja e tij është e qetë, pamje e një njeriu që ka gjithnjë diçka për të bërë. Në fillim, detyra e tij e vetme është të kujdeset për oxhaqet dhe për zjarrin. Pjesën tjetër të ditës e kalon duke përmbushur ose duke pritur urdhrat e topografit. E ka të ndaluar të largohet nga territori i kampit, nga shtëpia e oficerëve dhe ndërtesat e administratës. Kudo që shkon, ka gjithnjë një roje të

gatshëm për ta marrë në shënjestër.

Me kalimin e javëve, kujdesit ndaj zjarrit do t'i shtohen edhe detyra të reja. Duhet të sjellë ujë, të pastrojë tryezat e bukës, të kujdeset që samovari të ketë gjithnjë ujë të nxehtë ose të riparojë fenerët e ndriçimit.

Mezi arrin të shohë topografin, i cili tashmë kalon shumë kohë jashtë kampit, ndonëse mbrojtja e këtij të fundit për të tashmë është e panevojshme, sepse Leva ka mundur të integrohet me gjithçka që e rrethon. Ndonjëherë, vetëm mërmëritjet e tij nëpër dhëmbë bëjnë që ai të kthehet në objekt të ndonjë talljeje, në çastin që ai hyn në mensë në mes të vaktit. Qeshin me të, kur, për shembull, ndalet në këmbë, i palëvizur, pranë sobës me një barrë dru në krahë. Duket se diçka në anën tjetër të dritareve e ka shushatur: flokë dëbore që bien si pendë të butë shpendësh ose drita e agimit që përflak qirinjtë e akullit, që varen nga ulluqet e ndërtesave. Apo ndoshta brirët e mahnitshëm të një dreri mashkull, nën flokët e dëborës. Dikush e nxjerr nga gjendja me një goditje mbi kurriz. Drutë i bien mbi këmbë dhe të gjithë qeshin.

Druvarët e fundit që mbeten në kampin e përparuar të pyllit kthehen në fillim të vjeshtës. Atje lart ka mbetur vetëm një grusht ushtarësh, të ngarkuar me ruajtjen e instalimeve dhe të makinerive, në pritje të çmontimit përfundimtar.

Ata që janë kthyer e kalojnë ditën brenda kampit, pasi punë nuk ka më. Gradualisht me rënien e prodhimit edhe nevojat për transport janë më të pakta, ndaj ata që janë në gjendje të vijojnë punën i hipin nëpër kamionë dhe i largojnë nga lugina për t'i shpënë dikur tjetër. Në fund të tetorit mbeten akoma vetëm një duzinë të burgosurish,

shumica të moshuar dhe të sëmurë.

Kur ecën, flet me vete, lëviz kokën në mënyrë spazmodike. Ndonjëherë, gjatë natës, në gjumë e sipër, klith dhe përpëlitet. Dikush që nuk është Tereza, që nuk ka as fytyrën dhe as trupin e saj, por që nuk është as grua, ndoshta as qenie njerëzore, ecën mbi hi. Nuk është e mundur të dallohet nga larg, pasi rrobat e saj kanë ngjyrën e plumbit. As të dëgjohen hapat e saj, të zbutura nga qilimi gri. Por ka një çast, një grimë pothuajse të paperceptueshme, kur lëkura e saj reflekton përshkënditjen e fundit të një thëngjilli gati në të shuar. Atëherë atij i duket sikur e njeh këtë dikush që nuk është Tereza, por thjesht një pjesë e qenies së tij. Manteli i plumbtë tretet në hi, por nuk është e njëjta gjë, pasi kur zgjohet, edhe pse nuk është i vetëdijshtëm për të, tek ai ka diçka në gjendje të marrë ende zjarr.

Përpiqem të largoj nga mendja atë që tani di, atë që ky “indigjen”, sikurse e quan ai, më ka futur djallëzisht në mendje ose që, për më tepër, më ka bërë qartazi të ditur togeri Bum. Dhe tani ja ku jam, duke provokuar guvernatorin e gjithëfuqishëm. Me çdo fjalë që them, rrënoj besimin që kishin për ne. Historia e panjollë kriminale e Josifit në shërbim të Perandorisë na jepte një pozicion të rehatshëm.

-Zonja Holman, po ua bëj edhe njëherë tjetër pyetjen dhe shpresoj se kësaj radhe do të dini të më përgjigjeni në mënyrë më të përshtatshme. Nuk kam kurrfarë qëllimi t’ju bëj dëm dhe as t’ju ndërlikoj jetën. Po bëj gjithçka në mundësitë e mia për të qenë në anën tuaj, por ju nuk po ma lehtësoni punën. Insistoj, a është e sigurt se ju keni në kopshtin tuaj një prej *tyre*?

-E sigurt.

-A jeni e ndërgjegjshme se po më detyroni të marr masa?

Bëni atë që ju duket më e arsyeshme.

-A jeni e ndërgjegjshme se përballeni me burgun?

-Po.

-Edhe me shpronësimin e fermës suaj?

Përballë guvernatorit përpiqem të bashkoj kthjelltësinë dhe besoj se ia arrij. Përpiqem të mos dukem as nervoze dhe as e habitur. Shpata ka hequr vijën që na ndan. Këtë vijë nuk e kisha hequr unë, por ai, me aftësinë e tij të frikshme për të kontrolluar të gjitha situatat. Kam

përballë një njeri të argasur me pushtetin, të pajisur me të gjitha atributet e komandimit. I paaftë për të hyrë në betejë, i paaftë për të ngritur qoftë edhe një pushkë drejt një njeriu dhe për të qëlluar mbi të, por dredharak dhe intrigant i korridoreve. A mundem të bëj diçka kundër tij? Diçka që mund të më shpëtojë? I vetmi avantazh që kam është që ai nuk i kupton arsyet e mia. Sipas logjikës së tij, dhe në atë të çdo lloj personi me gjykim të shëndoshë, burgu është pa dyshim më pak i dëshirueshëm sesa humbja e një të mire materiale, aq më tepër në rastin e një ferme. Duke nisur nga ky çast, hamendësoj se ai do të bëjë ç'mos për të më trembur me rrëfimet e burgut. "Një grua e sërës suaj - do të më thotë -. Do të jetë një skandal. Ju, e lindur mes puplave, e rritur në gjirin e një familjeje fisnike, do t'ju duhet të flini mbi një rrogos prej cohe të pisët. Ju nuk e dini ç'është i ftohti. A e dini se në bukë gëlojnë buburrecët? Ka nga ata që i preferojnë përkundrejt kotheres së tyre. Për t'i eliminuar, duhet ose t'i vrasësh ose t'i gëlltisësh. Ju, zonja Holman, që pini verë në gota kristali të përkryer, do t'ju duhet që këtyre gjërave t'u ktheni kurrizin si një çorapeje të vjetër dhe të duroni llafet e ndyra të kusarëve dhe të prostitutave." Pas kësaj, ndoshta, do të më nderonte me një vizitë të drejtuar në garnizon. Do të dilnim në oborrin e armëve, njerëzit do të përplasnin takat, do të më bënë të hyja në një portë plot lagështirë dhe aty do të mund të shihja me sytë e mi disa qeli të vërteta. Ndoshta kështu do të hiqja dorë nga budallallëqet.

Do të kisha parapëlqyer që këtë betejë ta bëja në sallonin tonë. Atje do të kisha gjetur mbështetjen e librave. Çdo shpinë libri rrezaton një dritë që unë e perceptoj

qartësisht. Prania e tyre e afërt dhe pamja e Tierra de Barros do të më kishin dhënë qartësinë dhe kurajën e domosdoshme, për t'u përballur me guvernatorin. Do të kisha mundësinë të këshillohesha me Senekën. Ai do të më kishte qetësuar. Atje, me likeret tona, nën tavanet e gdhendura të çatisë, do kisha mundësinë të sundoja mbi këtë njeri acarues. Por ja që jemi këtu, është ai që më ka thirrur. Me karrocën dhe tapiceritë e tij, nën harqet e lartë e të gurtë të këtij salloni, jam nën mëshirën e tij.

Togeri Bum dërgon dikë për ta thirrur.

“Përse të shpëtova? -mendon ai përpara Levas-. I thashë atij kapiteni grindavec se ti kishe shërbyer mirë. A është e sigurt kjo? Në të vërtetë nuk e di. Je një prej tyre, një prej të shumtëve, dhe nëse pata besim te ti, kjo ka ndodhur sepse, çuditërisht, isha i habitur nga heshtja tënde. Nuk të di as emrin dhe as më kujtohet timbri i zërit tënd, pasi të kam dëgjuar të flasësh vetëm një herë. Të flasësh! Ato dy fjalë. Të njoftova të vije për të të thënë se ne do të largohemi nga ky vend. Tashmë ti e di se në këtë vend nuk mbetet më dru për tu prerë. Traversat e fundit presin të nisen nuk e di se ku, dhe më pas, asgjë. Mua do të më kthejnë përsëri në qytetin tim. Mund të kthehem, për t’u ulur sërish kafeneve të bulevardit Perandorak, larg këtij pocaqillëku.

“Duhet të të them se ata pak njerëz që do të mbeten këtu, do t’i braktisin në fatin e tyre. Të tjerët nuk i njoh. Të njoh vetëm ty ose më mirë të them se vetëm me ty kam punuar. Të kam parë për vite të tëra të punosh drurin dhe të heshtësh dhe më duket se nuk meriton të vdesësh këtu.

“Do të ishte një mrekulli po të mundje të arrije në vendin që do të të dërgoj. Do të dalësh nga kjo luginë dhe do të udhëtosh drejt lindjes, deri në kryeqendrën e prefekturës. Me hartën që do të të jap, do të paraqitesh përpara zotit Swartz, një njeri i mirë. Nëse do të mund të mbërrish deri tek ai, ai do të të japë punë dhe strehë.”

Një kapter hyn në heshtje, i afrohet guvernatorit dhe i thotë diçka në vesh. Mesa duket, një punë urgjente kërkon praninë e tij në garnizon. Më thotë se do të kthehet brenda pak minutave. Kam kohë të ngrihem dhe të vë re poshtë këpucëve të mia dendësinë e drurit të errët. Qysh prej shumë vitesh këtu, por mbi të gjitha që nga koha që kam *bashkëjetuar* me njeriun e kopshtit, kisha pasur mundësinë të shihja se si i vendoste ai duart mbi trungjet e drurëve frutorë. Pasi kisha vëzhguar për javë të tëra mënyrën se si kalonte ai vështrimin e tij mbi format e pemëve, do të vetëdijesohesha rreth disa hollësive. Për shembull, dërrasat e kësaj dyshemeje, shumë më të mëdha sesa çdonjëra prej pemëve që rriten këtu. Nga ç'vend i largët i kemi sjellë?

Një mëngjes, ndërsa përgatit mensën për mëngjesin, nga njëra prej dritareve sheh se si topografi dhe tre oficerë të tjerë hipin në një makinë. Disa ditë më vonë merr urdhrin të ngjitet drejt kampit të pyllit për t'u shpënë një mesazh ushtarëve që ndodhen ende atje. Një oficer i dorëzon një zarf, që Leva e fut në xhepin e tij të brendshëm.

Ecën nëpër rrugën e zbrazët, gropat e së cilës ka kohë që nuk riparohen. Në të nuk ka mbetur më as edhe një bimë ku mund të hedhësh vështrimin. Reshjet e dëborës nuk kanë filluar ende, por tashmë netët janë të ftohta dhe bari, ndaj të gdhirë, është i mbuluar nga ngrica.

Në mesditë arrin të shohë barakat e kampit. Ajri është i qetë. Nga një prej oxhaqeve ngjitet një tym i bardhë dhe i rrallë, i cili sillet ngadalë përqark kapuçit të tij. Herën e fundit që ai kish kaluar andej, aty, përtej ndërtesave, kish pasur ende një pyll të dendur. Tani trungjet e cinguar të mbetur nga prerja dhe degët përhapen në të gjitha drejtimet. Një peizazh i pajetë, ku era nuk mund të përkundë më asgjë, prej të cilit kafshët kanë kohë që kanë ikur.

Disa ushtarë flenë në trupojë. Dy janë shtrirë mbi shtretërit e drunjtë, dy përdhe dhe tjetri i mbështetur pas tryezës si një student i lodhur. Në këmbë të shtretërve ka shishe të shumta e të zbrazura pijesh e po kështu edhe mbi tryezë. Ndihet era e tymit. Leva pret për një kohë të gjatë, pa e ditur se kujt duhet t'ia dorëzojë zarfin. Nuk

është hera e parë që sheh ushtarë të dehur, por është hera e parë që ai i ka ata nën mëshirën e tij. Hedh vështrimin nëpër dhomë. Soba e ka grykën e saj të ajrimit pothuajse të zënë dhe tubin thuajse të çarë nga ndryshku. Vezmet e fishekëve, bashkë me revolet, varen mbi shpinoret e karrigeve. Në dollapin e armëve ka pushkë të ndryshme dhe mbi tryezë edhe një thikë të madhe. Ai vendos zarfin atje.

Zbret tatëpjetë luginës duke lënë pas kampin. Nuk e di se ku po shkon. Thjesht përsërit rrugën që kish bërë me grupin e tij të punës, kur ngjitej në këtë vend për të punuar përgjatë shpateve. Do të kalojë pranë vendit ku e kishin gjetur me sëpatën e ngritur lart, por që ai nuk do e njohë, pasi kujtimet që ai është në gjendje të ruajë, përgjithësisht, nuk shkojnë më larg sesa pak ditë e po kështu edhe sepse peizazhi tashmë ka ndryshuar aq shumë saqë është e pamundur të dallosh një përrua nga një tjetër. Në të ngrysur mbërrin te trungjet e fundit të prerë dhe atje, me ndihmën e një shkopi, hap një gropë në një zonë rëre të lëvizshme. Gropa ka formën e një hinke dhe ai struket brenda saj, duke u mbuluar me degë. Një V rosash krakërijnë në qiell, teksa fluturojnë drejt klimës së lagësht të Jugut. Levën e ze gjumi si një kafshë të egër, me trupin në kontakt me tokën, vetëm, pas kaq shumë vitesh. Dhe aty ku ndodhet, mbi fushën e lagësht të betejës, do të pushtohet nga krahët e nënës, e cila i ledhaton flokët. Ai pranon prekjen e saj dhe sheh frymën dhe ngrohtësinë e thellësive, atë mbetje të zjarrit të fillesave dhe rregëtimet e tij. Në ëndërr e sheh veten si një fëmijë të vogël që ecën drejt një bregu, duke parë qiellin dhe tokën të bashkohen, atje larg, në një horizont

të paarritshëm. Dhe nga ky vizion nuk arrin gjë tjetër veç ngushëllim, një çast ngushëllimi i thellë, një rreze dielli që ndriçon dheun e një oborri të veshur me plloça guri, gjakun e njerëzve të tij, të të parëve të tij, të fëmijëve të tij.

Dielli hyn në luginë dhe ai e sheh atë që prej majës së bardhë. Dritë horizontale që i shndërron shpatet në skena të kaltra. Rrobat i ka të lagura dhe dridhet pa e kuptuar se çfarë po bën. Pret që dielli të ngrihet dhe drita të depërtojë edhe në kthinat më të errëta të luginës. Gjithçka që shtrihet poshtë këmbëve të tij është e përmbysur, e shkatërruar. Të vetmet që qëndrojnë ende në këmbë, dëshmitare të asaj që dikur pylli kish qenë, janë vetëm disa filiza të rinj që kanë mundur tu shpëtojnë sëpatave për faktin që nuk kishin mjaftueshëm lëndë. Tashmë, stuhitë kishin shkaktuar rrëshqitje dherash në zonat më të pjerrëta, duke mundur shfaqjen e njollave të zeza. Askush nuk e kishte marrë mundimin të rimblidhte këtë dhe' të zvarritur nga uji, për ta rivendosur sërish në vendin e vet.

Të parat thahen halat e pishave, duke u shndërruar në të brishta dhe të përshtatshme për mirëpritjen e zjarrit. Pastaj, lagështia dhe nxehtësia nisin të shpërbëjnë degët më të holla. Lëvoret nisin të bien dhe trungjet e prerë kolonizohen nga insektet që nisin t'i thërrmojnë nga brenda. Shtresa që mbetet merret zvarrë nga shirat, përpara se toka të ketë kohë të pengojë kalbëzimin. Asgjë nuk ndërhyr dhe, më në fund, krejt lugina vërvitet drejt lumit. Bashkë me të mund të rrokullisen edhe barakat e kampit, ndërkohë që larg, kolona e tymit të zi të uzinës dëshmon se ajo përpunon traversat e fundit. Nuk e kupton se përse është ngjitur deri atje. Se përse nuk ishte

kthyer pasi kish lënë mesazhin mbi tavolinë. Po kështu nuk di as përse ka vendosur të kalojë natën në qiell të hapët, aq i lirë sa një stërçokë me krahët e saj. Thjesht ka vepruar kështu, duke u strukur në një të çarë të tokës, duke e lënë veten të mbështillej nga lagështia dhe aromat e sipërfaqes së saj.

Kur do të kthehej në kamp askush nuk do e ndëshkonte, pasi edhe oficeri që i kish dhënë urdhrin për të shpënë zarfin, kishte ikur. Me mbarimin e drurit, krejt kampi ishte kthyer në diçka të përkohshme. Një ndjesi plogështie, pothuajse prej pijetoreje, që binte ndesh me ashpërsinë dhe vuajtjen e viteve të mëparshëm.

Të fundit që largohen janë oficerët dhe ushtarët e policisë ushtarake. Që nga salloni ku ai punon, Leva i sheh të largohen përgjatë rrugës që shpie në hyrje të luginës. Për disa ditë radhazi vazhdon akoma të pastrojë oxhaqet dhe të mbajë zjarrin ndezur.

Ngandonjëherë, pasditeve, endet nëpër kamp. Sharrat dhe uzina janë mbyllur krejtësisht, ndoshta në pritje që të vijë dikush për çmontimin e makinerive. Edhe portat e kampit janë të mbyllura. Brenda tij, tre burra bredhin të çorientuar, ngadalë. Dikush tjetër, qëndron shtrirë mbi çatinë e një prej barakave, pranë vendit ku Leva kish kaluar natën e tij të parë. Një tjetër syresh, mbi katër gjymtyrë, gërmon dheun me kokën ngjitur mbi të. Kërkon midis zhavorrit dhe, kur gjen ndonjë gjë, ngre gishtërinjtë drejt gojës dhe nis të përtypet. Pjesa tjetër dergjet brenda barakave, pa kacidhe e pa qefin.

Gjatë këtij dimri do të ushqehet me mana toke dhe me ato që arrin të gjuajë; minj dëbore dhe gaforre lumi. Është vendosur në kasollen e veglave, ku ka futur edhe një sobë prej një prej dhomave të oficerëve.

Herë pas here hyn në ndërtesën e administratës nga dera e kuzhinës, çelësin e së cilës e ka ruajtur. Endet dhomave, hap dyert e vogla, fshin rërën që lagështia ka rrëzuar nga muret. Një ditë ndalet në dhomën e rrobaqepësve. Aty nuk ka më asnjë gjurmë të këngëve të tyre, asgjë nuk flet më për ta. Mbi tryezën e prerjeve ndodhet një model letre, i përgatitur me tabakë të ngjitur

njëri me tjetrin me gjilpëra me kokë. Metra rrobaqepësi, rodhanë peri, gërshërë. Nëpër varëse ka disa këmishë dhe xhaketa me etiketa kartoni, që varen rreth kopsave.

Në pranverë, kur dëbora nis të tërhiqet nga rruga, ai del nga shtëpia, mbyll portën pas vetes dhe nis të ecë nëpër rrugët e mbushura me ujërat e krijuara nga shkrirja e akujve që vijnë deri tek ai. Do t'i duhen dy ditë për të shkëputur kartonin nga xhaketa që ka zgjedhur për rrugën e kthimit.

Kur hyn sërish në sallon, më gjen në këmbë. I bie sallonit mespërmes deri te dritarja dhe që prej aty, me kurrizin e kthyer nga unë, më njofton se *njeriu im* është parë pranë çezmave antike dhe se ai do të dërgojë një patrullë në kërkim të tij. “Tani kjo është një çështje që lidhet me sigurinë publike, ndaj do të ndjekë një rrugë zyrtare.” Hedh vështrimin jashtë, në një pikë të vagët midis lisave që mbulojnë malet e afërt. Drita e lodhur e fillimeve të vjeshtës sheshon tiparet e tij, i kthen ato në diçka të nuancuar. “Është e çuditshme - thotë më në fund -. Ke pasur mundësinë e shumë rrugëdaljeve e megjithatë nuk pranove të zgjedhësh asnjë prej tyre. Dhe pyes veten përse. Përse një njeri si ju, me pozicionin tuaj, ka mundur të mbërrijë deri në këtë pikë. Më keni detyruar t’ju thërras në rrugë zyrtare, dhe pasi jeni këtu, ju ve në dizpozicion krejt qëndrimin tim të favorshëm, vini dhe më rrëfeni krejt marrëdhënien tuaj absurde me këtë njeri, i cili ju padit dhe ve në rrezik namin tuaj, të bashkëshortit tuaj dhe për më tepër edhe vetë fermën tuaj.”

Unë vetë nuk do e kisha përshkruar dot më mirë qëndrimin tim, pasi atë as unë vetë nuk arrij ta kuptoj. Përpiqem të kujtoj dhe e shoh veten të shtrirë në krevat, për shumë ditë radhazi, duke menduar për njeriun e kopshtit. Herë e frikësuar, herë e dëshpëruar, por krejt të paaftë për të njoftuar rojet.

-Nuk di si t'i përgjigjem kësaj pyetjeje. Më besoni, nuk e di.

Nuk më tha se tashmë kishte lëshuar qentë e tij të gjuetisë, por tha se do e bënte, se do të dërgonte një patrullë në Huerto de las Gindas.

-Ajo që unë nuk arrij të kuptoj është fakti që ju përpiqeni të mbuloni dikë që është i jashtëligjshëm. Nëse jeni kaq mikeshë me të, shkoni në Albuera ose në Santa Marta dhe jetoni si ata. Hiqni dorë nga privilegjet tuaja, nga prona tuaj dhe nga mbrojtja që ju ofron kjo administratë. Shkoni të punoni deri sa t'iu çahen duart dhe unë nuk do t'ju mërzis më kurrë.

Në atë kohë kisha dashur të vdisja shumë herë. Sa më shumë që i kuptoja gjërat, aq më shumë ndjeja nevojën për t'u zhdukur. Të mos e ndyja më jetën me praninë time. Jam e kapur në një vend prej të cilit nuk do të më nxjerrë guvernatori me ofertat e tij, me mashtrimet dhe gënjeshttrat e tij. Në ato javë që kam jetuar me njeriun e kopshtit kam mallkuar veten çdo ditë që kalonte. Dhe ndërsa shihja se si ai lehtësohej, isha unë ajo që ngarkohesha me barrën e tij. Kam mundur të shoh se si

me çdo gjest që ai zhvishej, duke flakur tej gjithçka që e pengonte, ai shkrihej gjithnjë e më shumë, përzier me tokën, me tokën e tij. Dhe unë në krah të tij, që ditë pas dite, fillimisht, kisha besuar se ai ishte rob i heshtjes së tij, kur faktikisht e vërteta nuk kish qenë kjo. Misteri që unë besoja se shihja tek ai, ai me të cilin përpiqesha të përlligjja përpara vetes, vetë sjelljen time, ishte një tjetër mashtrim. Nuk kishte mister tjetër veç fajit: faktit që po mësoja se shtëpinë time e kisha ngritur mbi gjakun e njerëzve të tij. Faktit se isha mbështjellë në flamurin e traditës, të Perandorisë, dhe të fesë për të marrë pjesë në këtë plaçkitje. E vetmja fantazmë që unë mund të shihja këtu është ajo e *Kaiserit*, përtac dhe mirënjohës. Për mua, në zukatjen e bletëve nuk kishte gjë tjetër veçse një jehonë të këndshme verore. Njëlloj si edhe në përroin që zbret furishëm, duke pastruar shkëmbinjtë që has gjatë rrjedhës. Ngarkoj veten me fajin që kam lënë veten të mashtrohem, për të ngritur jetën time mbi një baltovinë. E megjithatë, ndonëse unë nuk mund të bëj kurrë atë që ai ka bërë, kthimin në origjinën e vërtetë, unë tani e zgjedh këtë vend si vendin tim dhe kërkoj për veten time drejtësinë e pluhurit dhe të krimbave dhe gjithçkaje tjetër që mund të më kalbë.

Përpara guvernatorit, ia plas të qarit.

Pasi isha kthyer nga kështjella, pasdite vonë, ulem në shkallët e kopshtit me shpresën që ta shihja të mbërrinte midis boronicave të përroit. Dua t'i them se më shqetëson kolla e tij, si edhe për faktin që guvernatori ka vënë njerëz ta kapin. E përfytyroj nga ulliri në ulli, duke shkrirë vrugat e fytyrës së tij me vijëzat e trungjeve të drurëve, nën dritën e dobët të muzgut.

Kaiseri nuk duket gjëkundi, mendoj se ai duhet të jetë duke ecur krah të tij, kështu që me ndihmën e Zotit do të kthehen të dy. Marrëdhënia midis njeriut dhe qenit është një mister. Nuk e kam parë kurrë ta ledhatojë qoftë edhe një herë, e megjithatë kafsha sillet si të ishte ai që i jep për të ngrënë. Tani e di se që të dy banojnë në të njëjtën hapësirë aromash dhe perceptimesh. Që në një farë mënyre, njeriu dhe qeni kanë pirë sisën e së njëjtës ujkonjë.

Dua t'i them gjithashtu se tani e di që ai është në Huerto de las Gindas, ku sot e kishin parë bashkë me njerëzit e tjerë të qytezës. Njëlloj si edhe ata, të shpërfytyruar nga frika. Të mbështjellë të gjithë nga aromat e mishit të pjekur, në pritje që ushtarët të përfundonin darkën e tyre.

Hedh vështrimin përçark. Era e jugut shtyn re të vogla midis fushës dhe gjysmëhënës dhe, herë pas here, dëgjohen rrahjet e krahëve të pëllumbave të egër që vendosin ëndrrat e tyre mes kurorave të pemëve të afërta.

Kthehet natën. Që nga tryeza e shkrimit e dëgjoj tek kollitet në ndonjë vend të kopshtit. Ulem mbi krevat dhe mendoj e habitur sesa i aftë është të lëvizë fushave, pa mundur të kapet nga patrullat apo të shihet nga ndonjë shërbëtor. Veçanërisht tani që guvernatori e kërkon. E përfytyroj teksa e kalon kohën e tij shtrirë nën hijen e ndonjë lisi të Huerto de las Gindas. Ndoshta të përqafuar pas trungut të tij, duke mërmëritur këngëzat e tij për vendin ku mezi pret të kthehet. Ai vend, ku kamioni nuk ndalet shumë, pasi pushtuesit, të prirë nga sekretari i qarkut kanë zgjedhur një tjetër vend, aty pranë, për të grumbulluar të gjithë banorët e tij.

Një korie lisash e mbuluar thujsh plotësisht nga nata, ku një grup ushtarësh çlodhet rreth një zjarri ndërkohë që një gic qumështor piqet shkuar në hell. Aromë lëkurësh të përcëlluara dhe lulesh lavande. Gjysmëhëna është e mjaftueshme për të ndarë më dysh sfondin: tiparet që shfaqen të kaltra dhe errësirën mbi të cilën ata ulen. Errësirë e thellë, e panjohshme, ku gjithçka lundron dhe çlodhet, me të cilën çdo dritë është në luftë.

Nisin t'i nxjerrin të burgosurit, duke formuar një rreth përkarshi portave të karrocerisë. I hapin, por nga brendësia e errët e saj çlirohet vetëm një ajër i keq dhe i athët, që i detyron ushtarët më të afërt të zënë hundët të pështirosur. As edhe një zë, as edhe një ngashërim. Vetëm errësirë. Janë të detyruar të sjellin një fener për të parë njerëzit e mbledhur përgjithësi mbi dyshtemenë e kamionit,

pranë një prej mureve të karrocerisë. Shumë prej tyre i kanë ende kapuçat në kokë dhe kraharorin të mbuluar nga të vjellat, të ngjeshur mbi dërrasa si një tufë sardelesh në një konservë të vjetër. Tetari që komandon, urdhëron dy ushtarë të ngjiten në karroceri. I ngucin me qytat e pushkëve dhe të burgosurit nisin të shfaqen. I nxjerrin gjysmë duke i zvarritur nga kamioni në natën e ngrohtë e të parfumuar prej luleve të mënishteve.

Të pisët, me këmbët që ju merren, duken si një bandë të marrësh, të shterur nga epshi ose të kapluar nga vizionet e një tjetër bote. I shpien kështu siç janë në buzë të një lëndine, ku tetari i urdhëron të bien në gjunjë. Disa i godasin nga prapa këmbëve në mënyrë që të përthyhen. Të tjerët, më të dehur, bien nën shtytjen më të vogël dhe dikush tjetër rrëzohet i goditur me grushte, me trupin e ngurtësuar nga tronditja e rëndë. Duke i parë në këtë gjendje, mbi gjunjë dhe me kokat e rëna mbi zverk, disa mendojnë të argëtohen një farë soji në kurriz të tyre. Ushtarët formojnë përqark tyre një rreth. Tetari largohet pak më tutje, nxjerr duhanin nga xhepi i uniformës dhe nën një gjineshtër të madhe sa një pemë, nis të thithë duhanin, ndërsa sheh njerëzit e tij që ulen të pushojnë për një copë herë.

Fillojnë të heqin pushkët nga supet e tyre plot zhurmë. Ka britma dhe lutje dhe edhe ai që beson se nuk ka lot, nxjerr gjithsesi diçka prej vetes. Por, pas disa minutash në këtë gjendje, tetari urdhëron tu heqin thasët nga koka.

I kanë fytyrat të ndotura si mos më keq, me hala dhe kurrize peshku, mbetje ushqimesh të nxjerra e të kapura pas mjekrave të sapodala. Me gjithë dritën e dobët të gjysmëhënës, vendin e njohin menjëherë. Është Huerto

de las Gindas, një prej vendeve të larjes komunale, ku gratë shkojnë për të larë rrobat. Banko të gurta rreth një çezme të madhe uji, ku është zakon të këndohet dhe të tregohen barsoleta, ndërsa rrihen rrobat. Në të gjitha anët ka qymyr dhe mbeturina hiri që gratë e përdorin për të larë.

Më në fund, pas aq shumë orësh të mbuluar me kapuç, ata mund të shohin se ç'ngjet përqark tyre. Ujin, lisat e përkundur nga puhia e erës, qiellin e mbushur me yje dhe fytyrat e të tjerëve. Kryqëzojnë shikimet, njihen mes tyre, por askush nuk thotë asnjë fjalë, pasi qytat që kanë ngrënë tashmë e kanë bërë punën e tyre.

Kokën e ka ende të trullosur nga vera dhe trupin të ngurtësuar nga frika që sapo kish kaluar nga loja e heqjes së pushkëve nga krahu. Duart i dridhen dhe pështirosja e stomakut i ka pushtuar krejt trupin. Mendja i shkon sërish te Tereza dhe Lola. Ndërkohë që ushtarët regjistronin njerëzit, ata kishin besuar se do t'i shpinin në një vend ku do të gjenin familjet e tyre, tashmë në përgatitje për të kaluar natën. Por tani aty ishin vetëm ata. Leva kërkon ndonjë shenjë shprese: një ngashërim, zhurmën e një tigani, aromën familjare të një prej raguve të tyre, lodrën e thatë të tikitakut, por nuk i gjen. Atëherë nis të besojë se ato nuk janë atje, pasi Huerto de las Gindas është e ndërkallur në fund të një lugine të vogël dhe rreth e përqark nuk ka lëndina të mjaftueshme për strehimin e krejt banorëve të fshatit. Shumë-shumë, ndonjë lëndinë mes lisave, por aq shumë të mbuluar nga boronicat dhe gjineshtrat saqë është e vështirë të kalohet.

Nata ka ikur. Përshkoj lëndinën dhe shfaqem te grila. Është i shtrirë në hinkën e tij. Trupin e ka futur në pjesën më të ngushtë të saj, duke mbledhur këmbët në pjesën më të gjerë. Kështu mbrohen ushtarët në frontet e Veriut. Kështu mbrohen nga stuhitë e dëborës që arrijnë të përshkojnë edhe uniformat më të trasha, apo nga breshëritë e armikut dhe mitralimi i predhave. Me mbërritjen e natës struken në kubikët e tyre, të mbuluar me kapota, në pritje të ditës së re.

Zbres aty ku ndodhet ai dhe bie në gjunjë pas kurrizit të tij. Është i zgjuar, por edhe pse ndjen se unë ndodhem aty, nuk lëviz. Në një anë të transhesë së tij, pranë kokës, ndodhet barkëza e tij e vogël dhe e shtrembët, e thurur me shkopinj. Kolla e tij është e thellë dhe e ngjirur. Shtrihem përdhe, pranë tij.

Ushtarët hedhin tej kockat e bardha, shumë prej të cilave kanë ende mish, dhe milingonat nuk do të vonojnë të vijnë, duke i mbuluar ato si një veshje e gjallë. Tymosin të qetë deri sa tetari, ndoshta i bezdisur që ndodhet aty, ose sepse po humbet kohë, ose sepse e ka mbaruar duhanin, thith me forcë për herë të fundit bishtin e mbetur të cigares, e flak përdhe dhe jep disa urdhra që i japin fund pushimit. Ushtarët marrin armët. Çobanë të ferrit, që shoqërojnë të burgosurit me të shtyra deri në një pjesë të caktuar të lëndinës, ku i presin veglat e hedhura grumbull njëra mbi tjetrën.

Drita e hënës ftoh gjineshtrat. Ecin deri në një lëndinë

të gjerë ku rriten, të ndara prej njëra-tjetrës, vetëm kullota bari të thatë. Tetari i urdhëron të ndalen dhe me një shkop nis të vizatojë përdhe një lloj drejtkëndëshi me përmasat e një shtëpie. Pastaj, duke përdorur pushkën e tij si një copë shkop, vendoset brenda perimetrit dhe bën sikur gërmon dhe sikur hedh dheun e padukshëm jashtë kontureve të tij.

Punojnë gjatë gjithë natës dhe ndalen vetëm kur mëngjesi ka ardhur plotësisht. Deri atëherë kanë shkuar përtej shtresës së rrënjëve, që tani lulëzojnë në lartësinë e kokave të tyre si gishtërinj të paprekur. Një hapësirë e stërmadhe, rreth së cilës janë grumbulluar pirqje dheu të nxjerrë. Me urdhër të tetarit, njerëzit dalin nga gropa si munden dhe atje, pranë pirqjeve të dheut u japin ujë për herë të dytë që kur, gjatë natës, kishin nisur të gërmonin. Dhe pas ujit, u japin raki dhe verë. Ka nga ata që lëshohen mbi shishet dhe pinë me gllënjka të mëdha, por edhe nga ata që për shkak të trazirës së stomakut, refuzojnë.

Këta të fundit i detyrojnë të pinë.

I detyrojnë të ecin nëpër një shteg të ngushtë, që gjithsesi nuk është i tillë, pasi, me përjashtim të lepujve të egër, aty askush tjetër nuk kalon. Përpara tyre, në vendin për ku janë drejtuar, dëgjohet hukatja monotone e mizave dhe e brumbujve. Të dehur, këmbët u merren, pengohen dhe përplasen pas degëve ngjitëse të mënisteve dhe duhet që prej aty të nxirren me një lloj force.

Jo shumë larg nga vendi ku kanë gërmuar, dalin në një terren ku, poshtë insekteve gjejnë më në fund fqinjët e tyre. Pamja e parë i paralizon dhe nofullat e tyre lëshohen. Të vërvitur mbi njëri-tjetrin si të mundeshin, njëlloj sikur të ishin sjellë aty nga një kanal i furishëm që nxirrte ujërat e tij. Drita binte mbi ta dhe gjithçka që i rrethon, ajri, pemët dhe njerëzit, transformohen përgjithmonë. Kurrë më, ky vend, deri para pak orësh vend pune dhe argëtimi, nuk do të jetë më veçse një humnerë e mbushur me fantazma. Askush nuk do të vijë më të lajë leshin në çezmat aty pranë. Askush nuk do t'ia thotë më emrin atij vendi me hare dhe asgjë nuk do të mund të fshehë më shkëlqimin e zi që ky mal ka nisur të projektojë.

Këtu fillon mungesa tënde. Megjithatë, ti nuk e di se ky mal nuk është tjetër veç maja më e lartë e një mali më të madh, përgjysmë i varrosur. Se ajo që sheh nuk është tjetër veç kulmi i një hendeku me përmasa të pallogaritshme. Një përlllogaritje e bërë keq, ku fqinjët e tu vendosen shumë më afër njeri-tjetrit, sesa ç'kanë qenë ndonjëherë në jetë.

Gjithkush e rrok imazhin si mundet. Disa ia plasin të qarit, një kuje e gjatë që nuk do të ndërpritet. Të tjerët mbyllin sytë dhe shtrëngojnë dhëmbët, ndërkohë që disa të tjerë bien përdhe të alivanosur. Nisin të zbrazin zorrët mbi dheun e pluhurosur, pa mundur të gjejnë në këtë veprim ndonjë farë lehtësimi. Alkooli, ky është qëllimi për të cilin ua kanë dhënë ushtarët, ka nisur të ngjitet pas qelizave të tyre dhe ata nuk kanë kurrfarë mundësie të marrin trupat.

A është e mundur që një vend të banohet përgjithmonë? Trupa në tokë, trupa poshtë diellit. Era që i mbështjell. Dhimbja, që është e njëjtë për të gjithë.

Vallë, a nuk vëllazërohemi ne për shkak të saj?

Më vjen ndërmend diçka që e kisha përjetuar që nga koha kur isha vajzë e vogël. Një vajzë e vogël i këndon nënës së saj të moshuar një këngë të vjetër të lagjeve të varfra. Gruaja përpiqet t'i përshtatet fjalë për fjalë, të shoqërojë të bijën e saj, por fytyra e saj rrudhet. Kjo muzikë, aq herë e kënduar në portat e qytetit të pushtuar, kthehet tani, pas kaq shumë vitesh, në veshët e tij dhe nuk mund t'i shmangë dot lotët. Veglat na bashkojnë me tokën, meloditë na regjistrohen në kthinën më të fshehtë të mendjes dhe të zemrës. Gjejnë folenë e tyre në thellësi, ashtu sikurse bën edhe kujtimi i aromave. Ngandonjëherë, gjatë jetës, ndoshta kur jemi të rritur, duke kërkuar në dollapin e ushqimeve, një aromë e vjetër rikthehet tek ne dhe atëherë rigjellbërojnë kujtimet e asaj kohe të fillimeve. Melodia që bën për të qarë gruan e moshuar. Dhimbja që na bashkon. Kush ka humbur një bir, i ka humbur të gjithë.

Fillimisht hapët një shteg midis gjineshtrave, për të lidhur gropën e re me të parën. Janë vetëm dy sëpata, kështu që u desh të përdornit edhe belat. I ngritët plot ngashërim, shumë lart mbi kokat tuaja duke i lëshuar ato me forcë kundër rrënjëve të shkurrishtave të mëdha, si të donit t'i vinit poshtë shollave të këpucëve tuaja. Fijet e kërcejve të tyre lidhen fort mes njëri- tjetrit në drurin e lagësht dhe prej aty ato mund të shkëputen vetëm me goditje kazme. Do të ishin dashur që, për të çrrënjosur tërësisht ato rrënjë të thella, të kapura pas tokës me kokëfortësinë e të uriturve.

I zhvendosët trupat midis trungjeve të ashkëlzuar. Pjesa më e madhe e tyre i kanë sytë të mbuluar. Disa me shami dhe të tjerët me vetë rrobat e tyre. Në sipërfaqen e malit ka vetëm njerëz, ata që do të vdisnin të fundit, do të ngarkoheshin të mbushnin gropën që ata vetë kishin hapur më parë. Pastaj, të përzier, vinin gratë, pleqtë dhe fëmijët.

Është cinike të zhvendosësh kufomat gjysmë lakuriqe të atyre që kanë qenë dikur fqinjët tuaj. Të ngresh bukëpjekësin të kapur përkëmbësh, bashkë me shokun e dyqanit përballë, i cili ecën me shpinën kthyer dhe qan. Të shohësh fytyrën e tij gjysmë të zhdukur dhe, në mënyrë të pavetëdijshme, të rindërtosh tiparet e tij në jetën e përditshme. Në furrën e tij piquej buka dhe qengjat e ditëve të festave. Familjet i shpinin aty dhe ai u lyente lëkurën me dhjamë. Nuk ishit të përgatitur për pamjen e

brendshme të lëndëve që mbushin trupat dhe i gjallërojnë ato. Trupa tashmë të pajetë. Jashtëzakonisht të rëndë dhe të rrëshqitshëm. T'i kapësh nga kyçet e këmbëve dhe nga sqetullat dhe t'i shpiësh deri në buzë të gropës. T'i vendosësh në mënyrë të atillë që kjo vrimë t'i nxërë të gjithë. Ja ç'ka pritet prej jush.

Në mesditë, një prej burrave, një punëtor i qilarëve të verës, njeh fytyrën e të atit të tij. Klithma e të birit të tij, që të ngrinte mishin përpjetë, ngjitet përtej kurorës së lisave. I gjuhëzuar, përqafton trupin e pajetë. Vendos kraharorin e tij pas atij të të atit, krahët e të cilit humbasin në këtë det të zhveshur. I biri, me gojën gjysmë të hapur dh frymëmarrjen e bllokuar. Disa burra afrohen dhe menjëherë njohin të vdekurin. Një prej të burgosurve vendos dorën e tij mbi supin e të birit, fillimisht si formë ngushëllimi, por edhe me qëllimin që ai të lëshojë trupin. Burri reziston dhe do të duhet edhe ndihma e të tjerëve, për t'i hequr të atin nga krahët.

Leva e sheh këtë skenë që nga një qoshe e gropës. Ai njeri të cilit tani po i varen krahët, është një prej këpucarëve të fshatit. Një prej atyre që çdo ditë këndonte, bashkë me këpucarët e tjerë, në Rinkon de la Kruz. Supi i të birit bie mbi të atin, ndërkohë që Leva përpiqet të drejtojë trupin e një plake, të cilën, ashtu si edhe të tjerat, e njihte që nga vogëlia e tij. E ka kapur gruan nga kyçet e këmbëve, ndërsa nuk i shqit sytë djalit që qan dhe të tjerëve që përpiqen ta largojnë. Nuk duan të tërheqin vëmendjen e ushtarëve, që tani po pinë, larg prej aty, në anën tjetër të skarpatit. Pak a shumë të dehur, në pritje që ata të mbarojnë punën që u kanë urdhëruar të bëjnë.

Njerëzit e fshatit i ndajnë dhe djalin e shpien deri te një prej pirgjeve të dheut, duke e mbështetur pas tij. Përpiqen ta ngushëllojnë, por ai, që tani ka marrë një përmasë të çuditshme, struket pas shpatit të vogël të dheut. Disa burra nisin sërish punën në gropë, duke kthyer fytyrat e kufomave. Leva vazhdon të qëndrojë i heshtur, me kyçet e gruas në duart e tij. Ndjen se vështirësia që ka tani për t'i drejtuar është pakësuar. Se mjafton rrahja e krahëve të një fluturë në mënyrë që karkasa e saj të thyhet.

Unë, ai që e quajnë Leva, bir i kësaj toke, duhet të kërkoj. Të di nëse ato ndodhen këtu.

Dalloj një vështrim që më thërret. Ka një copë herë që më kërkon. Sytë i ka gri. Është e ulur mbi thembrat e saj dhe një dorë e bardhë del nga sipërfaqja e mbushur me brinjë njerëzore. Lëshoj kyçet e së moshuarës dhe nis të gërmoj gropën tamam si një i marrë.

Ime bijë i ka buzët e thara dhe lëkurën e shprishur; gojën gjysmë të hapur dhe ballin e plotë. E tërheq nga krahët deri sa shkëpus trupin e saj nga të tjerët. Ngrihem dhe e marr në kraharor, njëlloj si ta ngrija nga krevati në mesnatë. Përpiqem ta përqafoj, por koka e saj nuk kërkon mbështetjen e supit tim, për të vazhduar të flejë, por varet. I hedh atëherë krahët e saj rreth meje. Dua të më përqafojë, por gjymtyrët e saj të ngurtësuar bien si të kishin gjetur, midis të vdekurve, një familje të re.

Shpejt do t'i lesh trupat. Do të ngjitesh i verbuar nga dhimbja në skarpatat që ju vetë keni ngritur. Vëllezërit e tu do të shohin tek ecën dhe do të dëgjojnë, përtej pirgjeve të dheut, klithmën e dhimbjes tënde të pafund. Do të rrahësh veten deri sa të humbasësh ndjenjat. Pastaj, gjithnjë i pavetëdijsëm, do të të hipin në një kamion për një drejtim të panjohur dhe, në vendin e largët që do të shkosh, do të të duhet të ngrihesh në këmbë, i ngarkuar si një Atlas, për t'u kthyer sërish në këtë vend.

U bënë dy ditë që nuk vjen. E di, nuk do e shoh më kurrë. Nën tendat e bimëve, frytet vijojnë të jenë ende aty, dhe akoma më tej, edhe gropa ku kish fjetur kohët e fundit. Ka marrë me vete barkën e vogël, ndoshta për të kaluar i vetëm Akeronin, pasi nuk ka mundësi të paguajë varkëtarin. Në lëndinë lartësohen kërcejtë e thatë të bimëve që tashmë zënë vendin e barit të freskët. Do të kisha dashur ta lija Josifin në fatin e tij, por nuk mundem.

Mu desh të kaloja gjithë dimrin, përpara se të vendosja të udhëtoja drejt Huerto de las Gindas. Them të udhëtoj, dhe e di se ç'them, edhe pse ky vend është më pak se një orë në këmbë që prej këtu.

Nisem pa gdhirë, e udhëhequr nga *Kaiseri*, që më shpuri andej këtej shtigjeve dhe shpateve, si të dinte se ku duhej të shkonte. Nëse do të kisha ndjekur udhëzimet që kopshtari më kish thënë një ditë, do të më ishte dashur të kaloja nga qyteza, kështu që me ndihmën e qenit mu desh të bridhja pa fund, duke u ngjitur fillimisht drejt minierës e prej aty të zbrisja rrugën e Burgijos.

Më kushtoi shumë kohë të gjeja shtegun e vjetër që shpinte drejt çezmave të larjes, pasi tani, i gjithi ky vend, ishte mbuluar thuasje krejtësisht nga gjineshtrat. Kalova si munda nëpër to, deri sa gjeta vendin e dikurshëm të çezmave.

Rreth pellgut të vogël, bankot e gurta ishin ende aty. Uji ishte një kristal i errët, i turbulluar vetëm nga rrjedhëza e vogël që derdhej ende në të. Në kanalën ku uji derdhej, rryma krihte tufëzat e algave. Rreth meje, brumbujt zukasin. Nuk kisha menduar kurrë se në këtë vend do të gjeja qetësinë. Dheun nuk do e gërmoj. Nuk kam moshë për këtë dhe fundja nuk do të më shërbejë për asgjë. Kam nevojë vetëm që ai të dijë se isha këtu dhe që mes trupave të tyre ka vëllazëri. Në jetë vetëm ikim. E kalojmë atë duke goditur trupin e grave, duke u hequr fëmijëve përkëdhelitë. Tani frymët janë shuar, të përziëra

ironikisht me njëra-tjetrën. Sa e bukur do të ishte dukur kjo afëri në kohë të tjera! Burra, gra, pleq, fëmijë, familjarë, miq, të panjohur, të gjithë të bashkuar. Të bashkuar të gjithë në një aliazh të pashkatërrueshëm. Ndoshta, siç thonë, njëherë e në një kohë kemi qenë një. Jo një trup i vetëm, por një qenie e vetme. Ne, pemët, shkëmbinjtë, era, uji, sendet e përdorimit të përbashkët. Toka.

FALENDERIME

Të shkruash do të thotë të punosh i vetëm, e megjithatë, do të ishte e padrejtë të pohoja që ky libër është rezultat vetëm i një përpjekjeje individuale . U jam mirënjohës njerëzve dhe institucioneve të mëposhtme për ndihmën që ata më kanë dhënë në pikëpamje të këshillimit, informimit, besimit, mjeteve apo hapësirave, që mundësuan punën time.

Elena Ramirez, Huan Maria Himenez, Javier Espada, Pablo Valdivia, Veronika Manrike, Valentin Presa, Pablo Martin Sançez, Francisko Rabasko, Andres Hil, Anhel Martin, Teresa Bailak, Elena Blanco, Nora Lopez, Daniel Kladera, Pere Himferrer, Margaret Hull Kosta, Eva Dobos, Arie van der Wal, Mari Vila Kazas, Hanna Aksen, Eli Stjuart, Paloma Sançez Van Dijk, Maaïke le Noble, Maggie Dojl, Erik Larsson, Mikael Shavit, Mariagrazia dhe Xhanluka Mazzitelli, Luixhi Spagnol dhe Orli Austen.

Biblioteka Publike *Infanta Elena de Sevilla*, NIOD Amsterdam dhe Qarku rajonal i Fasinas. Shkrimi i këtij libri është mundësuar nga Fondacioni Holandez për Letërsinë (*Nederlands Letterenfonds-Dutch Foundation for Litterature*).

**Lista me titujt e librave të përkthyer
nga z. Krenar Hajdëri**

1. *Il Principe* - Macchiavelli
2. *King Zog and the Struggle for Stability in Albania (1912-1939)* - Berndt Fischer
3. *Albania at War (1939- 1945)* - Berndt Fischer
4. *Between Past and Future* - Hannah Arendt
5. *The Emergence of Modern Turkey* – Bernard Lewis
6. *Histoire des Idées politiques du XX Siecle*, publication d'un groupe d'auteurs de la Sorbonne, sous la direction de Pascal Ory
7. *Marlon, mon Ame, mon Amour* - Tarita Teripaiia
8. *Mare Liberum (La Mer Libre)* - Hugo Grotius
9. *De l'Esprit des Lois* - Montesquieu
10. *Breve Histoire de l'Avenir* - Jacques Attali
11. *Liberals and Communitarians (A study on the Theory of Justice of John Rawls)* - Stephen Mulhall et Adam Swift
12. *L'Hiver des Hommes* - Lionel Duroy
13. *La Cité Antique* - Foustel de Coulange
14. *The Birth of Albania* - Nicole Guy
15. *The Ascent of Money* - Niall Ferguson
16. *Playing the Enemy*, - John Carlin
17. *Le Labyrinthe Belge* - Geert van Istendael
18. *Sons and Lovers* - D.H. Lawrence
19. *Parlons Football* - George Ernault et de Michel Platini
20. *Les Grands Discours du XX siècle* - Charles Bourdin
21. *Rien ne s'oppose a la Nuit* - Delphine de Vigan
22. *La Douleur* - Marguerite Duras
23. *L'Amant de la Chine du Nord* - Marguerite Duras
24. *The Lowland* - Jhumpa Lahiri
25. *Escape from Freedom* - Erich Fromm
26. *The pinguin History of the World* - J.M. Roberts & O.A. Westad
27. *L'Imaginaire* - J.P. Sartre

CIP Katalogimi në botim BK Tiranë

Carrasco, Jesús

Toka që shkelim : roman / Jesús Carrasco ;
përkth. Krenar Hajdëri ; red. Rexhep Hida. - Tiranë :
Fan Noli, 2017

...f. ; ...cm.

Tit.origj. : La tierra que pisamos

ISBN 978-9928-251-00-8

1. Letërsia spanjolle 2. Romane

821.134.2 -31